

Sosiaalisen osallisuuden ilmeneminen ikääntyneiden arjessa

Timo Nurmela

Pro gradu-tutkielma

Kevät 2012

Sosiaalityö

Lapin yliopisto

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Sosiaalisen osallisuuden ilmeneminen ikääntyneiden arjessa

Tekijä: Timo Nurmela

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu -työ Sivulaudaturtyö Lisensiaatintyö

Sivumäärä: 69 + 3

Vuosi: Kevät 2012

Tiivistelmä:

Tutkielman tarkoituksena on tutkia sosiaalista osallisuutta yksilötasolla. Sosiaalinen osallisuus on käsitteenä epämääräinen ja hajanainen, jota pyritään tässä jäsentämään ja soveltamaan empiirisesti. Tutkimuskysymyksenä on, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee ikääntyneiden arjessa. Sosiaalista osallisuutta tutkitaan teoreettisen jäsenyyksen kautta, missä tarkasteltavia tasoja ovat yhteisöllisyys, osallistuminen ja kokemuksellisuus.

Tutkimus on laadullinen. Tutkimuksen aineisto koostuu kuuden ikääntyneen ihmisen haastattelusta. Haastattelut on kerätty teemahaastatteluna lappilaisessa maaseutumaisessa kunnassa asuvilta 75 – 90 vuotiailta ikääntyneiltä, joiden toimintakyky on alentunut ja jotka saavat kotihoitoa. Aineiston analyysi suoritettiin teorialähtöisellä sisällönanalyysillä, jossa kategorisoinnin yläluokat muodostettiin yhteisöllisyydestä, osallistumisesta ja kokemuksellisuudesta.

Tulosten mukaan ikääntyneet ovat vuorovaikutuksessa perhe-, suku-, naapurusto ja kyläyhteisöjen sekä erilaisten kerhojen, yhdistysten ja hoitoyhteisön kanssa. Kuulumisen sidos näihin yhteisöihin vaihtelee. Tärkeimmäksi koettu yhteisö on perhe. Muut merkittäviksi koetut yhteisöt ovat suku-, naapuri-, kylä- ja kotihoitoyhteisö. Kodin ulkopuolella tapahtuva sosiaalinen harrastus- ja yhdistystoiminta on ikääntyneiden keskuudessa vähäistä ja se on vähentynyt. Ikääntymismuutosten ja ympäristön esteellisyyden koetaan rajoittavan osallistumista. Sosiaalinen osallisuus ilmenee ikääntyneiden arjessa osallistumisen tasolla konkreettisina vuorovaikutustapahtumina, joiden pääasiallinen ilmene-mispaikka on ikääntyneiden koti. Ikääntyneet osallistuvat myös kodin ulkopuolella olevaan kanssakäymiseen erilaisten yhteisöjen sisällä. Ikääntyneet kokevat osallisuutta erilaisina mukanaolon, huomatuksi tulemisen, arvostuksen ja yhteisöjen saatavilla olon tunteina. Tutkimus antaa aihetta pohtia syvemmin yhteisöjen ja yksilön välistä suhdetta.

Avainsanat: osallisuus, osallistuminen, yhteisöllisyys, ikääntyneet

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi
(vain Lappia koskevat)

Sisällys

1 Johdanto	1
2 Sosiaalisen osallisuuden käsitteelliset lähtökohdat	3
2.1 Teoreettisten käsitteiden luonne.....	3
2.2 Sosiaalinen	4
2.3 Osallisuus.....	5
2.4 Sosiaalinen osallisuus.....	9
2.5 Syrjäytyminen	11
2.6 Yhteisöllisyys.....	13
3 Sosiaalinen osallisuus...	16
3.1 ...Prosessina.....	16
3.2 ...Yksilötason tilana.....	18
4 Tutkimusaineisto ja tutkimusmenetelmät	23
4.1 Tutkimuksen konteksti ja kohderyhmä	23
4.2 Tutkimusongelma.....	25
4.3 Aineiston hankinta.....	25
4.4 Aineiston analyysi	29
4.5 Tutkimuksen eettisyys	31
5 Tutkimuksen tulokset	35
5.1 Yhteisöllisyyden taso	35
5.2 Osallistumisen taso.....	40
5.3 Kokemuksellisuuden taso	45
6 Johtopäätökset	50
7 Pohdinta	56
Lähteet	63
Liitteet	70

Kuvioluettelo

Kuvio 1. Inhimillisen toiminnan tasot ja ulottuvuudet – toiminnan teoria ja siihen perustuva hyvinvointikäsitys (Niemelä 2010, 29).....	6
Kuvio 2. Sosiaalinen osallisuus ja sosiaalinen osattomuus.....	17
Kuvio 3. Sosiaalinen osallisuus tilana ja prosessina.....	18
Kuvio 4. Sosiaalisen osallisuuden ilmeneminen yksilötason tilana	19
Kuvio 5. Sosiaalinen osallisuus yksilötasolla eri ulottuvuuksineen	26

1 Johdanto

”Ihminen on sosiaalinen olento.” Tämä toteamus tulee esille erilaisissa ihmisen kehittymistä ja kasvamista ja ihmisenä olemista koskevissa teoksissa ja keskusteluissa. Nähdään tärkeänä, että ihminen on sosiaalisessa kanssakäymisessä ja hän osallistuu yhteisöllisiin ja yhteiskunnallisiin toimintoihin. Miksi näin? Ehkä kysymys tulee ymmärrettävämmäksi silloin, kun ajatellaan tilannetta, jossa edellä kuvatut tekijät ovat käänteisiä: ihmisellä ei ole sosiaalisia suhteita ja hän ei osallistu yhteisöllisiin ja yhteiskunnallisiin toimintoihin. Tämä paljastaa jotain niistä oletuksista, joita sosiaalisuuteen usein itseltään selvästi liitetään ja mistä asioista esimerkiksi hyvän elämän ajatellaan koostuvan.

Kun ideoin pro gradu- tutkielman aihetta, pohdin osallisuutta tutkimusteemana. Osallisuuden käsitteeseen on sisään rakentunut ajatus jonkin osana. Pohdin, miten tähän liittyvää ilmiötä ja merkityksiä voisi avata. En kyennyt tarkalleen rajaamaan sitä, millaista osallisuutta tutkin ja mihin osallisuuden tutkimus kohdentuu. Tämän rajauksen ratkaisi lopulta sosiaalisen etuliite. Sosiaalinen tuntui rajaavan käsitettä kohti ihmisenä olemisen sosiaalista ulottuvuutta.

Otin selvää, millainen teoria-, ja tutkimustausta sosiaalisella osallisuudella on. Osoittautui, että ainakin suomenkielinen aihetta koskeva kirjallisuus on uutta ja sitä on vähän tarjolla puhumattakaan, että käsitettä olisi perusteellisesti analysoitu ja teoreettisesti kehitelty. Sen sijaan sain epämääräisen ja hajanaisen kuvan käsitteen käyttöyhteyksistä enkä ollut varma, miten voisin sitä tutkimuksessani hyödyntää. Myös ulkomaisten lähteiden käyttö tuntui problemaattiselta, koska käännökset eivät ole sanatarkkoja ja esimerkiksi englanninkieliset termit ”social participation” ja ”social inclusion” vaikuttivat kumpikin tuottavan hieman toisistaan poikkeavaa näkökulmaa.

Ajattelin, että jos teoreettista viitekehystä ei ole valmiina, niin yritän jäsentää käsitettä siten, että voin hyödyntää sitä tutkimuksessani. Tein tätä kandidaatin tutkielmassani, jossa läpivalaisin sosiaalisen osallisuuden käsitettä. Pro gradu- tutkielman teoreettinen osio hyödyntää tätä kandidaatin tutkielmaa. Luvussa kaksi käyn käsite käsitteeltä läpi sosiaalista, osallisuutta ja sosiaalista osallisuutta siten, kuin se eri kirjallisuuslähteissä esitetään. Lisäksi tarkastelen sosiaaliselle osallisuudelle läheisinä käsitteinä syrjäytymistä ja yhteisöllisyyttä.

Luvussa kolme muodostan synteesin osallisuutta ja sosiaalista osallisuutta koskevasta keskustelusta. Luvun ensimmäisessä osiossa kuvaan sosiaalista osallisuutta prosessina, missä osattomuus ja osallisuus ovat dikotomisessa suhteessa. Prosessissa ajatellaan tapahtuvan siirtymiä näiden välillä. Tarkastelu koskee sosiaalisen osallisuuden prosessia hyvin yleisellä ja abstraktiivisella tasolla. Kolmannen luvun jälkimmäisessä osiossa siirryn yksilön ja hänen arkensa tasolle, missä sosiaalinen osallisuus ilmenee yhteisöllisyyden, osallistumisen ja kokemuksellisuuden tasoilla.

Käsittelen tutkimusaineistoa ja tutkimusmenetelmää luvussa neljä. Tutkimuksen kohde-ryhmänä ovat ikääntyneet, joiden toimintakyky on heikentynyt. Tutkimusaineisto koostuu kotihoitoa saavista ikääntyneistä tietyssä lappilaisessa maaseutumaisessa kunnassa. Neljännessä luvussa esitän myös sosiaalisen osallisuuden ilmenemistä koskevan tutkimusongelman, josta siirryn tutkimuksen kulkuun eli aineistonhankintaan ja analyysimenetelmään. Luvun lopussa pohdin vielä tutkimuksen eettisyyttä.

Varsinaiset tutkimustulokset esitän luvussa viisi. Tulosluvut koostuvat käyttämästäni teoreettisesta jäsennyksestä, joita ovat yhteisöllisyyden, osallistumisen ja kokemuksellisuuden tasot. Johtopäätöksissä asetan saadut tutkimustulokset laajempaan taustaan. Pohdinnassa arvioin ja käyn läpi tutkimusta.

2 Sosiaalisen osallisuuden käsitteelliset lähtökohdat

2.1 Teoreettisten käsitteiden luonne

Sosiaalinen osallisuus on laaja käsite. Käsite herättää monenlaisia mielikuvia, mutta on kohtuullisen hankala tavoittaa kirjoitettuun muotoon sitä aluetta tai ilmiötä, mitä käsite mahdollisesti voisi kuvata. Käsite tuntuu abstraktiotasossaan pakenevan määrittelijäänsä. Sosiaalisen, osallisuuden ja sosiaalisen osallisuuden käsitteet voitaneen sijoittaa sellaisten sosiaalisten käsitteiden joukkoon, jotka Turusen (2008, 55 – 56) mukaan ovat aika- ja kontekstisidonnaisia, avoimia ja mahdollistavat useita rinnakkaisia merkityksiä. Jos käsitteiden käytöllä tavoitellaan esimerkiksi poliittisstrategisia tai ideologisia päämääriä, niin ne voivat saada oheismerkityksiä, jotka liittyvät enemmän siihen, millainen toiminta nähdään tavoittelemisen arvoisena kuin siihen, mistä ilmiöstä tarkalleen ottaen on kysymys. Käyttöyhteyksistään riippuen käsitteet ymmärretään ja määritellään eri tavoin.

Asiaa voi lähestyä arkikielen ja teoreettisen kielen erottelusta. Jari Metsämuuronen (2006, 36) toteaa, että arkikäsitteet voivat joskus poiketa samannimisistä tieteellisistä käsitteistä. Hirsjärven ym. (1991, 22) mukaan teoreettinen kieli eroaa arkikielestä siten, että arkikielen käsitteet muodostuvat sen pohjalta, mikä perustuu välittömään kuvailuun, havaintoon ja kokemiseen eli siis kuvaavat ilmiöiden ilmikuvaa. Teoreettiset käsitteet sen sijaan menevät syvemmälle ja pyrkivät tavoittamaan asioiden ja ilmiöiden olemuksen.

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa käytetään usein käsitteitä, jotka liittyvät abstrakteihin ilmiöihin. Tällöin niiden keskeisen ajatuksen ja luonteen ymmärtäminen on haasteellisempaa kuin konkreettisia ilmiöitä kuvaavien käsitteiden. Haasteena voi olla myös käsitteen lainaus toiselta tieteenalalta, jolloin käsitteen alkuperäinen merkitys muuttuu, kun sitä sovelletaan uuteen kontekstiin. Kolmanneksi oman vaikeutensa tuo käsitteiden lainaaminen vieraista kielistä, jolloin käsitteiden merkitys voi vaihdella tutkimuskohtaisesti. (Anu Puusa 2008, 37.)

Missä määrin on sitten tarpeellista suorittaa käsitteen määrittelyä? Hirsjärven ym. (1997) mukaan määritelmän merkitys on siinä, että se rajaa ja täsmentää käsitettä, antaa sille merkityksen tai kielellisen sopimuksen, sitoo käsitteen ja sen merkityksen sekä luo normin käsitteen käytölle. Toisaalta Puusa (2008, 38) esittää, että aina ei ole tarpeen lyödä tiukasti lukkoon oletusta käsitteen sisällöstä ja merkityksestä. Voi olla myös kysymys käsitteistä, jotka ovat olemukseltaan laadullisia ja niihin liittyy ilmiöiden ainutkertaisuus. Tällöin käsitteenmäärittely ei ole olennaista eikä yksiselitteisen määritelmän luomista tule välttämättä tavoitella. Tämän tutkielman näkökulmasta ainakin jonkinasteinen käsitteen määrittely on tarpeen. Seuraavissa luvuissa kysyn, mistä puhutaan, kun puhutaan sosiaalisesta, osallisuudesta ja sosiaalisesta osallisuudesta.

2.2 Sosiaalinen

Etuliite sosiaalinen itsessään on monimerkityksellinen. Kun viitataan sanaan sosiaalinen, voidaan sillä tarkoittaa karkeasti esimerkiksi: a) henkilöön liittyvää sosiaalisuutta eli hänen vuorovaikutuksellisuutta ja inhimillistä toiminnallisuuttaan, b) henkilöiden muodostamaa ryhmää, yhteisöä ja asuin/työyhteisöä, johon liittyy ”me”, yhdessä tekeminen, c) yhteiskuntaa sosiaalisena ilmiönä, d) ammattia sosiaalisena, joka auttaa heikommissa asemassa olevia ja tarjoaa yhteiskunnallisia palveluita (Niemelä 2008, 17 – 18). Sosiaalinen kiinnittyy moniin käsitteisiin kuten sosiaalipolitiikkaan, sosiaaligerontologiaan, sosiaalityöhön, sosiaalisiin suhteisiin, sosiaalisiin tekoihin ja sosiaalisiin ominaisuuksiin. Niemi & Kotiranta ym. (2011, 8) ymmärtävät sosiaalisen liittyvän pohjimmiltaan yhteisöihin tai ihmiselle ominaisiin tapoihin muodostaa yhteisöjä.

Voidaan ajatella, että on olemassa sosiaalisia tosiasioita, jotka vallitsevat yhteiskunnassa ja joita ihmiset tuottavat ja ylläpitävät. Eerik Lagerspetzin (2011, 85) mukaan erilaiset yhteisöt kuten perheet, ryhmät, kirkot ja valtiot ovat olemassa, koska niiden pohjalla on jaettu asenteita. Ilman yhteisesti jaettuja asenteita ihmisten välinen toiminta olisi melkoisen hankalaa. Emme voisi myöskään pitää esimerkiksi itseämme juuri minään, jos meillä ei ole mitään kiinnekohtaa siitä, minä voisimme itseämme pitää. Tältä osin olemassaoloamme voi osin pitää sosiaalisena. (emt. 2011.) Sosiaalinen on siis jotakin ihmisten kanssakäymisen pohjalta muodostunutta ja muodostuvaa, ja joka samalla määrittää niin identiteettiämme kuin tapaamme elää.

Silva Tedre (2007, 118) näkee, että sosiaalinen voidaan ymmärtää ihmisten jokapäiväisen elämän ympäristönä. Siinä ihmiset ovat toisiinsa yhteyksissä totunnaisilla ja kulttuuriin kuuluvilla tavoilla sekä kuuluvat johonkin ja toimivat jossakin. Kari Salonen (2007; 2011, 154) puolestaan käyttää käsitettä sosiaalinen olomuotoisuus, joka on hänen mukaansa ajallisesti, paikallisesti, kulttuurisesti, rakenteellisesti ja yksilöllisesti muotoutunut ja muotoutuva elämäkokonaisuus. Jyrki Jyrkämä (2001b, 275 – 279) esittää, miten sosiaalinen määrittää osaltaan vanhenemista. Puhutaan sosiaalisesta vanhenemisesta, jonka mukaan yksilön ikääntymistä määrittävät ajallisesti ja paikallisesti muuttuvat yhteiskunnalliset tekijät mutta että ikääntyneet myös muuttavat omalta osaltaan ikääntymiseensä vaikuttavaa ympäristöään ja yhteiskuntaa.

2.3 Osallisuus

Etymologisesti osallisuus on johdos kantasanasta osa (suomen sanojen alkuperä 2000, 273). Mielikuva osallisuudesta ohjaa ajattelemaan jotakin jonkin osana tai joku on liittynään johonkin. Näkökulmasta tulee erilainen, jos puhutaan osalliseksi tulemisesta, osalliseksi pääsemisestä tai osallisena olemisesta. Ensimmäisen voi ajatella viittaavan siihen, että on olemassa esimerkiksi jokin sosiaalinen alue, johon osallistumalla yksilö tulee osalliseksi. Osalliseksi pääseminen viittaa puolestaan siihen, että jokin sosiaalinen alue päästää, antaa luvan tai mahdollistaa sen, että yksilö voi päästä osalliseksi siitä. Osallisena oleminen viittaa enemmän tilaan tai kokemukseen siitä, että on osallisena jostakin.

Edellä kuvattu esimerkki osallisuuden käyttötavoista osoittaa, että osallisuus on käsitteenä abstrakti, jolloin sitä voi olla vaikea kiinnittää sellaisenaan arjen konkreettisiin ilmiöihin, ellei tarkenna, mitä nämä konkreetit tosiasiat ovat, joihin osallisuudella viitataan. Kun osallisuutta käytetään, liitetään se usein koskemaan jotakin tiettyä aluetta. Luettelo siitä, mistä kaikesta esimerkiksi ihminen voi olla osallinen tai osaton, on pitkä. Niitä ovat muun muassa osallisuus sosiaalisista suhteista (perheestä, muista sukulaisista, naapurustosta, monenikäisistä ystäväistä jne.), työmarkkinoista, terveydestä, luonnosta, taiteellisista elämyksistä, taloudesta tai yhteiskunnan demokraattisesta järjestelmästä (esim. Seppänen 2001). Näin siis osallisuuden tosiasiallinen määritelmä liittyy aina siihen, kuka määrittelee ja missä yhteydessä määrittelee (Anna-Katriina Salmikangas 2002, 94).

Hyvinvointiteoreettisissa tarkasteluissa kuin yleensä sosiaali- ja terveystieteissä lähdetään siitä, minkä tekijöiden ajatellaan parantavan ja edistävän yksilön toimintakykyä ja hyvinvointia. Viime aikoina myös osallisuus on tullut tähän keskusteluun mukaan. Pauli Niemelä (2010, 19, 29) tuo esille, että tarve- ja resurssiteoreettisen hyvinvoinnin jäsenyyden lisäksi ovat nousseet yhteisön toimintaan osallistuminen eli osallisuus (inkluisio) ja siitä syrjäytyminen (ekskluisio). Näin toiminta- ja osallisuusperustainen hyvinvointi on tarve- ja resurssiteoreettisen hyvinvoinnin lisäksi kolmas keskeinen hyvinvoinnin jäsentäjä. Puhutaan osallisuusteoreettisesta hyvinvointikäsitteestä. Osallisuuden merkitys johtuu Niemelän mukaan siitä, että toiminnallisuus ja yhteisön osallisuus tuovat mukanaan hyvinvointia. Ihmisillä on tarve osallistua yhteisö- ja yhteiskuntatason toimintoihin esimerkiksi työn, opiskelun tai harrastus- ja kansalaistoiminnan kautta.

Toiminnan taso	Toiminnan ulottuvuus		
3. Pääoma (having)	Aineellinen (taloudellinen)	Sosiaalinen (poliittinen)	Henkinen (Sivistyksellinen)
Hyvinvointi resurssien hallintana ("well-having", welfare)	Aineellinen turva ja varmuus	Sosiaalinen turva ja varmuus	Henkinen turva ja varmuus
2. Tekeminen, työ, harrastus (doing)	Aineellinen (fyysinen työ tai harrastus)	Sosiaalinen työ tai harrastus	Henkinen (psykyllinen työ tai harrastus)
Hyvinvointi osallisuuden toteutumisena (well-doing)	Fyysinen itsensä toteutus	Sosiaalinen itsensä toteutus	Henkinen itsensä toteutus
1. Oleminen, luonto (being)	Olemassa oleminen (existence)	Yhdessä oleminen (relatedness)	Itsenäisenä oleminen (growth)
Hyvinvointi tarpeen tyydyttämisenä (well-being)	Fyysisesti hyvä olo	Hyvä olo suhteissa	Hyvä olo itsenä

Kuvio 1. Inhimillisen toiminnan tasot ja ulottuvuudet – toiminnan teoria ja siihen perustuva hyvinvointikäsite (Niemelä 2010, 29)

Kuviossa yksi on Niemelän (2010) kokoama toiminnan ja hyvinvoinnin ulottuvuuksista muodostuva systeemi. Hyvinvointi pohjautuu tässä katsannossa ihmisen fyysis-aineelliseen, psyykkis-kulttuuriseen ja sosiaaliseen ulottuvuuteen. Inhimillisen toiminnan tasot on määritelty kolmeksi kategoriaksi: olemiseksi tai elämiseksi, tekemiseksi ja

omistamiseksi. Sosiaalisen osallisuuden näkökulmasta keskeisintä jaottelussa on juuri sosiaalinen ulottuvuus. Kun ihminen kokee yhdessä olemista perheen, sukulaisten ja ystävien ja muiden ihmisten kanssa, tuottavat ne hänessä tyydytystä ja hyvinvointia (emt. 27). Kun ihminen toimii työssä, harrastuksissa, yhdistyksissä ja muilla sosiaalisilla areenoilla, luo hän sosiaalisia suhteita, joita hän tarvitsee (emt. 30). Kun ihminen omistaa sosiaalista pääomaa, on se hänelle resurssi muun muassa vallan muodossa (emt. 33).

Kun puhutaan osallisuudesta, liitetään siihen erilaisia tulkintoja. Osallisuus voi tarkoittaa yhteenkuulumisen ja osallisuuden tunnetta omassa yhteisössä tai yhteiskunnassa, millä on läheinen yhteys yhteisöllisyyden käsitteeseen. Toiseksi sitä voidaan määrittellä kansalaisten mahdollisuuksilla vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen ja päätöksentekoon. (Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia & Peltosalmi, Juha 2008, 43.) Viimeksi mainittuun kokonaisuuteen liittyy sisäasiainministeriön ja Suomen Kuntaliiton vuosina 1997-2001 toteuttama osallisuushanke, jonka tavoitteena tukea ja kehittää kuntalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia ja lisätä hallinnon avoimuutta ja julkisuutta. Sen perustana on ihmisten tasa-arvoisuus, vastuu ja vaikuttamismahdollisuudet. (Valtioneuvoston selonteko 2002.)

Aulikki Kananoja ym. (2008, 203) rinnastavat osallisuuden osallistumiseen, missä osallisuus on osana osallistumisen prosessia. Osallisuus ymmärretään keinona luoda ja edistää elämänhallintaa, sitoutumista ja vastuullisuutta. Kun ihminen kokee osallisuutta eli kuulumisen, liittymisen ja yhteisöllisyyden tunteita, tuottavat ne hänessä osallistumista. Osallisuus on näin keino luoda ja edistää elämänhallintaa, sitoutumista ja vastuullisuutta.

Aila Järvikoski ja Liisa Hokkanen ym. (2009, 22) pitävät osallisuutta yhteiskuntateoreettisena käsitteenä, mikä on vastinpari syrjäytymiselle tai syrjäyttämiselle ja linkittyy ilmiönä kansalaisuuteen. Kuntoutusnäkökulmasta osallisuudesta puhutaan kahdella tasolla. Toinen taso koskee osallisuutta itse kuntoutustapahtumassa ja toisaalta osallisuutta yleisemmin yhteisöissä ja yhteiskunnassa, mikä näkyy osallistumisena kansalaisena ja erilaisten yhteisöjen jäsenenä. Simo Koskinen (2007, 31) näkee niin ikään osallisuuden ja osallistumisen kietoutuvan kansalaislähtöiseen toimintaan. Ikääntyneiden kohdalla osallistuminen on aktiivista vaikuttamista heille tärkeisiin yhteiskunnallisiin asioihin.

Aaro Harjun (2005, 68 – 69) mukaan osallisuus on ennen kaikkea tunne- ja kokemusperäinen asia. Kun ihminen osallistuu erilaisiin sosiaalisiin aktiviteetteihin tai yhteiskunnallisiin toimintoihin, kokee hän osallisuutta. Tähän osallisuuden kokemukseen liittyvät kuulumisen, mukanaolon ja vaikuttamisen tunteet, mitä Harjun mukaan voidaan pitää yhtenä ihmisenä olemisen tunnuspiirteenä ja hyvän elämän perusedellytyksenä (myös Jantunen 2010, 97). Ihminen on osallinen yhteiskuntatodellisuudesta, kun hän osallistuu sosiaalisiin aktiviteetteihin tai yhteiskunnallisiin toimintoihin.

Heli Valokiven (2008) tutkimus on tarkastellut osallisuutta osana vanhusten ja lainrikkojien kansalaisuuden toteutumista palvelujärjestelmässä. Tutkimus ymmärtää osallisuuden lähinnä siinä toimintatavassa, miten yksilö osallistuu palvelujärjestelmässä. Osallisuus on kuvattu erilaisina toimintatapoina, joiden muodostumiseen vaikuttavat monet sisäiset tekijät kuten yksilön henkilökohtaiset ominaisuudet ja sosiodemografiset tekijät sekä ulkoiset tekijät kuten lait ja palvelujärjestelmien käytännöt. Valokivi (emt. 63) kuvaa asiakkaan asemassa olevan kansalaisen osallisuutta jatkumona, jonka toiseen päähän sijoittuvat kansalaisen vaativa ja aktiivinen toimintatapa ja toiseen päähän palvelujärjestelmien ulkopuolelle ajautunut ja niistä irtisanoutunut toimintatapa. Näiden väliin sijoittuvat puolestaan kumppanuus, palveluita käyttävä, alistuva ja vetäytyvä toimintatavan ulottuvuus.

Minna Laitila (2010) on tutkinut käsityksiä asiakkaiden osallisuudesta ja asiakaslähtöisyydestä mielenterveys- ja päihdetyössä. Tutkimuksessa kuvattiin kolme erilaista osallisuuden toteutumistapaa: Osallisuus omaan hoitoon ja kuntoutukseen, osallisuus palveluiden kehittämiseen ja osallisuus palveluiden järjestämiseen.

Englanninkielinen käsite ”social inclusion” on paljolti rinnastettu sosiaaliseen osallisuuteen, vaikka inklusio sisältää jonkin mukaan lukemisen eli sillä on funktio toisin kuin osallisuudella, joka sanana viittaa enemmän olemiseen (Mattila-Aalto 2009, 22). Osallisuutta kuvataan englannin kielessä myös käsitteellä involvement tai käsitteellä participation eli osallistuminen (esim. Laitila 2010, 8).

Mattila-Aalto (2009, 11) on omassa tutkimuksessaan yksinkertaistanut sosiaalisen osallisuuden osallisuudeksi, jolla hän viittaa ”prosesiin ja ilmiöön, joka tuottaa syrjäytymisen rinnalla sosiaalista inklusiota eli mukaan kuulumista ihmisten arjessa”. Hän on tutkinut sitä, minkälaisen vuorovaikutuksellisten kiinnittymisten ja sidosten kautta päih-

dekuntoutuja ”liittyy ja häntä liitetään vuorovaikutuksessa rakentuviin nykyisten yhteiskunnallisten suhteiden integroitumisen prosesseihin” (emt. 171). Tulosten mukaan kuntoutuksen sosiaalisissa suhteissa rakentuu kolme osallisuuden muotoa: elämänhallinnan, elämänpoliittinen ja elämänorientaation osallisuus. Ensimmäinen liittyy lähinnä osallisuuden asiakkaan osallistumisena. Elämänpoliittinen osallisuus ulottuu kuntoutusjärjestelmän ulkopuolelle, missä keskeistä on osallistuminen ryhmäjäsenyyksiin. Osallisuus kehittyy näiden osallistumissuhteiden ja sosiaalisten maailmojen välittämien ajattelumallien ja ideoiden varassa. Elämänorientaation osallisuuden perustana on kuntoutujan näkeminen itsensä sosiaalisiin piireihin kuuluvana olentona, missä häneen myös kohdistetaan odotuksia. Näihin liittyen kuntoutuja rakentaa henkilökohtaisen toimintaa ohjaavan koodiston, jonka avulla hän elämässään orientoituu.

2.4 Sosiaalinen osallisuus

Sosiaalista osallisuutta on määritelty käsitteenä vähän. Euroopan Unioni on määritellyt sosiaalisen osallisuuden tarkoittamaan seuraavaa:

”Sosiaalinen osallisuus on prosessi, jolla varmistetaan, että köyhyys- ja syrjäytymisvaarassa olevat saavat tarvittavat mahdollisuudet ja voimavarat osallistua täysipainoisesti talous-, yhteiskunta- ja kulttuurielämään ja saavuttaa kyseisessä yhteiskunnassa hyväksyttävänä pidettävän elintason ja elämänlaadun. Sillä varmistetaan, että he voivat osallistua enemmän päätöksentekoon, joka vaikuttaa heidän elämäänsä ja mahdollisuuksiinsa käyttää perusoikeuksiaan.” (Yhteinen raportti sosiaalisesta osallisuudesta, 2003, 773.)

Vuosi 2010 oli Euroopan köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen torjunnan teemavuosi. Tähän liittyen Suomella on ollut oma kansallinen toimintasuunnitelma, jonka teemavuoden päätavoitteet olivat ”osallisuus ja yhteenkuuluvuus”. Kansallisen toimintasuunnitelman mukaan osallisuudella on lainsäädännöllinen perusta. Tästä esimerkkinä on Perustuslain 2 §, jonka mukaan kansanvaltaan kuuluu oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristön kehittämiseen, ja julkisen vallan tehtävä on edistää yksilön osallistumista yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä koskevaan päätöksentekoon.

Toimintasuunnitelman mukaan teemavuoden ”osallisuus” poikkeaa jonkin verran mainitusta Perustuslain ymmärryksestä. Toimintasuunnitelmassa osallisuutta pidetään vastakohtana syrjäytymiselle ja osattomuudelle. Osallisuuden esteiden nähdään johtavan

kokemukseen osattomuudesta ja pahimmillaan syrjäytymiseen. Nähdään, että ihmisten kokeman osallisuuden lisääminen on tärkeä tekijä köyhyiden ja syrjäytymisen ehkäisyssä. Teemavuosi tähtää siihen, että ihmisten osallisuus vahvistuu ja yksilöllisistä ja yhteiskunnallisista resurssien vajeista ja puutteista kärsivät saataisiin osallisiksi. (Kansallinen toimeenpanoryhmä 2009.)

Sosiaalinen osallisuus voidaan Euroopan Unionin määritelmän mukaan ymmärtää prosessina. Siinä tavoitellaan jotakin päämäärää (vrt. Mattila-Aalto 2009, 199), josta käsin toivotaan, että ihminen tulee osalliseksi jostakin. Tämä päämäärätietoisuus tulee selvästi esille esimerkiksi Euroopan Unionin tavassa määritellä sosiaalinen osallisuus. Siinä sisään rakennettuna ajatuksena ovat perusoikeudelliset lähtökohdat ja jokin ymmärrys siitä, millaista on ”hyväksyttävänä pidettävä elintaso ja elämänlaatu”. Korhosen ja Niemelän (1998, 15) mukaan sosiaalinen osallisuus tuottaa kasvuprosesseja, joilla tyydytetään tarpeita. Tarpeentyydytys on puolestaan yhteydessä hyvinvointiin.

Bromell & Hyland (2007) käsittelevät sosiaalista osallisuutta ja osallistumista yhdessä sekä niiden toimeenpanemista. Käsitteet sosiaalinen osallisuus (social inclusion) ja osallistuminen keskittyvät heidän mukaansa erityisesti yksilöiden ja ryhmien välisiin suhteisiin, joissa yksilö kuuluu ja osallistuu hänen omista lähtökohdistaan käsin perheiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan arkeen. Käsitteiden keskeiset osa-alueet ovat kuuluminen, inkluusio, osallistuminen, hyväksyntä sekä laillisuus. Vastakkaisia käsitteitä näille ovat vieraantumisen ja eristyminen, sosiaalinen eksklusio, vetäytyminen, ennakkoluulot ja diskriminaatio sekä laittomuudet.

Riitta Haverinen (2008, 232) pitää sosiaalista osallisuutta (social inclusion) eurooppalaisen sosiaalipolitiikan keskeisenä käsitteenä. Sillä yleisimmin tarkoitetaan kuulumista johonkin yhteisöön, minkä ajatellaan ehkäisevän eristymistä ja syrjäytymistä. Käsitteen alle voi laittaa sellaisia sisältöjä kuten yhteydet perheeseen, sosiaaliset kontaktit ja tunne kansalaisuudesta ja siihen liittyvistä vaikutusmahdollisuuksista. Haverisen mukaan ikääntyneillä sosiaaliseen yhteisöön kuulumisen on muun muassa sitä, että voi elää mahdollisimman pitkään tutussa ympäristössä, ylläpitää sosiaalisia suhteita, osallistua lähiyhteisön toimintaan, liikkua harrastuksissa sekä käydä ostoksilla.

Järvikoski ja Härkäpää (2004, 135 – 139) näkevät niin ikään sosiaalisen osallisuuden sosiaalista syrjäytymistä estävänä. Sosiaalinen osallisuus on heidän mukaansa määritet-

tävissä olosuhteiksi tai tilaksi, jossa syrjäytymisen riskit ovat vähäiset. Tällaisessa tilassa on mahdollisuus aktiiviseen osallistumiseen, ja yhteisöt voivat kehittyä siten, että niiden jäsenet ovat aktiivisia ja keskenään tasavertaisia jäseniä.

2.5 Syrjäytyminen

Sosiaalinen osallisuus sitoo käsitteenä yksilön osaksi yhteisöllistä ja yhteiskunnallista. Yleinen käsitys on, että yksilöt voivat hyvin, kun he voivat olla osana yhteisöllistä ja yhteiskunnallista toimintaa. Tämän kääntöpuolena on tavanomaisesti puhuttu syrjäytymisestä, joka ei ole aivan ongelmaton käsite (esim. Heikkilä 2000). On kysymys esimerkiksi sen määrittelyn hankaluudesta, mistä puhutaan, kun puhutaan syrjäytymisestä, kuka on syrjäytynyt ja mistä syrjäytynyt. Väärälä (2000, 78) näkee syrjäytymiskeskusteluun tulleen uusia piirteitä. Kun aiemmin syrjäytyminen liittyi lähinnä köyhyyteen ja huono-osaisuuteen, on niiden rinnalle tullut solidaarisuuden rapautuminen ja koheesion heikentyminen.

Syrjäytymistä pidetään useimmiten sekä syrjäytymistä tuottavana prosessina että huonona tai heikkona asemana (Helne 2002a, 7). Raunio (2006, 9) määrittelee syrjäytymistä muun muassa yksilöä yhteiskuntaan yhdistävien siteiden heikkoudeksi. Syrjäytymisen ajatellaan olevan sivuun joutumista sosiaalisista suhteista, vaikuttamisesta ja vallan käytöstä, mahdollisuuksiin osallistua työhön, kulutuksesta sekä yhteisöllisestä toiminnasta (Laine, Terhi ym. 2010, 11).

Tuula Helneen (2002b) mukaan syrjäytymisessä on paljolti kysymys rajanvedoista, joita tehdään jo me-ilmausta käyttämällä. Nämä rajanvedot ilmenevät sekä sosiaalisesti, spataalisesti että symbolisesti tai yhtäaikaisesti. Syrjäytymistä voidaan Helneen (emt. 22) kuvaamalla tavalla tarkastella siten, että ”me” muodostavat inklusion sisäpiiriin ja ”toiset” ovat syrjäytyneitä inklusion ulkopiirillä ja ulossuljetut ovat eksluusion piirillä. Se, kuka sijoittuu sisäpiiriin ja kuka on ulossuljettu, riippuu puhujasta ja hänen positioistaan. Jos ihmistä pidetään syrjäytyneenä tai osattomana, viitataan sillä enemmän tai vähemmän implisiittiseen käsitykseen siitä, kuka hän on tai millainen hän on (Tuula Helne 2002b, 28.) Se, mistä ihminen on syrjäytynyt tai mistä hän on osaton, on jo vaikeampi kysymys. Millaisissa asioissa mukana oleminen tai millaisten asioiden omistaminen taakaavat osallisena ja ei-syrjäytyneenä olemisen kokemuksen tai havainnon?

Mattila-Aalto (2009, 22) tuo esille, että systeemiteoreettisessa sosiologisessa katsannossa sosiaalinen inklusio ja sosiaalinen ekslusio ymmärretään tapahtuvan suhteessa poliittiseen systeemiin. Esimerkiksi edellä esitetty Euroopan Unionin muotoilema määritelmä sosiaalisesta osallisuudesta viittaa juuri tällaiseen. Halutaan, että poliittiset systeemit kykenevät pitämään kiinni kansalaisistaan. Sosiaalinen syrjäytyminen ymmärretään puolestaan sosiaalisten suhteiden ja siteiden katkeamisena ja heikentymisenä (Mattila-Aalto 2009, 22).

Korhonen ja Niemelä (1998, 16) kuvaavat syrjäytymistä eri käsitteillä, joita ovat *syrjäytymisen lisäksi, huono-osaisuus, deprivatio, marginalisoituminen, vieraantumisen ja sosiaalinen turvattomuus*. Jokainen näistä käsitteistä tarkoittaa hieman eri asiaa. *Huono-osaisuus* kuvaa hyvinvointivajeita eri osa-alueilla. *Deprivatiolla* kuvataan vajetilaa, jossa henkilö tai ryhmä estyy saamasta jotain itsensä ja elämänsä kannalta tärkeää. Sillä kuvataan myös puutetta ja köyhyyttä. *Marginalisoituminen* tarkoittaa lähinnä joutumista valtakulttuurista reuna-alueille, millä usein viitataan vähemmistöihin. Toisaalta marginaalinen voi koskea esimerkiksi minimitason täyttävää sosiaaliturvaa. *Vieraantuminen* viittaa yksilön tai yhteisön tilaan, jossa jokin merkittävä suhde on murtunut. Tähän liittyy usein voimattomuuden ja/tai vällanpuutteen kokemus. Myös eristäytyminen ja normittomuus ovat liitettävissä vieraantumiseen. *Sosiaalinen turvattomuus* on ymmärrettävissä sekä syrjäytymisen seuraukseksi että syrjäytymisen uhkan oireeksi. Omassa tutkimuksessaan Korhonen ja Niemelä tarkoittavat *syrjäytymisellä* syrjäytymistä keskeisistä elämänalueista. (emt. 16 – 17.)

Anna-Liisa Niemelän (2009, 25 – 27) mukaan yhteiskunnallinen tilanne on muuttunut niin, että vanhusten syrjäytyminen on kasvamassa oleva uusi ilmiö. Tämän vuoksi tutkimusta vanhusten syrjäytymisestä ei ole juuri tehty Suomessa. Syrjäytymiskeskustelut ovat koskeneet enimmäkseen nuoria, lapsiperheitä ja työkäisiä. Niemelä näkee, että syrjäytymisen luonne on muuttunut, kun vanhuus on moninaistunut ja eriarvoistunut. Syrjäytyminen on aiemmin painottunut köyhyyteen ja siitä johtuvaan osattomuuteen sekä yksinäisyyden tuomaan kokemukseen syrjäytymisestä. Nyt sen rinnalle voidaan erottaa muita syrjäytymisen muotoja kuten syrjäytyminen toiminta- ja liikkumiskyvyn menettämisenä sekä syrjäytyminen dementiana.

Niemelä (2009) kirjoittaa Helsingissä suoritetusta tutkimuksesta, jossa selvitettiin paikallisten vanhustenhuollon toimijoiden käsityksiä ja kuvauksia helsinkiläisistä syrjäytyneistä ikääntyneistä. Tutkimuksessa tuli esille, että syrjäytyminen yhdistettiin useimmiten yksinäisyyteen. Toiseksi eniten se yhdistettiin toiminta- ja liikkumiskyvyn heikkenemiseen. Kolmanneksi syrjäytymiseen yhdistettiin muistisairaudet. Näiden jälkeen yleisimpiä olivat syrjäytyminen sairauksien seurauksena, köyhyyden seurauksena ja mielenterveysongelmien vuoksi.

2.6 Yhteisöllisyys

Edellä sosiaalisen määrittelyn kohdalla tuli esille, että yksi sosiaalista määrittävä tekijä on kysymys ”meistä”. ”Me” liittyy niin perheeseen, sukuun, naapurustoon, kyläläisiin, yhdistyksen jäseniin, kuntalaisiin kuin kansallisuuteen. Tätä ”me”-ilmiötä voidaan kuvata käsitteellä yhteisöllisyys. Osallisuushanke Sallin 2011-2014 mukaan osallisuuden lisääminen ja syrjäytymisen ehkäisy edellyttävät yhteisöllisyyttä. Yhteisöön ja yhteiskuntaan kuulumisen syntyy muun muassa työn, harrastusten, kansalaisjärjestötoiminnan ja muun vaikuttamisen kautta. (www.jelli.fi/osallisuus.)

Osallisuuteen on viitattu useissa yhteisöllisyyttä koskevissa tutkimuksissa. Tällöin tutkimus on kohdentunut selvästi johonkin paikallistason kuten naapuruston, kaveriporukan tai virtuaalisen yhteisöllisyyden tarkastelemiseen. Sosiaalisen vuorovaikutuksen areenat, joissa ihmiset ovat jäseninä tai eivät ole, liittyvät siihen, onko yksilö osallinen yhteisöllisistä resursseista kuten tuesta, luottamuksesta ja osallisuuden kokemuksesta (esim. Ellonen 2008; Korkiamäki 2008; Krok 2008). Sosiaalinen osallisuus ei ole näissä tutkimuksissa ollut keskeisin käsite, vaan siihen viitataan, kun halutaan osoittaa yhteys yksilön ja yhteisön välille.

Leena Eräsaaren (2009, 69) mukaan yhteisö-termi tuli Suomeen viimeistään 1960-luvulla englanninkielisestä termistä *community*. *Community* viittaa yhteiseen välittämiseen tai intressiin ja toisaalta erilaisiin yhteisöllisen organisoitumisen materiaalisiiin muotoihin. Eräsaaren (emt, 86) mielestä mieltymys yhteisöihin liittyy sen herättämiin lämpimiin mielikuviin. Yhteisöjä ja yhteisöllisyyttä kutsutaan esiin, kun tapahtuu asioita, joiden ajatellaan johtuvan juuri yhteisöllisyyden puutteesta. Samaan asiaan viittaa myös Mikko Saastamoinen (2002, 87), kun hän näkee yhteisön ilmentävän ihmisille

turvallisuuden tunnetta, joka tulee muiden ihmisten läsnäolosta ja tuesta. Samalla hän tuo esille yhteisön kääntöpuolen, jossa yhteisö näyttäytyy ahdistavana ja kontrolloivana länsimaiselle ihmiselle, jota on kehoitettu olemaan yksilö ja pitämään huolta omista asioistaan sekä olemaan oman elämänsä onnen tavoittelija. Näin turva ja vapaus muodostavat kaksi ääripäätä, joiden välissä ihmiset elävät ja joiden suhteen he tekevät päätöksiä.

Matti Kuittinen & Martti Kejonen (2009, 246) tekevät jaottelun yhteisöllistymisen ja yhteisöllistämisen välillä. Ensimmäisestä on kyse silloin, kun ihmiset pyrkivät omaehtoiseen osallistumiseen ja sosiaaliseen yhteisyyteen. Tällaisena voidaan mainita esimerkiksi harrastusyhteisö, jossa toiminnan perustana on muun muassa osallistujista itseltään lähtevä motivaatio ja me-hengen lisääminen. Yhteisöllistäminen puolestaan viittaa toimintaan, jossa tietoisesti pyritään vaikuttamaan ihmisryhmiin niiden ulkopuolelta siten, että kyseisissä ryhmissä ihmisten elämä järjestyisi yhteisöllisesti.

Ihmisen identiteetin on ajateltu olevan subjektiivinen kokemus, jonka perustana ovat yksilön omat persoonalliset ominaisuudet. Identiteetti muodostuu ja kehittyy kuitenkin vuorovaikutuksessa ympäröivän todellisuuden kanssa. Yksilöllä on psykologisen identiteetin lisäksi sosiaalinen identiteetti. Jotta yksilö voi määritellä itsensä joksikin, on hänen rakennettava sosiaalinen identiteetti osana jotain ihmisryhmää. Yhteisöllisyys ei kuitenkaan tarkoita vastakohtaa yksilöllisyydelle, vaan ne täydentävät toisiaan. Sosiaalisen identiteetin lisäksi ryhmän jäsen tarvitsee yksilöllisen identiteetin, jotta hän erottautuu yksilönä siitä ryhmästä, johon hän samaistuu. (Kuittinen & Kejonen 2009, 246.) Yhteisöllisyyden painottaminen liittyy ymmärtääkseni siis siihen, että yhteisöön kuulumisen, vuorovaikutussuhteissa olemisen ja muiden sosiaalisten toimintojen nähdään tuottavan ihmiselle jotain sellaista, joiden puute on yksilöille ja yhteisölle vaaraksi.

Markku Hyyppä (2002, 55) pitää sosiaalista pääomaa yhteisön ominaisuutena, minkä keskeinen elementti on luottamus. Hän on tutkinut Länsi-Suomen rannikkokuntien alueita, missä ihmisten havaittiin elävän tilastollisesti katsottuna terveemmin ja pitempään ruotsinkielisillä alueilla kuin suomenkielisillä alueilla. Tutkimus oletti näistä tilastollisista merkittävyyksistä sen, että yhteisön ominaisuuksilla on terveyskäyttäytymisestä riippumatta merkittävä vaikutus yksilön terveydelle. Hyvien ystävien määrä, luottamus, uskonnolliseen ja kotiseututoimintaan osallistuminen sekä kansalaisaktiivisuus osoittautuivat tärkeiksi ja itsenäisiksi terveyden avaimiksi. (emt, 42.) Jos tulkitsen Hyyppää

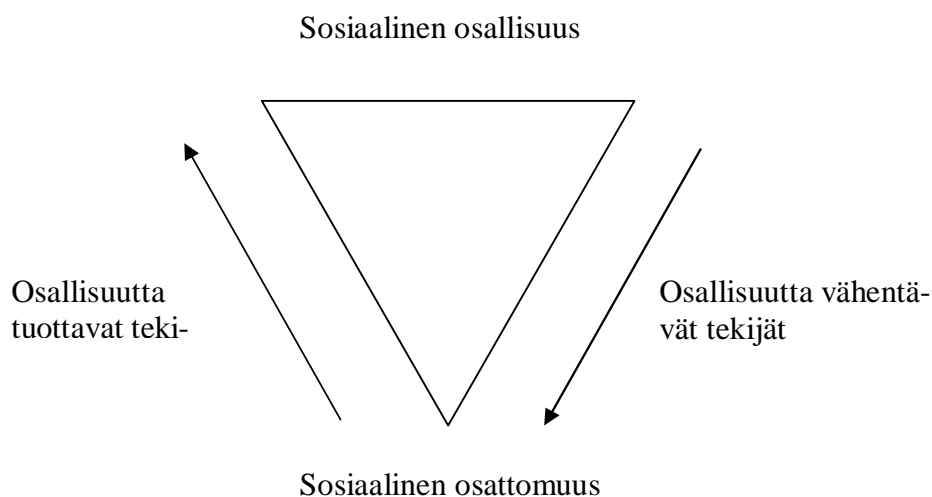
(emt. 45 – 51) oikein, niin hän näkee yhteisön ominaisuuksien merkityksen terveydelle johtuvan perustaltaan ihmisen sosiaalisesta ulottuvuudesta, minkä vaikutusmekanismia ihmisen fysiikkaan on kuitenkin vaikea todentaa.

3 Sosiaalinen osallisuus...

3.1 ...Prosessina

Luvussa kaksi hahmottelin sitä, miten sosiaalinen osallisuus ymmärretään. Sosiaalinen osallisuus on käsitepari, jota sosiaalinen ja osallisuus osaltaan määrittävät. Käsite on kuitenkin sopimuksenvarainen ja sitä on totuttu käyttämään tietyissä yhteyksissä. Käsite rinnastuu näissä yhteyksissä lähinnä syrjäytymiskeskusteluun. Tämä on ymmärrettävää, sillä käsitteeseen osallisuus on sisäänrakentunut ajatus jonkin mukanaolosta tai kuulumisesta johonkin. Kun tämä kuuluminen tai mukanaolo esimerkiksi yhteiskunnalliseen toimintaan on eriasteisesti vähentynyt, puhutaan tavanomaisesti syrjäytymisestä. En pidä lähestymistapaani kuitenkaan varsinaisesti syrjäytymistutkimuksena, vaan painopiste on nimenomaan sosiaalisen osallisuuden tutkimisessa.

Määritelmällisesti sosiaalinen osallisuus on haastava. Sitä voidaan määritellä esimerkiksi keinona, olosuhteena, tilana, prosessina tai kokemuksena. Yksi mahdollisuus on nähdä sosiaalinen osallisuus dikotomisesti, missä ihmisen ajatellaan olevan osallinen tai osaton. Tämän ajattelun mukaan ei ole toista ilman toista. Osattomuutta nimetään Mattila-Aallon (2009, 21) mukaan myös muilla käsitteillä kuten ei-osallisuudella ja osallistumattomuudella mutta selvyiden vuoksi käytän tässä ilmaisua osattomuus, vaikka käsitteiden merkityksissä voi olla aste-eroja. Jos puhutaan, että ihminen on osallinen tai osaton, on samalla otettava kantaa siihen, mistä ihminen on osallinen tai osaton. Muutoin ei olisi mitään vertailukohtaa, jonka pohjalta tätä määritelmää voitaisiin todentaa.

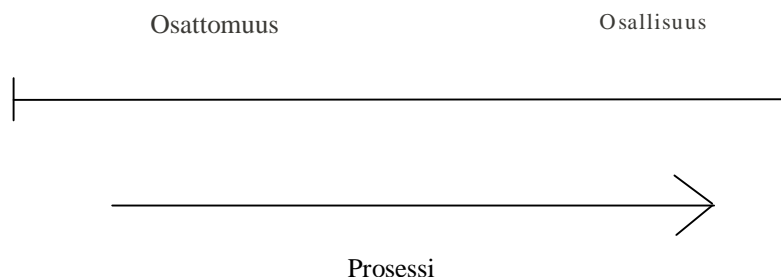
Kuvio 2. Sosiaalinen osallisuus ja sosiaalinen osattomuus

Sosiaalinen osallisuus voidaan nähdä kuvion yksi esittämällä tavalla. Kolmion yläosa kuvastaa sitä laajaa ja toisaalta hahmotonta repertuaaria, mikä osallisuuteen liitetään. Sosiaalinen osattomuus taas nähdään kapenevana kolmion kärkenä, missä uhkaavat sisällöttömyys, tyhjiys, merkityksettömyys ja arvottomuus.

Osallisuutta koskevasta keskustelusta on poimittavissa olettaimus, että on osallisuutta tuottavia tekijöitä ja vastaavasti on osallisuutta vähentäviä tekijöitä. Esimerkiksi ikään-tyneiden kotiin jäämistä tai harrastustoimintaan osallistumattomuutta pidetään osallisuutta vähentävänä. Kuviossa yksi olen merkinnyt kolmioiden sivuille nuolet, missä osallisuutta vähentävät tekijät viettävät kohti kolmion kärkeä ja osallisuutta lisäävät tekijät kohti kolmion yläsivua.

Jos osallisuutta pidetään tavoiteltavana asiain-tilana, katsotaan, että syrjäytymisvaarassa oleva ihminen on ikään kuin sellaisessa kohdassa, jota määritellään enemmän tai vähemmän osattomuuden tilaksi. Kun ihmiselle osoitetaan tiettyjä mahdollisuuksia ja ihminen myös itse on aktiivinen toimija, on hän ikään kuin prosessissa, jossa hänen osattomuutensa muuttuu osallisuudeksi. Tämä tulee esille esimerkiksi sosiaalista osallisuutta koskevasta poliittisesta tavoitekielestä. Kuviossa kaksi sosiaalista osallisuutta on kuvattu sekä tilana että prosessina. Ajatellaan, että esimerkiksi heikosti yhteiskuntaan kiinnittynyt (tila) saadaan osalliseksi (prosessi), kun hänelle osoitetaan mahdollisuuksia ja resursseja osallistua ja toimia yhteisöllisillä areenoilla. Kuviossa kuvattua suoravi-

vaista prosessia voisi kuvata myös syklisenä, edestakaisena tai aaltoilevana prosessina. Suoraviivaisuus kuvastaa tässä haluttua suuntaa.

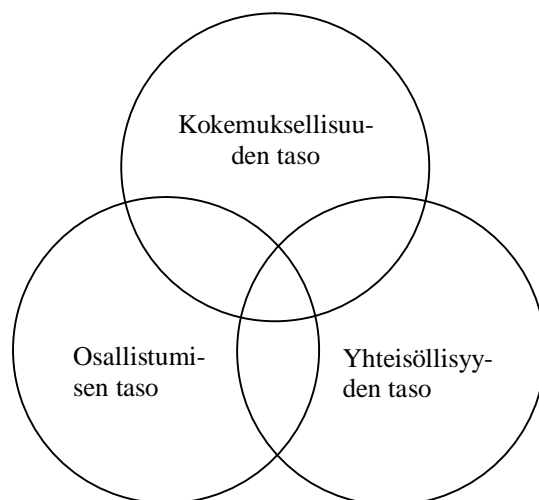
Kuvio 3. Sosiaalinen osallisuus tilana ja prosessina

On paikallaan pohtia kuinka paljon edellä kuvatut prosessuaaliset määritelmät pelkistävät ja häivyttävät sosiaalisen osallisuuden ilmiötä. Kyse on samankaltaisesta vaikeudesta kuin sen määrittelystä, että kuka on syrjäytynyt. Sama ihminen voi yhtä aikaa olla osallinen jollakin sosiaalisen verkoston alueella ja toisella alueella osaton (vrt. Helne 2002b, 36). Mattila-Aalto (2009, 183) väittää, että osallisuustutkimuksen osallisuuskäsitteiksi vaivaa osallisuuden havaitseminen vain sellaisissa tilanteissa, jossa sillä nähdään ennalta olevan merkitystä. Tämän voinee tulkita niin, että osallisuus on arvolutautunut; kun tiettyjä asioita pidetään tärkeinä, pyritään toimintaa ohjaamaan niiden suuntaisesti. Voidaan kysyä, tullaanko samalla sulkeneeksi ulos tai jättäneeksi huomiotta sellaisia tekijöitä, joilla on merkitystä yksilöille mutta eivät edusta valtakulttuurisia tulkintoja.

3.2 ...Yksilötason tilana

Jos sosiaalista osallisuutta tai osattomuutta määritellään tilana, on tarpeen kysyä, mitä tällä ”tilalla” tarkoitetaan. Tilaa voidaan lähestyä esimerkiksi ihannetilän kautta eli siitä, mitä pidetään tavoitelluimpana. Tämän määrittelyyn liittyy sama vahva tilanne- ja aikasidonnaisuus sekä suhteellisuus, mitä Liisa Hokkanen (2009, 321) toteaa empowerment-tilan kohdalla. Sosiaalinen osallisuus tilana voisi olla siis jotain, mitä tavoitellaan, mutta jonka täytepiste on tavoittamattomissa tai sitä on hankala määritellä. Toinen vaihtoehto on lähestyä osallisuutta yksilö- ja yhteisötason tilana tässä ja nyt, sellaisena kuin se senhetkisessä tilanteessa näyttäytyy. Tällöin vaikeudeksi muodostuu se, minkä linssin läpi sosiaalisen osallisuuden tilaa katsoo. Tilan määrittely voi perustua niin objektiivisiin kuin subjektiivisiin arvioihin kuin niiden yhdistelmiin. Kuvion kolme hah-

mottelu perustuu osallisuudesta ja sosiaalisesta osallisuudesta käytyyn keskusteluun, missä osallisuuteen nähdään liittyvän niin kokemuksellisuuden, osallistumisen kuin yhteisöllisyyden tasot.

Kuvio 4. Sosiaalisen osallisuuden ilmeneminen yksilötason tilana

Kuviossa kolme sosiaalisen osallisuuden tilaa lähestytään kolmen tason kautta. Kokemuksellisuuden taso liittyy ajatukseen siitä, että osallisuutta voidaan kokea ja tuntea (esim. Harju 2005; Kananoja ym. 2008). Tätä voidaan kuvata esimerkiksi yhteenkuuluvuuden tunteena. Toiseksi sosiaalinen osallisuus on läheisessä yhteydessä sosiaalisen osallistumisen kanssa. Osallistuminen on osallisuuden toiminnallinen puoli, jonka kautta ihminen liittyy ja tulee mukaan osaksi sosiaalisia yhteisöjä sekä toimii ja on mukana niissä. Näitä sosiaalisia yhteisöjä kuvataan yhteisöllisyyden tasossa. Yhteisöllisyys voidaan ymmärtää esimerkiksi ihmisten välillä muotoutuvana sosiaalisena toimintana, johon liittyy me-uskomukset ja me-aikomukset (Tuomela & Mäkelä 2011).

Yksinään tarkasteltuna sekä osallistuminen, kokemuksellisuus kuin yhteisöllisyys kertovat lähinnä vain siitä, mihin ne käsitteenä viittaavat. Kun näitä käsitteitä tarkastellaan suhteessa toisiinsa, muodostuu niistä jotain sellaista, mitä tässä nimitetään sosiaalisen osallisuuden ilmenemiseksi yksilötason tilana. Ilmeneminen viittaa juuri väljään toiminnalliseen kehykseen, jossa yksittäiseen tasoon liittyvät monet eri tekijät yhdistyvät muiden tasojen sisältämiin moniin eri tekijöihin. Tila voi osin olla kuitenkin harhaanjohtava käsite ainakin yksilötasolla tarkasteluna. Monitahoisen ilmiön pelkistäminen tietyksi osattomuuden tai osallisuuden tilaksi voi häivyttää sosiaalisen elämän kokonai-

suutta. Yhden ihmisen kohdalla voi olla samanaikaisesti läsnä useita sosiaalisia osallisuksia.

Osallistumattomuutta tiettyihin yhteisöihin ei kategorisesti ole mielekästä pitää yleisesti sosiaalisena osattomuutena. Kyse on tällöin osallistumattomuudesta, ei välttämättä osattomuudesta. Osattomuus tai osallisuus ei nähdäkseeni muodostu vain osallistumattomuuden tai osallistumisen kautta, vaan se tarvitsee yksilön näkökulmasta myös osallistumiselle ja yhteisöille annettavan mielen ja merkityksen. Toisaalta yhteisöt ja niihin osallistuminen itsessään vaikuttavat ihmisen kokemukseen. Kuviossa kolme tasot kuvataan limittäisinä, koska ne ovat keskenään vuorovaikutuksessa. Kuvio kolme kytkee yhteen sekä yksilön (osallistuminen ja kokemuksellisuus) että yhteisön tai yhteisöt, joihin yksilö on suhteessa. Tärkeää on ihmisen suhde ja vuorovaikutus hänen ympäristössään olevien yhteisöjen kanssa. Yksilö ei toimi vain vapaasta tahdostaan käsin, vaan ympäristössä olevien yhteisöjen ominaisuuksilla on yksilölle merkitystä, kuten esimerkiksi Hyyppä (2002) on todennut. Voi olla, että yhteisöt vaikuttavat yksilön osallistumiseen muun muassa mahdollistaen ja tukien sitä tai jättäen mahdollistamatta. Tapahtuu joko inklusiota eli mukaan ottamista tai eksluusiota eli ulossulkemista.

Osallistuminen tapahtuu suhteessa olemassa oleviin ja mahdollisiin yhteisöihin. Jotta ihminen voi osallistua yhteisölliseen toimintaan, on oltava jokin yhteisö, johon osallistutaan. Yhteisöllisyyden tasoon liittyvät ne olemassa olevat yhteisöt, johon ihminen kuuluu tai voisi kuulua. Yhteisö voi koostua sekä pieniyhteisöistä kuten perheestä, suvusta ja naapurustosta että suuremmista yhteisöistä kuten organisaatioista, yhdistyksistä ja jopa kansallisuudesta.

Ihminen toimii yhteisössä tietyssä roolissa. Burr (2004, 63) väittää, että roolin käsite on keskeinen, koska ihmistä määrittävät suuresti hänen suhteensa muihin ihmisiin. Roolin muodostuminen riippuu yhteisöstä. Zygmunt Baumanin (2000, 98 – 100) mukaan ihmiset osallistuvat järjestöjen ja organisaatioiden toimintaan vain osittaisena, ei kokonaisuutena persoonana. He osallistuvat toimintaan roolien muodossa, jonka sisältö riippuu kulloisestakin organisaatiosta tai järjestöstä. Roolien sisältö määräytyy sen mukaan, millaisen panoksen heidän odotetaan antavan.

Yhteisössä toimiminen on toimintaa, kanssakäymistä, mukanaoloa ja vaikuttamista, minkä ajatellaan tuottavan ihmiselle tarpeellisuuden, voimaantumisen, merkitykselli-

syyden ja arvostuksen tunteita joitakin nimetäkseni. Lisäksi osallisuudesta käydystä keskustelusta tulee esille, että yhteisöön kuulumisen tunne tuottaa osallistumista eli toimintaa (esim. Kananoja ym. 2008, 203). Yhteisössä ihminen voi toimia myös vuorovaikutuksessa yhteisön muiden jäsenten kanssa. Tässä voidaan erottaa yhteisöön liittyvä sosiaalisten suhteiden ulottuvuus. Tutkimukset ovat osoittaneet, että ihmiset pitävät sosiaalisia suhteita onnellisuuden lähteenä ja niiden puutteita hyvinvointivajeina. Yksinäisyydestä aiheutuvat terveyshaitat ovat kiistattomia ja ne on todennettu kyllin hyvin tois-
tuivissa ja vertailukelpoisissa tutkimuksissa. (Juho Saari 2009, 45 – 46; Julienne Holt-Lunstad ym. 2010.)

Elina Nivala (2010, 207) näkee toiminnan lisäävän ja mahdollistavan kuulumisen osaksi jotakin ryhmää, mikä puolestaan torjuu hyvinvointia uhkaavia yksinäisyyden ja tarpeet-
tomuuden kokemuksia. Osallistuminen tarkoittaa tässä yhteydessä samaa kuin sosiaali-
nen osallistuminen. Levasseur & Richard ym. (2010, 2148) määrittelevät käsiteanalyys-
sisään sosiaalisen osallistumisen (social participation) yksilön osallistumisena aktivi-
teetteihin, joka mahdollistaa vuorovaikutuksen muiden ihmisten kanssa yhteisössä tai
yhteiskunnassa. KaupunkiElvi-hankkeessa tutkittiin niin sanottujen kolmasikälaisten
sosiaalista osallistumista ja aktiivisuutta. Aktiivisuus nähdään koostuvan seitsemästä
ulottuvuudesta: kulttuuri-, yhdistys-, poliittinen-, sosiaalinen-, harrastus-, tuottava- ja
uskonnollinen aktiivisuus. Osallistumisen ja tekemisen ajatellaan pitävän vireyttä ja
mielenkiintoa yllä ja tuovan rytmiä ja hyvinvointia elämään. (Riihiaho & Koskinen
2007, 275.)

Kuvion kolme kautta voi ajatella esimerkiksi ihmisen kerhotoimintaan osallistumista.
Voidaan olettaa, että yksilön halukkuus osallistua toimintaan riippuu hänen siitä saa-
mastaan kokemuksesta olettaen, että hän on aiemmin osallistunut siihen. Jos hän ei ole
siihen vielä osallistunut, eli se on mahdollinen yhteisö, on hän voinut saada siitä tietoa
ja kokemuksia muiden kautta. Kokemukseen voi liittyä niin hyväksytyksi tulemista, yh-
teisyyden, jäsenyyden kokemusta tai myös vastakkaisia tuntemuksia kuten ulkopuoli-
suutta ja vieraantumista. Toisaalta hänen sen hetkinen elämäntilanteensa voi vaikuttaa
siihen, miten usein ja miten intensiivisesti hän ajattelee voivansa osallistua. Osallistumi-
seen voi liittyä myös se, onko ihmisellä mahdollisuutta päästä kerhotoimintaan, jos ky-
seessä on vaikkapa autottomuus ja huonot kulkuyhteydet. Kolmanneksi osallistumiseen
voi vaikuttaa yhteisöön liitettävät ennakkokäsitykset tai jo muodostuneet käsitykset. On
kysymys siitä, miten merkittävänä ja haluttavana tiettyyn yhteisöön osallistuminen yksi-

lölle näyttäytyy. Toisaalta on kysymys siitä, mitä yhteisö yksilölle tarjoaa. Jos yhteisössä oleminen koetaan antoisaksi ja elämää rikastuttavaksi, lisää se halukkuutta osallistua siihen.

Kuviossa kolme on nähtävissä joitain yhtymäkohtia Jyrki Jyrkämän (2007) toimijuutta koskevaan tarkasteluun. Toimijuus on hänen tarkastelussaan ymmärretty laajempaan kuin vain toimintakykynä tai yksilön ominaisuuksina. Hän on jakanut toimijuuden kuuteen modaaliteettiin: osata (tiedot ja taidot, pysyvät osaamiset), kyetä (fyysiset ja psyykkiset kyvyt), haluta (motivaatio, tahtominen, päämäärät ja tavoitteet), tuntea (ihmisen perusominaisuus arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteitaan), voida (mahdollisuudet, jota kyseessä oleva tilanne ja siinä olevat erilaiset rakenteet tuottavat ja avaavat) ja täytyä (fyysiset ja sosiaaliset – normatiiviset ja moraaliset – pakot ja rajoitukset). Toimijuus muotoutuu ja uusiutuu näiden kuuden modaaliteetin yhteen kietoutuvassa dynamiikassa vieläpä niin, että se on kontekstuaalinen ajan- kohdan, paikan ja tilan, ikäryhmän ja iän suhteen.

Jos modaaliteetteja soveltaa kuvioon kolme, voisi ajatella, että osata ja kyetä liittyvät lähinnä osallistumiseen. Haluta ja tuntea voidaan ajatella olevan läheisessä yhteydessä kokemuksellisuuden kanssa. Voida ja täytyä viittaavat puolestaan enemmän yhteisöllisyyden tasolle eli siihen, miten mahdollista on esimerkiksi eri yhteisöihin osallistua ja miten suotavana osallistumista niihin pidetään. Kaikkinensa Jyrkämän esittämä ajatus toimijuudesta auttaa hahmottamaan osallisuutta tilanteisiin, aikaan ja paikkaan sekä ikäryhmiin suhteutettuna. Tästä näkökulmasta sosiaalista osallisuutta tilana voisi nimittää termillä *tilanteinen sosiaalinen osallisuus*. On kysymys siitä, että yksilötekijöiden ohella konteksti ajankohtineen, tietty paikka ja tila sekä ikäryhmä vaikuttavat siihen, mihin kehyksiin sosiaalinen osallisuus asettuu. On eri asia puhua nuorten, keski-ikäisten tai ikääntyneiden sosiaalisesta osallisuudesta.

4 Tutkimusaineisto ja tutkimusmenetelmät

4.1 Tutkimuksen konteksti ja kohderyhmä

Sosiaalinen osallisuus on teoreettinen käsite. Sen kautta voidaan avata tietystä näkökulmasta ihmisen suhdetta häntä ympäröivään sosiaaliseen maailmaan. Edellisessä luvussa sosiaalista osallisuutta lähestytään kolminaisuuden kautta, missä yhdistyvät osallisuuden kokemus, toiminta eli osallistuminen sekä se, mistä ollaan sosiaalisesti osallisia, mitä tässä nimitetään yhteisöllisyyden tasoksi.

Pro gradu- tutkielmassa olen kiinnostunut siitä, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee empiirisesti yksilön jokapäiväisen arjen tasolla. Koska ihmiset ovat heterogeenisiä eli elävät hyvin erilaisissa elämäntilanteissa, ovat eri-ikäisiä ja omaavat erilaiset taustat, on ollut tarve kohdentaa tutkimus tiettyyn kontekstiin, rajatummalle alueelle, missä tutkittavien ikä ja olosuhteet eivät suuresti poikkea toisistaan. Kaupunkiseutu voi muodostaa maaseutuun nähden erilaisen näkökulman. Sama erilaisuus voi koskea myös maaseutua Pohjois-Lapissa tai maaseutua suomenruotsalaisella alueella. Tutkittavien ikä muodostaa niin ikään oman erityisyytensä.

Päädyin tutkimaan lappilaisessa maaseutumaisessa kunnassa asuvia ikääntyneitä, jotka saavat kotihoitoa. Tutkimus paikantuu kotihoitoa saaviin ikääntyneisiin, ei koko ikääntyneeseen väestöön, jossa ikääntyneet ovat keskenään hyvin heterogeenisiä. Ikääntynyt - käsite viittaa tässä kronologiseen ikään, jolla tarkoitan 75- vuotta täyttäneitä ihmisiä. Iän ja asuinpaikan ohella kolmas tutkimusjoukkoa yhdistävä tekijä on kotihoidon asiakkuus. Kotihoito tarkoittaa toimintaa, jossa yhdistyvät sekä kotisairaanhoidon että kotipalvelu. Kotisairaanhoidon sisältävät perusterveydenhuollossa toteutettavat avosairaanhoidon palvelut kuten verenpaineen ja verensokerin mittaukset sekä lääkkeiden jako. Kotipalvelu koostuu kodinhoitoavusta ja tukipalveluista. Kodinhoitoapu on yksilölle tai perheelle tehtävä työapu, henkilökohtaista tukemista ja huolenpitoa. Tukipalvelut sen sijaan koostuvat ateria-, vaatehuolto-, kuljetus-, siivous-, kuljetus-, saattaja- sekä sosiaalista kanssakäymistä edistävistä palveluista. (esim. Heinola 2007.)

Kotihoidon asiakkaat ovat tutkimuksen kohderyhmänä lähinnä tutkimusteknisistä syistä. En tutki kotihoidon asiakkuutta sinänsä, vaan keskeisempää on kotihoidon saamiseen liittyvä ainakin jonkinasteinen toimintakyvyn aleneminen, millä voi ajatella olevan jokin suhde sosiaaliseen elämään osallistumiseen. Kotihoitoa saavia ihmisiä yhdistää se, että heidän toimintakykynsä on joiltain osin laskenut siten, että heidän itsenäinen selviytyminen on haasteellista ilman ulkopuolista tukea tai apua. Toimintakyvyllä ja toimintakyvyn muutoksilla on merkitystä yksilön omatoimisuuteen, osallistumiseen ja mukanaoloon ihmisten välisiin, yhteisöllisiin ja yhteiskunnallisiin toimintoihin (esim. vrt. Raija Tenkanen 2007, 188; Jaana Nummijoki 2009, 88). Esimerkiksi Silva Tedre (2006) on kritisoinut suomalaista vanhuspolitiikkaa siitä, että se idealisoi kotona asumisen ja kotona asumisen tukemisen. Tämä mahdollistaa sen, että vanhukset säilötään ja suljetaan kotiin, mikä muodostaa riskin ihmisen sosiaaliselle ominaislaadulle ja osallistumisen oikeudelle.

Minna-Liisa Luoma ja Eija Kattainen (2007) kuvaavat kotihoidon asiakasrakennetta. Kotihoidon suurin asiakasryhmä on 75 – 84-vuotiaat, joita on lähes puolet asiakkaista. Kolmannes asiakkaista on täyttänyt 85 vuotta ja viidesosa asiakkaista on 65 – 74-vuotiaita. 2000-luvulla 85-vuotta täyttäneiden osuus asiakkaista on kasvanut. Säännöllistä kotihoitoa saavista 7 prosenttia tarvitsee jatkuvaa ympärivuorokautista hoitoa, 19 prosenttia lähes jatkuvaa hoitoa, 49 prosenttia tarvitsee apua toistuvasti ja 167 prosenttia tarvitsee ajoittaista hoitoa. Täysin tai lähes täysin omatoimisia on 8 prosenttia asiakkaita.

Toimintakyvyn lasku tulee ensin ilmi vaativissa päivittäistoiminnoissa kuten yhteiskunnallisessa harrastustoiminnassa ja myöhemmin niin sanotuissa välinetoiminnoissa kuten pankkiasioiden hoitamisessa, siivouksessa ja puhelimen käytössä. Toimintakyvyn edelleen huonontuessa vaikeutuvat päivittäisten perustoimintojen suorittaminen usein tässä järjestyksessä: kävely, peseytyminen, sängystä ja tuolista siirtyminen, pukeutuminen, wc-käynnit ja syöminen. Jotta ikääntynyt voi asua omaehtoisesti kotonaan, ovat arkipäivän välinetoiminnot ja päivittäiset perustoiminnot keskeisellä sijalla. (Vaarama 2004, 136.)

4.2 Tutkimusongelma

Sosiaalinen osallisuus koskee tässä tutkielmassa siis tietyn ikäisiä, kotihoidon palveluja saavia ja tietyn maaseutumaisen kunnan alueella asuvia ihmisiä. Tutkimuksellisesti kiinnostavaa on, millaisena toimintakyvyltään heikentyneiden ikääntyneiden sosiaalinen osallisuus näyttäytyy: Miten he osallistuvat sosiaaliseen elämään, mikä ja mitkä yhteisöt ovat heille merkityksellisiä, mihin yhteisöihin he osallistuvat ja miten he osallistuvat, miten eri yhteisöt heitä kohtaavat ja miten he kokevat osallisuutta.

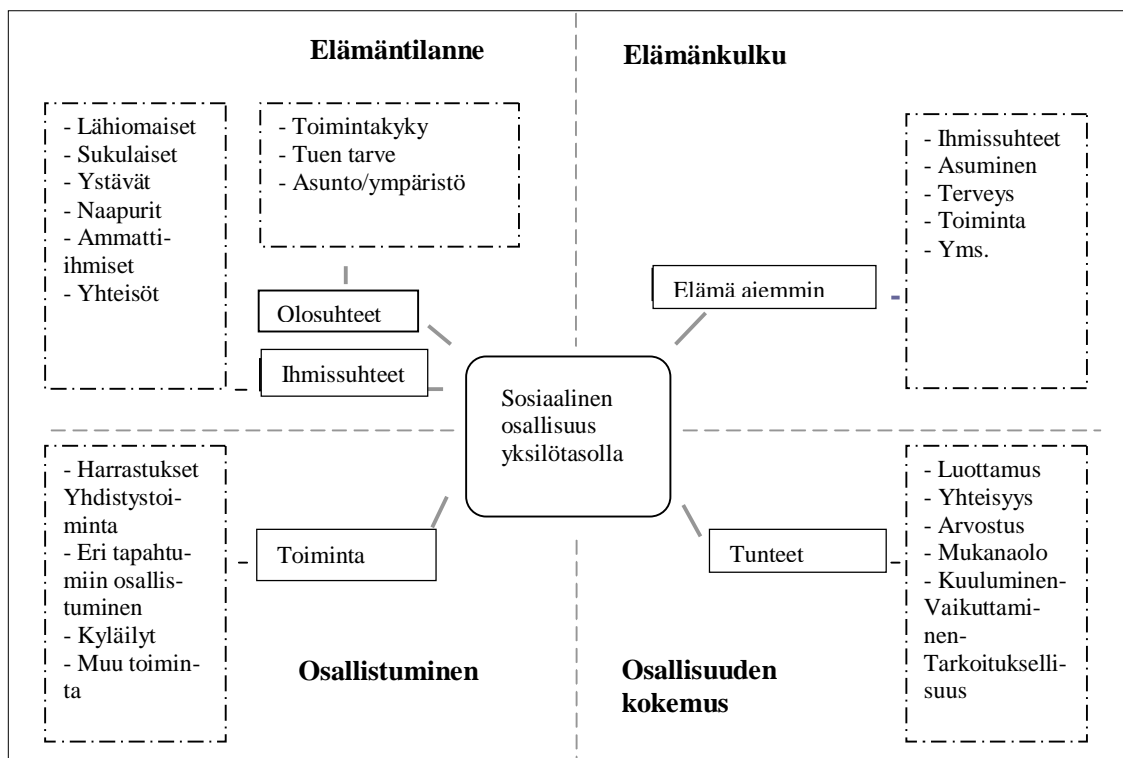
Tutkimuskysymykseni olen muotoillut seuraavasti:

Miten sosiaalinen osallisuus ilmenee ikääntyneiden arjessa?

4.3 Aineiston hankinta

Päädyin hankkimaan aineiston tutkimushaastattelun keinoin. Valitsin haastattelutyypiksi temahaastattelun, jossa haastattelun teema-alueet ovat etukäteen määrättyjä. Esitetyille kysymyksille ei ole tarkkaa muotoa ja järjestystä mutta haastattelija varmistaa, että etukäteen päätetyt teema-alueet käydään haastateltavan kanssa läpi. Apunaan haastattelijalla on tukilista käsiteltävistä asioista mutta ei valmiita kysymyksiä. (Eskola & Suoranta 1998, 87.)

Laadin temahaastattelurungon, jonka pohjana on kuvion neljä esittämä jäsennys. Kuvio neljä ei sellaisenaan kuvaa sosiaalista osallisuutta, vaan siinä haetaan niitä olennaisena pitämiäni ulottuvuuksia, millä voi olla yhteys yksilötason sosiaaliseen osallisuuteen. Kuviossa neljä teemat jaotellaan neljään ulottuvuuteen: elämäntilanne, osallistuminen ja osallisuuden kokemus.

Kuvio 5. Sosiaalinen osallisuus yksilötasolla eri ulottuvuuksineen

Elämänkulun näkökulman otin elämänhistoriaa taustoittavaksi teemaksi, koska ihmisen historialla on jokin suhde tähän hetkeen. Koska elämänkulku itsessään on valtavan laaja käsite ja pitää sisällään lähes kaiken mahdollisen, rajasin teemaa siten, että se kattoi lähinnä suurimpia elämänmuutoksia ja tapahtumia viimeisten vuosien aikana kuten aiempi asuinpaikka, muuton ajankohta ja syyt, mahdollinen leskeytyminen ja niin edelleen.

Elämäntilanneteemassa huomio kiinnittyy tähän hetkeen; olemassa oleviin ihmissuhteisiin ja olosuhteisiin. Tarkoituksena ei ole niinkään saada objektiivisesti tarkkaa tietoa heidän kaikista olemassa olevista ihmissuhteistaan tai heidän olosuhdetekijöistään, vaan laadulliselle tutkimukselle ominaiseen tapaan on huomioitava se, mitä ihmiset haluavat kertoa ja mihin he kiinnittävät huomiota. Koska tutkimuksellinen mielenkiinto on enemmän subjektiivisessa kokemuksessa kuin objektiivisessa havainnoissa, on haastateltavan kertoma tieto tutkimuksen näkökulmasta ensisijaista.

Kolmas teema muodostuu niistä osallistumisen areenoista, joihin haastateltavat osallistuvat. Toiminta kuvaa haastateltavien osallistumisen tapaa. Neljäs teema pyrkii tavoittamaan osallisuuden kokemuksellista ulottuvuutta. Näitä nimetään osallisuuden tunteik-

si. Teeman pohjana on ajatus siitä, että osallisuudella on tunnetasonsa eli ihminen tuntee osallisuutta erilaisina tunteina ja tuntemuksina.

Tutkimukseni aineiston olen kerännyt haastattelemalla erään lappilaisen maaseutumaisen kunnan kotihoidon asiakkaita. Kunnan valinnalle ei ollut mitään erityistä perustetta. Ensin mielessäni oli kaupungissa asuvien ikääntyneiden haastattelu mutta käytännön järjestelyjen vuoksi päädyin keräämään aineiston maaseutumaisesta kunnasta. Näkökulmasta voi tulla kaupunkiin nähden hieman toisenlainen, kun tutkimus on maaseutumaiseen ympäristöön paikantuva. Valitsemaani kunnan valintaan vaikutti käytännössä se, että pystyin suorittamaan usean haastattelun saman päivän aikana eikä haastattelumatkasta tullut kohtuuttoman pitkää.

Kun lähdin keräämään aineistoa tutkimusluvan saatuani, otin yhteyttä tutkimuskuntani kotihoidon ohjaajaan. Annoin hänelle tutkimuksestani kertovan tutkimussuunnitelman ja informoin häntä tutkimuksestani. Tavoitteenani oli saada hänen kauttansa haastateltavia, noin 75 – 85-vuotiaita kotihoitoa saavia ikääntyneitä, joilla ei ole diagnosoitua muistisairautta. Ensimmäisen toiveen osalta kyseessä oli ajatus siitä, että 75- ikävuoden jälkeen ulkopuolisen tuen tarve lisääntyy. Päädyin kymmenen vuoden ikähaarukkaan, koska ajattelin, että jos tutkitaan kaikenikäisiä yli 75- vuotiaita, saatetaan samalla sisällyttää samaan tutkimusjoukkoon kaksi eri sukupolvea. Ikääntyminen ei ole 75- ikävuoden jälkeen kategorisesti samanlaista 100- ikävuoteen asti, mitä nykyinen sosiaaligerontologinen keskustelu on korostanut. Jakoja eri-ikäisten ikääntyneiden kesken on tehty muun muassa nimityksillä nuoret vanhat (65 – 74), keskimmäiset vanhat (75 – 84) sekä vanhimmista vanhat (85+), missä varsinaisen vanhuuden on tutkimuksissa usein määriteltävä alkavan 80 tai 85 ikävuoden jälkeen (Koskinen 2004, 30).

Jälkimmäinen toive haastatella ihmisiä, joilla ei ole todettua muistisairautta, johtui lähinnä haastattelun suorittamiseen liittyvistä käytännön kysymyksistä (esim. Lumme-Sandt 2005, 127) eikä siitä, että muistisairaiden sosiaalinen osallisuus olisi tutkimuksellisesti vähemmän kiinnostavaa. Jätin kotihoidon ohjaajalle lomakkeet, jotka hän laittoi kotihoidon työntekijöiden mukana sellaisille kotihoitoa saaville ikääntyneille, jotka olivat toivomaani tutkimusjoukkoa. Lomakkeella kysyin asiakkailta heidän halukkuuttaan osallistua tutkimukseeni. Jos he halusivat osallistua tutkimukseeni, pyysin heitä jättämään yhteystiedot, niin että voin ottaa yhteyttä myöhemmin heihin haastatteluajankohdan sopimista varten. Lomakkeella toin lyhyesti esiin muun muassa tutkimukseni ai-

heen, haluni haastatella heitä ja haastattelun ajankohdan. Kotihoidon ohjaaja oli minuun vielä yhteydessä ja sanoi, että toivomaani kohderyhmää on vaikeaa saada, ellei tutkimukseen osallistuvien yläikärajaa nosta. Tämä johtui siitä, että kyseisen kunnan kotihoidon piirissä oli tuon ikähaarukan välillä vähän asiakkaita, joilla ei ollut diagnosoitua muistisairautta. Tein valinnan, että tutkittavien yläikärajaa nostettiin. Sain lopulta suostumuksen kuudelta haastateltavalta, joiden ikähaarukka sijoittuu 76- 90- ikävuoden välille. Aineisto koostuu neljästä naisesta ja kahdesta miehestä.

Otin puhelimitse yhteyttä haastateltaviin, esittelin itseni ja kerroin heille tutkimuksestani ja haluni haastatella heitä. Palautin heidän mieleensä tutkimustani koskevat tiedot, jotka olivat kulkeutuneet heille kotihoidon työntekijöiden mukana. Kun he ilmaisivat halukkuutensa olla tutkimuksessani mukana, sovin haastateltavien kanssa haastatteluajankohdan ja paikan. Kaikki suostuivat haastatteluun heidän omassa kodissaan.

Kun menin haastattelemaan tutkimukseen osallistuvaa henkilöä, käytin aluksi aikaa vapaamuotoiseen keskusteluun ja jutusteluun. Pysin vähentämään tällä molemminpuolista jännitystä ja edistämään luontevuutta, vapautuneempaa ilmapiiriä ja luottamusta, joka on Ruusuvuoren ja Tiittulan (2005, 41) mukaan informaation saannin edellytys. Kun arkipäivään liittyviä asioita ja kuulumisia oli vaihdettu, siirryin kertomaan omasta tutkimuksestani.

Aloitin haastattelun sellaisilla kysymyksillä tai aihepiireillä, joiden ajattelin helpottavan haastatteluaiheeseen siirtymistä kuten kuinka kauan haastateltava on asunut nykyisessä asunnossaan ja mistä hän on siihen muuttanut. Tämä osoittautui toimivaksi keskustelun käynnistäjäksi. Tuttu ja neutraali aihe antaa haastateltavalle ehkä tunteen siitä, että on, mihin kiinnittyä ja mistä lähteä liikkeelle. Ohjailin keskustelua tarvittaessa lisäkysymyksillä ja tein tarkennuksia. Joissain tilanteissa haastateltavat alkoivat kertoa spontaanisti heille ajankohtaisista tai tärkeistä asioista, ja keskustelu kulkeutui teemoihin, jotka eivät liittyneet suoraan tutkimusaiheeseen. Näissä tilanteissa pyrin hienovaraisesti kääntämään kertomusta tutkimusaiheen suuntaan. Osa tutkimukseen osallistuneista kertoili täsmällisemmin ja lyhyemmin tutkimukseen liittyvistä teemoista. Haastattelut kestivät puolesta tunnista puoleentoista tuntiin.

Haastattelujen jälkeen vuorossa oli haastatteluaineiston puhtaaksi kirjoittaminen analyysia varten. Litterointi ei ole vain teknistä suorittamista, vaan tutkijan valikoiva ote, pää-

tökset siitä, mitä ja miten aineistoa litteroidaan ja myös se, mitä aineistosta esitellään, voi huomaamatta muodostaa haastateltavista kertomuksen, joka perustuu tutkijan esiymmärrykseen (Pirjo Nikander, 2010, 433 – 434). Päädyin litteroimaan haastattelut sanatarkasti. Jätin litteroimatta haastateltavien puheesta kohtia, joiden ajattelin poikkeavan selvästi tutkimusaiheesta. En myöskään kirjoittanut litterointia siinä tarkkuudessa, missä esimerkiksi äänen voimakkuudet, tauot ja äännähdykset olisi merkitty, koska tutkimusongelmani näkökulmasta keskeisempää on haastateltavien ilmaisut kuin se, miten ilmaiset ilmaistaan. Merkitsin kuitenkin kohdat, joissa esiintyy naurahdusta tai naurua. Litteroin tekstin fontilla 12 ja rivivälillä yksi. Kaikkiaan litteroitua tekstiä kertyi noin kuusikymmentä sivua.

4.4 Aineiston analyysi

Kun litterointi oli valmis, tulostin sen ja luin sitä läpi useaan kertaan. Merkitsin erivärisillä alleviivaustusseilla aineistosta kohtia, joiden ajattelin sisältävän tutkimuksen kannalta olennaista tietoa. Tämän jälkeen teemoittelin tekstiä (Jari Eskola & Juha Suoranta 1998, 175 – 182), jossa kävin jo astetta systemaattisemmin tekstiä läpi. Merkitsin kynällä ilmausten viereen koodin, mitä kyseinen ilmaus sisältää. Teemoittelun pohjana käytin aluksi haastatteluteemoja, joita olivat elämäntietä, olosuhteet, ihmissuhteet, osallistuminen ja osallisuuden kokemus. Osoittautui, että yhden ilmauksen kohdalle saattoi sisältyä useita teemoja.

Seuraavaksi otin ison pahvin, johon muodostin viisi saraketta haastatteluteemojen mukaan. Kokosin kunkin sarakkeen alle niitä koskevia ilmauksia, jotka olin pelkistänyt aineistossa esiintyvistä alkuperäisilmauksista. Analyysin edetessä tämä tematisointi tuntui riittämättömälle. Aineisto vaikutti mustekalamaisen lonkeroiselta, missä yhdestä päästä lähtee monta erillistä uloketta. Jokainen teema yksinään olisi ollut laaja aihe tutkittavaksi. Oli tarvetta edelleen tiivistää aineistoa.

Analyysimenetelmän valinta tuotti jonkin verran vaikeuksia. Päädyin käyttämään sisällönanalyysia. Pohdin, onko kyseessä aineistolähtöinen vai teorialähtöinen sisällönanalyysi. Osoittautui, että aineisto sisältää hyvin monentasoisia ilmauksia, jolloin aineistolähtöisen analyysin kohdalla olisi tullut vaikeus, mitä hakea aineistosta ja mikä on olennaista aineistossa. Tuntui mielekkäämmältä etsiä aineistosta ilmauksia teorialähtöisesti,

mitä nimitetään teorialähtöiseksi sisällönanalyysiksi. Tuomen ja Sarajärven (2009, 113 – 115) mukaan teorialähtöistä analyysia ohjaa jokin aiemman tiedon pohjalta muodostettu teema, teoria tai käsitekartta. Analyysissa kategoriat määritellään aikaisemman tiedon perusteella. Aineistosta etsitään sitten näihin kategorioihin liittyviä lausumia. Tämän tutkielman teorialähtöinen analyysi pohjautuu teoreettiseen jäsennykseen, missä jäsenitys koostuu kolmesta tasosta: kokemuksellisuus, osallistuminen ja yhteisöllisyys. Tässä yhteydessä on huomautettava, että käyttämäni teoreettinen jäsenitys on tullut mukaan tutkimukseen vasta aineiston analysoinnin vaiheessa. Työn teoreettisen taustan kehittäminen on kulkenut rinnakkain analyysin kanssa.

Tuomen ja Sarajärven (2009, 113) mukaan teorialähtöisen analyysin ensimmäinen vaihe on analyysirungon muodostaminen. Analyysin kategorisoinnin yläluokat on muodostettu yhteisöllisyyden, osallistumisen ja kokemuksellisuuden tasoista. Kuviossa kaksi on esimerkkejä siitä, miten olen tiivistänyt alkuperäisilmauksia pelkistetyiksi ilmauksiksi ja edelleen alakategorioiksi. Muodostin ilmauksille alaluokat, jotka puolestaan sijoittuvat sisällöstä riippuen kolmen yläluokan alle.

Alaluokkien muodostaminen oli analyysin vaativin kohta. Valmiita alaluokkia ei ollut olemassa kuten pääluokkia. Muodostin alaluokat aineistolähtöisesti. Yhteisöllisyyteen, osallistumiseen ja kokemuksellisuuteen liittyvät alaluokat nimesin aineistoluennan aikana sen mukaan, mitä aineistosta nousi esiin. Alaluokkien nimeäminen ei perustunut mihinkään yksittäiseen teoriaan, vaan tutkijan päättelyyn. Aineiston joidenkin ilmausten kohdalla oli vaikea erottaa, mistä kategoriasta niissä oli kyse, kun ne tuntuivat sopivan useampaan kategoriaan. Tästä syystä samaa ilmausta on voitu kategorisoida useamman kuin yhden luokan alle.

Yläluokka	Alkuperäinen ilmaus	Pelkistetty ilmaus	Alaluokka
Yhteisöllisyyden taso	<p><i>”Sitte sieltä kylästä ne kun käypi kauppaasioita ku sielä ei oo kauppaa eikä mittään nii ne aina osa poikkeaa tääläkin tarinoimassa.” (V1)</i></p> <p><i>”Ei meitä oo nekään (kotikyläläiset) unheuttanu että meilä kävi meillä on yhellä lailla yhteys niihin vielä mutta sielä ei enää paljon asukkaita olekaan.” (V2)</i></p>	<p>- Entisen kotikylän asukkaat pitävät yhteyttä</p>	- Kyläyhteisö
Osallistumisen taso	<p><i>”Eikä sitä pääse niihin taloihin ku niissä on korkeat portaat, niin se on justiin este sille.”(V5)</i></p> <p><i>”Hyvä sielä ois kyllä käyä (naapureissa) ja aika mukavasti kuluis mutta se on tuota ku se pitää tuon kärryn kans kulkea joka paikasa.” (V3)</i></p>	<p>- Ympäristö on esteellinen</p> <p>- Apuvälineen kanssa kulkeminen on hankalaa</p>	- Osallistumisen rajoitteet
Kokemuksellisuuden taso	<p><i>”Tietää että ne muistavat ja ite muistaa heitä päivittäin.” (V6)</i></p> <p><i>Mitä ihmisiin tulle nuin entisiin tuttaviin kyllä ne arvostaa niin ne käy minua tervehtimässä ja juttelevat mitä mulle kuuluu aina. (V1)</i></p>	<p>- Läheiset muistavat ja itse muistaa läheisiä</p> <p>- Ihmiset arvostavat, kun pitävät yhteyttä</p>	<p>- Mukanaolon tunne</p> <p>- Arvostuksen tunne</p>

Kuvio 6. Esimerkki aineiston kategorisoinnista

4.5 Tutkimuksen eettisyys

Tutkimuksen tekemiseen liittyy eettinen ulottuvuus. Kuten Anneli Pohjola (2003, 7) huomauttaa, on koko tutkimusprosessi aiheen valitsemisesta tulosten tulkintaan, raportointiin ja tulosten seurauksiin täynnä eettisesti harkittavia valintoja. Tutkimusprosessin rinnalla tulee kulkea tietoisuus ja arviointi tutkimuseettisistä kysymyksistä ja valinnoista.

Valitsin sosiaalisen osallisuuden tutkimusaiheeksi, koska se tuntui käsitteenä avaavan ihmisen sosiaalista olemispuolta omanlaisestaan näkökulmasta. Kun päädyin tutkimaan toimintakyvyltään alentuneiden ikääntyneiden sosiaalista osallisuutta, on paikallaan pohtia, mitä taustaoletuksia tähän liittyy. Sisältyykö ikääntyneiden osallisuuden tutkimukseen implisiittinen kannanotto sille, että heidän osallisuutensa on vähäistä ja sitä tulee lisätä? Tiedostan tämän arvoasetelman yhtenä ponttimena ja vaikuttimena. Hanna Palkeinen (2007, 104) nostaa esimerkiksi esiin iäkkäiden yksinäisyyden, joka on ollut julkisuudessa usein esillä ja jolle annetaan voimakkaan kielteinen leima. Tulee kuva, jossa ikääntyneet nähdään yksinäisinä, omaisten ja yhteisöjen hylkääminä.

Miten tällainen ponnin vaikuttaa tutkimuksen tekemiseen ja tutkijan ratkaisuihin? Toisaalta arvot ovat inhimillisen elämän ideaaleja ja niihin liittyy se, millaista on hyvä elämä. Etiikka on perustaltaan keino edistää hyvän elämän toteutumista ja hyvän saavuttamista. Kun ihmiselle osoitetaan sellaista, mikä tuottaa hänelle hyvää, edistetään hänen hyvinvointiaan. Toisaalla on normit, jotka koskevat keinoja, menettelytapoja, sääntöjä ja välttämättömyyksiä. (Niemelä 2011, 15 – 16.)

Mikä on tutkimusetiikan ja tutkimuseettisten periaatteiden ja normien välinen suhde? Toisaalta hyvän elämän tavoitteluun voi ajatella kuuluvan tutkimustoiminta, joka tuottaa tietoa esimerkiksi hyvää elämää tavoittelevalle hyvinvointityölle kuten sosiaalityölle. Tätä korostaa muun muassa Mary Gilhood (2002, 213), joka esittää yhtenä tutkimuseettisenä periaatteena hyvän tekemisen (beneficence). Tämän periaatteen mukaan sosiaalitieteen tutkimuksella tulisi olla potentiaalinen tieteellinen tai käytännöllinen arvo, mikä painottaa tärkeää kysymystä, on toteuttamiskelpoinen sekä hyvin suunniteltu. Toisaalta tutkimuksen tekemisessä tulee huomioida hyvä tieteellinen käytäntö (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2006) ja tutkimuksen tekemistä ohjaavat normit.

Tutkimuksen pontimet eivät siis itsessään tee tutkimuksesta ongelmallista, vaan tutkimuseettisten pohdintojen tai tutkimuseettisten periaatteiden noudattamatta jättäminen. Jos tutkija tekee tutkimusta sillä ajatuksella, että haluaa vaikuttaa epäkohtien parantamiseen, ei se oikeuta tutkimustulosten manipulointiin ja tutkimustulosten tahalliseen väärentämiseen. Myös tulkintakehikko, jonka lävitse tuloksia tarkastellaan, on syytä tehdä näkyväksi (Puusa & Kuittinen 2011, 169 – 171). Heikki Hiilamon (2006, 329) mukaan tutkimuksen läpinäkyvyyttä on mahdollista lisätä siten, että tutkija tuo omat lähtökoh-

tansa ja tavoitteensa esille. Kun tutkimusta tehdään sen varsinaisessa tieteellisessä mielessä, ei voi olla etukäteen varma, mitä tutkimus lopulta tuo esille. Se voi joko tukea omia oletuksia tutkittavasta ilmiöstä, tuoda olettamusten lisäksi jotakin, mitä ei ole osattu olettaa, haastaa omat ennakkokäsitykset tai jopa kumota ne.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009) on mietinnössään jakanut tutkimuseettiset periaatteet kolmeen osa-alueeseen: tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuojat. Rauhalan ja Virokankaan (2009, 239) mukaan näitä voidaan tulkita sekä väärin tekemisen välttämisen että eettisen ongelman näkökulmista. Ensin mainittuun liittyy sellaisten kriteereiden täyttäminen, että vältetään väärin tekeminen. Tämä ei kuitenkaan yksinään tee tutkimustoiminnasta eettisesti ongelmattonta. Pohjolan (2003, 7) mukaan eettisyyden tosissaan ottaminen tarkoittaa tutkimusprosessin eri vaiheissa tehtävien ratkaisujen eettistä analysoimista.

Keskeisen tutkimuseettisen ulottuvuuden muodostaa aineiston hankinta (Arja Kuula 2006). Tutkimukseni aineisto koostuu yhteensä kuuden eri ihmisen haastattelusta. Käynnistin aineiston hankinnan tiedustelemalla kunnan kotihoidon ohjaajalta mahdollisuutta saada hänen kauttaan haastateltavia. Tämän jälkeen pyysin tutkimusluvan kunnan kotihoidosta vastaavalta taholta. Laitoin tutkimuslupapyyntön liitteeksi tutkimussuunnitelmani sekä minun että ohjaajani yhteystiedot. Tutkimusluvan saatuaani laitoin kotihoidon henkilöstön mukaan saatekirjeen, jossa kerroin tutkimuksen tarkoituksesta. Ajatussenani oli, että kotihoidon henkilöstö on tietoinen tutkimukseni sisällöstä ja voi tarvittaessa informoida lisää haastateltaviksi aiottuja henkilöitä.

Haastateltavia informoin haastattelusuostumuksella, puhelimitse ja itse haastattelutilanteessa. Haastattelutilanteessa esitin heille tutkimukseni tarkoituksen ja kysyin heidän suostumustaan haastatteluun ja sen nauhoittamiseen. Varmistin, että he ymmärsivät, mistä tutkimuksessa ja haastattelusuostumuksessa on kysymys. Gilhoolyn (2002, 216) mukaan informointi edellyttää sekä tutkimusta koskevan tiedon antamista että sen varmistamista, ymmärtävätkö osallistujat tutkimuksen tarkoituksen. Luin suostumuksen haastateltaville joko ääneen tai annoin sen luettavaksi heille.

Pyrin korostamaan haastateltaville sitä, että tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista. Silti Rauhalan ja Virokankaan (2009, 240) huomio on paikallaan, kun he toteavat, että tilanne, jossa tutkittavat pohtivat osallistumisestaan, ei välttämättä ole paineeton.

Tutkimukseen suostuttelu voi johtaa ”pakko-osallistumiseen” tai vastentahtoiseen osallistumiseen. Tässä tutkimuksessa henkilökunta valitsi haastateltaviksi aiotut ja välitti heille haastattelupyynnöni, johon he halutessaan ilmoittivat suostumuksensa ja yhteystietonsa. En saanut vaikutelmaa, että haastateltavat olivat vastentahtoisesti mukana tutkimuksessani. Sen sijaan osa heistä empi sopivuuttaan haastatteluun, kun otin heihin yhteyttä puhelimitse. Syiksi mainittiin vähäinen osallistuminen mihinkään toimintoihin ja huono terveydentila. Sanoin heille, että haastattelun kesto on suhteellisen lyhyt eli noin tunnin. Toiseksi totesin, että tutkimuksellisesti juuri heidän äänellä on merkitystä ja he ovat tutkimukseni kohderyhmää. Näiden jälkeen myös he ilmaisivat suostumuksensa.

Tutkittavien autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta pidetään Gilhoolyn (2002, 213) mukaan yhtenä tärkeimpänä tutkimuseettisenä periaatteena. Haastattelusuostumuksessa toin esille sen, että haastateltavat voivat päättää itse, mistä asioista he haluavat kertoa, voivat kysyä lisätietoa tutkimuksestani, ja voivat tarvittaessa keskeyttää osallistumisensa.

Haastattelusuostumuksessa ja haastattelutilanteessa painotin sitä, että tutkittavia ei tulla tunnistamaan tutkimusraportissa ja aineisto on ainoastaan tutkijan käytössä ja se hävitetään tutkimuksen valmistuttua. Rauhalan ja Virokankaan (2009, 242) mielestä tutkittavien tunnistamisesta ei voi olla aina varma, jos kyseessä on esimerkiksi hyvin pienten ryhmien tutkiminen. Kuulan (2006, 201) mukaan anonymiteetin taustalla on tarve suojella tutkittavia sellaisilta kielteisiltä vaikutuksilta, mitä heidän tunnistamisensa tutkimusjulkaisusta saisi aikaan. Litterointivaiheessa joko poistin henkilönimet ja muut erisnimet tai muutin ne toisiksi. Poistin myös haastateltavien puheesta kohdat, jotka olisivat voineet paljastaa jotain kertojastaan. Haastateltavat nimesin numeroilla. Henkilöt, joista haastateltavat puhuivat, muutin toisiksi. Myös paikat, joissa haastateltavat asuvat, joissa he käyvät tai joissa heidän lapsensa asuvat olen nimennyt yleisnimellä kuten lappilainen maaseutumainen kunta, kotikylä, kuntakeskus, Etelä-Suomi tai toimintapaikka.

5 Tutkimuksen tulokset

5.1 Yhteisöllisyyden taso

Yhteisöllisyyden taso liittyy tässä tutkielmassa siihen, *mistä* ikääntynyt ihminen on sosiaalisesti osallinen. Sosiaalinen koskee tässä ihmisten välisyyttä, ihmisten välillä muotoutuvaa. Nimitän ihmisten välillä muotoutuvia systeemeitä yhteisöiksi. Osallisuus yhteisöistä liittyy siihen, mihin yhteisöihin ikääntynyt kuuluu ja miten kuuluminen ilmenee. Yhteisö on laajempi käsite kuin ihmissuhteet. Ikääntyneen ihmissuhteita voisi lähestyä sosiaalisen verkoston kautta, mikä Marinin (2003b, 78) mukaan kuvaa vanhan ihmisen ihmissuhteiden kokonaisuutta. Koskinen ym. (1998, 122 – 123) kutsuvat sosiaalista verkostoa inhimillisten vuorovaikutussuhteiden ja henkilökohtaisten kontaktien joukoksi. Tämä verkosto muodostaa vanhan ihmisen sosiaalisen arkielämän perustan sekä kiinnittää ja liittää vanhan ihmisen yhteisöön.

Tutkimuksellisen mielenkiinnon ja analyysin kohteena ovat ikääntyneiden ihmissuhteiden edustamat yhteisöt ja haastateltavien kuvaama toiminta ja kokemus niissä. Yksittäiset ihmissuhteet ovat toki sosiaalisen osallisuuden kannalta relevantteja vuorovaikutustapahtumia mutta niiden tarkastelu tapahtuu yhteisöllistä kehystä vasten. Tämä johtuu siitä, että yksittäisen ihmisen kohdalla voi olla hyvin runsaasti erilaisia ihmissuhteita. Ongelmaksi olisi voinut muodostua esimerkiksi se, millä kaikilla haastateltavien nimeämällä ihmissuhteilla on merkitystä osallisuuden kannalta ja miten hahmottaa ihmisen osallistumista ja osallisuuden kokemista näissä ihmissuhteissa. Osallistumista ja osallisuuden kokemista on mielekkäämpää tarkastella yhteisöissä tapahtuvana kuin lukemattomissa yksittäisissä vuorovaikutustilanteissa. Yhteisön taso mahdollistaa myös yhteisön ominaisuuksien ja erityyppisten yhteisöjen huomioimisen.

Elina Nivala (2008, 50 – 51) näkee yhteisöllisyyteen määrittelyyn liittyvän keskeisesti sen, kokevatko ihmiset yhteenkuuluvuuden tunnetta vai eivät ja mikä tekijä yhdistää ihmisiä. Voi olla myös yhteisöjä, jotka ulkoa käsin tarkasteltuna muodostavat muodollisen yhteisön, mutta jonka jäsenet eivät keskenään koe yhteenkuuluvuutta. Mikko Saastamoinen (2009, 41 – 42) toteaa, että yhteisön käsitteellä kuvataan määrällisesti hyvin erikokoisia ihmisten liittymiä kuten kansojen yhteisöjä tai aivan pieniä muutaman ihmi-

sen yhteenliittymiä. Edelliseen liittyvät jaettu maantieteellinen sijainti, yhteinen historia ja arvomaailma. Jälkimmäistä yhteisöä yhdistää puolestaan jäsenten keskinäinen yhteenkuuluvuuden tunne, jolloin tutkimuksen näkökulmat voivat pohjautua esimerkiksi yksilö- ja sosiaalipsykologisiin käsitteisiin. Eri yhteisöt ovat lähtökohdiltaan erilaisia ja palvelevat erilaisia päämääriä. Anne-Mari Röpelisen (2008, 135) mukaan yhteisyyden perustana voi olla muun muassa poliittinen kanta ja yhteinen intressi.

Aineistossa on eroteltavissa useita yhteisötasoja, joihin haastateltavat kuuluvat. Näitä ovat perhe, naapurusto ja kyläyhteisöt, suku, ystäväpiirit, erilaiset kerhot ja uskonnolliset yhteisöt, yhdistykset sekä hoitoyhteisö. Lisäksi kaikki kuuluvat kansalaisuutensa perusteella pohjois-suomalaisiin, suomalaisiin, pohjoismaalaisiin ja eurooppalaisiin. Jätän viimeksi mainitut tasot vähemmälle tässä tutkimuksessa. Tutkimus keskittyy lähinnä niihin yhteisöihin, jotka ovat ihmisen arkea lähinnä.

On kuitenkin todettava, että esimerkiksi kansalaisuus muodostaa haastateltaville tärkeän väylän vaikuttaa heitä koskeviin asioihin ja päätöksiin. Kaikki haastateltavat joko ilmoittavat äänestävänsä tai pohtivansa äänestämistä kevään 2011 eduskuntavaaleissa. Useat haastateltavista olivat tilanneet kevään 2011 eduskuntavaaleihin liittyen kotiäänestyksen. Äänestäminen koetaan tärkeänä velvollisuutena. He mainitsevat äänestäneensä aina vaaleissa. Ikääntyneiden äänestysaktiivisuus on todettu myös korkeaksi koko Suomessa paitsi yli 80-vuotiaiden ryhmässä, josta enää runsas puolet käyttää äänioikeuttaan (Koskinen 2004, 57).

Kaikki haastattelemani ihmiset asuvat lappilaisessa maaseutumaisessa kunnassa. He ovat muuttaneet kuntakeskukseen joko kunnan alueella olevista pienemmistä kylistä tai muista kunnista. Haastateltavat olivat muuttaneet kuntakeskukseen siten, että yhdellä muutto oli tapahtunut jo vuosikymmeniä sitten, toisella yli kymmenen vuotta sitten ja muilla viimeisen kymmenen vuoden sisällä. Heidän kotinsa sijaitsivat joko kuntakeskuksen välittömässä tuntumassa tai muutaman kilometrin päässä kunnan palveluista. Osa haastateltavista asuu palvelutalossa, jonne he saavat kotihoidon palveluita ja osa asuu rivitaloasunnoissa.

Suurin osa haastateltavista asuu yksin. Haastateltavista kaksi on miehiä ja neljä naisia. Yksi haastateltava asuu puolisonsa kanssa ja yksi aikuisen tyttärensä kanssa. Haastatelta-

vista neljä ovat leskiä. Eräs haastateltavista on jäänyt leskeksi yli kymmenen vuotta sitten, kaksi muutama vuosi sitten ja yksi viimeisen vuoden aikana.

Perheyhteisö muodostaa yhtä lukuun ottamatta kaikille haastattelemilleni ikääntyneille merkittävän yhteisön, joihin he kuuluvat. Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastateltavat ovat tai ovat olleet naimisissa ja heillä on lapsia, lapsenlapsia ja lastenlastenlapsia. Lapsien lukumäärä vaihtelee haastateltavien kohdalla yhdestä kahdeksaan. Suurin osa lapsista asuu muilla paikkakunnilla eri puolilla Suomea, eräs myös ulkomailla. Ainoastaan kahden haastateltavan kohdalla yksi heidän lapsistaan asuu samalla paikkakunnalla.

Perheyhteisöä laajempi on sukuyhteisö. Haastateltavat mainitsevat sukuyhteisöön kuuluvia ihmisiä kuten sisaruksia, sisarusten lapsia, serkkuja ja puolison sukulaisia.

Sisaren lapsetki pitää minuun yhteyttä...niin nepä oli keksinyt ne sisaren lapset että niin minut pitää saada sinne synttäreihin ja toisen sisaren poika soittaa että minä tuun huomonaamulla sinua hakemaan. (V2)

On täällä sukulaisia mutta niitäkin on niin vähän että ku mulla ei ole sis-kojakaan enää kuin yksi elossa. (V5)

Muuan serku on olemassa (V4)

Ikääntyneen kodilla ja sen sijainnilla on osaltaan merkitystä sosiaaliselle osallisuudelle. Ilka Haarnin (2010, 86 – 87) mukaan tietyllä alueella asuminen ankkuroi tiettyihin oloihin ja ympäristöön. Esimerkiksi naapurusto määrättyy kodin sijainnin mukaan. Koti myös vaikuttaa siihen, mihin paikkaan kuulutaan tai liitytään. Marjatta Marin (2003a) on eritellyt paikallisuuden ja tilan käsitteitä. Ne tekevät ymmärrettäväksi sen, miten ihminen paikallisuutensa kautta sekä liittyy yhteisöön ja sen sosiaalisiin rakenteisiin että hahmottaa ja luo omaa identiteettiään.

Naapurusto muodostaa yhteisön, jonka perustana on yhteinen asuinalue tai suhteellisen pieni maantieteellinen alue kuntakeskuksen sisällä. Osa haastateltavista nimeää naapurustoon kuuluvia ihmisiä, joiden kanssa he ovat tekemisissä.

No tässä oli alkuun paljonkin oli näitä mummoja tässä ympärillä mutta ne on mennyt yks toisensa jälkeen että ei ole enää kuin tuossa yhdessä asunnossa tämän tien varrella. (V6)

Meilä on ollu tässä hyvät naapurit. (V2)

Kaikkien haastateltavien kohdalla naapurusto ei kuitenkaan tule haastateltavien puheessa esille tärkeänä yhteisönä.

H: no onko naapureita, oottako naapureiden kans täälä?

V4: Ei, minä en ole minkäänlaisisa tekemisissä.

Asuinpaikkaan liittyvä toinen naapurustoa laajempi yhteisö on kyläyhteisö. Haastatteluaineistosta tulee esille sekä entinen että nykyinen kyläyhteisö. Yhtä lukuun ottamatta kaikki haastateltavat ovat muuttaneet saman kunnan alueelta kuntakeskukseen, joten muutto tapahtui jo ennestään tuttuun paikkaan. Pari haastateltavista mainitsee olevansa yhteydessä aiemman asuinpaikkansa kyläläisiin. Usea haastateltava mainitsee pitävänsä yhteyttä entisen kotikylänsä ihmisiin, joista osa myös vierailee säännöllisesti tai satunnaisesti heidän luonaan.

Sitte sieltä kylästä ne kun käypi kauppaasioita ku sielä ei oo kauppa eikä mittään nii ne aina osa poikkeaa tääläkin tarinoimassa. (V1)

Ei meitä oo nekään (kotikyläläiset) unheuttanu että meilä kävi meillä on yhellä lailla yhteys niihin vielä mutta sielä ei enää paljon asukkaita olekaan. (V2)

Suhde nykyisen asuinpaikan kyläyhteisöön tulee aineistossa esiin siten, että mainitaan kylältä käyviä ihmisiä ja niitä ihmisiä, joita kylällä tunnetaan.

Käy käypi kyläläisiä. (V1)

Ja on näitä hyviä ystäviä kyllä ne käyvät tuolta kylältä. (V3)

Täällä on ollut paljon minun tuttuja ja naapureita mutta nekin on kuolleet pois. (V5)

Ihmisten harrastustoiminta muodostaa yhteiseen toimintaan perustuvan yhteisön. Vaikka aineiston ikääntyneet mainitsevat harrastavansa lukemista, käsitöitä, ristikkoja, äänikirjojen kuuntelua ja muuta kodin sisällä tapahtuvaa harrastusta, on tämä toimintaa, jota ei tehdä muiden kanssa tai muiden seurassa. Harrastusyhteisöissä toimiminen on aineiston ikääntyneiden keskuudessa vähäistä. Kolme haastateltavaa on toiminut viime aikoi-

na ja yksi heistä toimii edelleen erilaisissa harrastusyhteisöissä. Tällaisina yhteisöinä mainitaan näkövammaisten kerhotoiminta ja askartelutoiminta.

No nyt ois tämä kerho täällä kerran kuukaudessa. (V1)

Nuissa käyn nuissa niinku näkövammasten kerhoissa ja sillälaila. (V2)

Kerhossa minä oon käyny sielä askartelukerhossa. (V3)

Yhdistyksiin kuuluminen on haastateltavien keskuudessa vähäistä. Aineistosta tulee esille mainintoja yhdistyksistä kuten eläkeläisyhdistys ja sotainvalidiyhdistys, joihin osa heistä on kuulunut, mutta joista on jäänyt pois. Eräs haastateltava mainitsee kuuluvansa vielä kuitenkin maaseutuyhdistykseen ja näkövammaisten yhdistykseen. Erään haastateltavan kohdalla tulee esille myös uskonnollinen yhteisö, johon hän kuuluu ja jonka toimintaan hän osallistuu jaksamisensa mukaan.

Haastateltavat mainitsevat yksittäisiä ystäviä merkittävinä ihmissuhteina. Yksittäiset ihmissuhteet eivät sinänsä muodosta yhteisöä, jos yhteisö mielletään useamman kuin kahden ihmisen yhteenliittymäksi. Kuitenkin ystävät voivat edustaa jotakin yhteisöä. Ihminen on yleensä jäsen aina jossain yhteisössä ja ihmiset liittyvät yhteisöihin toistensa välityksellä. Ystävät voivat olla samaan aikaan myös naapurustoon tai kyläyhteisöön kuuluvia. Voisi ajatella, että esimerkiksi harrastustoiminta tarjoaa mahdollisuuden ystävyysuhteiden luomiseen.

Kaikki haastateltavat saavat kotiinsa kotihoidon palveluja. Näihin kuuluvat kotipalvelu, kotisairaanhoido, siivous ja ruokapalvelu. Osa tarvitsee kotihoidon palveluja useamman kerran päivässä, osa päivittäin ja osa hieman harvemmin. Näin haastattelemani ihmiset ovat hoitohenkilökunnan ihmisten kanssa yhteydessä päivittäin tai useamman kerran viikossa. Ikääntyneet ovat asiakkaan roolissa osa hoitoyhteisöä. Kotihoidon yhteisön sisällä erilaiset ihmiset ovat sosiaalisessa vuorovaikutussuhteessa asiakkaan kanssa.

Nuo kotisairaanhoidajat ne on mukava kun ne käypi mielenvirkeyden vuoksi ne on mukavia. (V2)

H: Koetteko että teillä on riittävästi ihmissuhteita?

V6: No tietysti ois mukava, jos ois enempiä mutta kuitenkin ku kotipalvelusta käydään nyt useamman kerran päivässä.

5.2 Osallistumisen taso

Osallistuminen ymmärretään tässä tutkielmassa osallisuuden toiminnallisena puolena. Osallistua on verbi. Osallistuja on osallistumisen agentti eli toimija. Tässä osallistuminen ymmärretään osallistumisena sosiaalisena pidettävään toimintaan yhteisöissä. Laajassa merkityksessä osallistuminen ymmärretään tässä toimijuutena myös tilanteissa, joissa ihminen on toiminnan vastaanottaja kuten kyläilyn kohde. Aineiston analyysissä osallistumisen teemaan liittyvistä lausumista on muodostettu alaluokat, jossa erotetaan osallistumisen muoto, saatavilla olevat osallistumispaikat sekä osallistumista rajoittavat tekijät

Haastateltavat osallistuvat sosiaaliseen elämään yhteisöissä eri tavoin. Keskeisimmän ja säännöllisimmän osallistumisen tavan muodostaa yhteydenpito perheyhteisön kanssa. Pääsääntöinen yhteydenpito tapahtuu puhelimitse. Eräs mainitsee olevansa päivittäin puhelinyhteydessä lapsiin ja enemmistö vastaajista on lastensa kanssa puhelinyhteydessä viikoittain. Yhteydenpito on molemminpuolista. Haastateltavat soittavat lapsilleen ja lastenlapsilleen ja lapset ja lastenlapset soittavat heille. Sama tilanne on nähtävissä yleisemmin. Yli 80-vuotiaita ikääntyneitä koskevassa tutkimuksessa 80 prosenttia miehistä ja 75 prosenttia naisista pitävät yhteyttä lapsiinsa vähintään kerran viikossa ja kaksi viidestä oli yhteydessä lastenlapsiinsa ainakin kerran viikossa (Vaarama ym. 2010, 156). Haastateltavat mainitsevat olevansa puhelimitse yhteydessä myös muihin kuin perheyhteisöön kuten naapurustoon ja omiin sisaruksiin.

Yhteydenpito paikkakunnalla tai muutoin lähempänä asuvien lasten ja lastenlasten kanssa on vilkkaampaa kuin kauempana asuvien lasten kanssa. Luonnollisesti toiminnallinen yhteys on tiiviimpää, kun mahdollisuudet kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen ovat fyysisesti lyhyemmän välimatkan vuoksi tiiviimmät.

Tietysti tuosta lapsen perhe käväsee tämän tästä. (V6)

Sieltä se aina käy täällä miehensä kans, pyhänäkin vasta kävi. (V3)

Että nämä enämpi käyvät nämä jotka tuossa lähempänä assuu nii ne käypi tihämpään no se on niiden paikka jo niin kaukana etteihän siinäkään oo enää kovin tihäään tulla lähettyä. (V1)

Kukaan haastateltavista ei kuitenkaan tuonut esille välimatkaa lasten kanssa ongelmallisenä. Ilmeisesti puhelimitse ja viimeistään lomilla tapahtuva yhteydenpito tuntuu riittäväälle ja siihen asennoidutaan olemassa olevana asiantilana.

Kodin ulkopuolella osallistuminen toteutuu haastateltavien kerronnassa eri tavoin. Lasten ja lastenlasten luona käynti ja heidän kanssaan liikkuminen muodostaa aineistossa yhden osallistumisen muodon. Osa aineiston ihmistä mainitsee vierailevansa lapsen tai lastensa perheissä. Osa tekee lastensa kanssa käyntejä kesäisin myös entiseen kotipaikkaansa tai retkeilee lastensa kanssa muualla.

Niillä on asunto sitten kaupungissa ja sitten sielä no nehän on niitä nuoruuden innolla kättelevat kaikkia ja minunki pitäis olla matkassa aina. (V2)

Haastateltavan ilmaus siitä, että pitäisi olla mukana, viittaa lasten aktiivisuuteen henkilön mukaan ottamiseen ja toisaalta suostutteluun siitä, että hänen on oltava mukana.

Perhe-, ja sukutapahtumiin osallistuminen tulee myös yhtenä osallistumisen muotona esille. Haastateltavat mainitsevat olleensa viime aikoina hautajaisissa ja syntymäpäiväjuhlissa. Odotettavissa olevista juhlista tulee mainintoja syntymäpäivästä ja suvun koontumisesta.

Naapurusto on usein ihmistä fyysisesti lähellä olevin yhteisö, ellei ihminen asu yhdessä perheen tai perheenjäsenten kanssa. Osallistuminen naapurustoon tulee esille tavoissa, joissa ikääntyneet mainitsevat joko ottavansa yhteyttä heihin, naapurusto käy heillä tai naapuruston kanssa ollaan tekemisissä naapuruston muodostamassa yhteisessä tilassa.

Naapuriin piti lähtyä puhekaveria hakemaan. (V2)

H: Joo, no käykö tässä vieraita?

V3: Joo, kyllä ne käyvät tuosta naapurista.

Silloin se oli mukava kesälläki ku täällä oli niin tuosa on keinoja tuuan niin se on mukava mennä tuonne ulos keinumaa ja siellä juoruta (nauraa). (V3)

Aineiston haastateltavien puheessa koti muodostaa useimmiten paikan, jossa käydään ja vierailaan. Tällöin osallistuminen on haastateltavien kohdalla vierailujen ja käyntien vastaanottamista.

Kävi se nytki aamulla se oli kaupunkiin menosa niin käväsi ja vielä sano, että hän illalla käypi, kun hän tulleepi. (V4)

Kyllä muutama naapuri tästä sitten käypi mutta minä en enää pysty menemään naapureihin. (V6)

Vieraiden käynteihin liittyy myös haastateltavan toimijuuden (esim. Jyrkämä 2007) aktiivisempi esille tuleminen. Haastateltava kuvailee tilannetta, jossa haluaa tarjota vieraille syömistä. Yhdessä syömisestä muodostuu sosiaalinen tapahtuma.

Ja kun mulle tulee semmosia vieraita, että minä haluan tarjota heille joutain niin me käydään ravintolassa syömässä. (V2)

Aineiston osallistumisen tason yhdeksi alaluokaksi muodostuvat saatavilla olevat osallistumispaikat. Tässä en ole hakenut aineistossa kaikkia niitä ajateltavissa olevia mahdollisia osallistumispaikkoja, vaan ne, mitä haastateltavien puheessa tulee esille. Tällaisena ovat paikat, jotka he nimeävät heidän saatavillaan oleviksi ja joihin he voivat halutessaan osallistua. Näitä ovat naapurustossa olevat yhteiset kokoontumistilat kuten pihakeinut ja laajemmin erilaiset tilaisuudet ja tapahtumat, josta he ovat tietoisia.

V3: Tuossa pitävät paljon tilaisuuksia tuossa ku on tuo toimintapaikka... siellä on vaikka minkälaista, ei oo tullu käytyä ku yhten kerran yksi juhla oli

H: Joo että sinne vois nuin mennä ihan vapaasti?

V3: Kyllä sinne saa mennä ja voi mennä, hyvä on tuo tiekin

Haastateltavan puheessa tulee myös mainintoja siitä, miten hoitoyhteisö järjestää tilaisuuksia

Täällä järjestää nuo hoitajat niin sitten kesäaikaanakin makkaranpaistoa ja lätnpaistoa tuolla ulkona. (V3)

Mahdollistavien tekijöiden ohella aineistossa mainitaan tekijöitä, joita olen analyysissä kategorisoinut osallistumista rajoittaviksi tekijöiksi. Määrällisesti eniten rajoittavat tekijät liitetään terveyteen ja toimintakykyyn liittyviksi. Ikääntyneet ihmiset kuvaavat tilanteita, joissa he ovat vähentäneet omaa liikkumistaan ja sen myötä omaehtoista osallistumista kodin ulkopuolelle.

Silloin alkuun minähän tuolla kiertelin ja taloja kuljin mutta nyt on tää vähän kulku huonoa. (V3)

Minä en enää pysty menemään naapureihin ku minä en voi mennä yhtään ulos yksinäni, tarvitten aina apua. (V6)

Alakuaikoina kulin kerhossa aktiivisesti vaan en minä pysty enää menemään sinnekään, se on tuola toimintapaikassa. (V1)

Ei ole sinänsä yllättävää, että terveys ja toimintakyky nousevat aineistossa niin suureen rooliin. Kotihoidon saamiseen liittyy usein sen kaltainen toimintakyvyn muutos, että itsenäinen selviytyminen on haasteellista. Jos itsenäinen selviytyminen jo kodin sisällä on haasteellista, on se sitä kodin ulkopuolella. Toisaalta haastateltavat ovat keskenään hyvin erikuntoisia: osalle liikkuminen kodin ulkopuolella ei tuota suurempia ongelmia, kun taas osa kokee liikkumisen kodin ulkopuolella hyvin haasteellisenä.

Yhtenä rajoittavana tekijänä mainitaan ikä.

Mutta ei sitä jaksa kuule enää nuorten tahtiin mennä, kyllä se siinä mielessä on se tämmönen rauhallinen paikka. (V2)

Ikä vaikuttaa tässä yhteydessä liittyvän kokemukseen siitä, että ikääntymisen myötä mahdollisuudet kapenevat ja terveys ja toimintakyky heikkenevät. Toisaalta iällä perusteleminen voi liittyä iän sosiaalisuuteen eli siihen, että ikä ja ikääntyneenä oleminen määrittävät sosiaalisesti. Iän sosiaalisuuteen liittyvät roolit ja niitä säätelevät ikänormit, jotka määrittelevät ihmisen käyttäytymistä, ulkonäköä, itsensä ilmaisemisen tapoja ja eri-ikäisten keskinäistä vuorovaikutusta (Atchley 2000, 138 – 139). Korkea ikä voi toisaalta tarjota ihmiselle mahdollisuuden vain olla – ilman vaatimuksia siitä, että pitäisi olla aktiivisesti menossa.

Tänne ku vanhana tulee niin ei niitä (ihmissuhteita) niin helposti tule. (V5)

Ikä ja ikääntyneenä muuttaminen määrittyy puhujalle kokemuksena, jossa korkea ikä on rajoite ihmissuhteiden muodostamiselle. Haastateltavan kuvaama kokemus on myös muualla tiedostettu (Palkeinen 2007, 115). Se voi johtua ajatuksesta, että ihmissuhteet eivät synny itsestään, vaan tarvitsee päästä osallistumaan ja pitämään yhteyttä, jotta edellytykset sosiaalisille suhteille ja vuorovaikutukselle pääsevät syntymään (esim. Jyrki Jyrkämä 1995, 124).

Aineistossa tulee esille se, että liikkuminen ja ulos meneminen koetaan sinänsä hyvänä ja halukkuutta on esimerkiksi kyläillä mutta asumisympäristön ominaisuudet ja liikkumiseen tarkoitetut apuvälineet hankaloittavat kyläilyä.

Eikä sitä pääse niihin taloihin ku niissä on korkeat portaot, niin se on justiin este sille. (V5)

Hyvä sielä ois kyllä käyä (naapureissa) ja aika mukavasti kuluis mutta se on tuota ku se pittää tuon kärryn kans komuta joka paikasa. (V3)

Välimatkat harrastuspaikkoihin nousee aineistossa myös ongelmallisena esille.

En minä ku ne on nuinkin kaukana olleet tuolla puolentoista parin kilo metrin päässä niin en minä ole sinne lähtenyt ja ussein pimiälä sitten niin. (V5)

Edellä kuvatut ympäristön ominaisuudet ja harrastuspaikkojen sijainti liittyvät epätasapainoon ympäristön ja ihmisen omien koettujen kykyjen välillä (esim. Hooyman & Kiyak 1999, 5 – 8). Eräs haastateltava kertoo oman asunnon portaisiin tehdyistä muutostöistä, mikä ei kuitenkaan sellaisenaan mahdollista ulos menemistä.

En pysty tämän pyörätuolin kans vaikka nuo portaot on laitettu niin en minä tohi mennä sinne...enkä oo ulkona käyny ollenkaan. (V5)

Haastateltavan kokema tilanne kertoo osaltaan siitä, että merkittävää ei ole ainoastaan asuinympäristön fyysinen esteettömyys, vaan fyysisen ympäristönäkökulman ohella merkittävää on myös psyykkinen, sosiaalinen ja toiminnallinen ympäristö (Sairinen 2010, 344). Haastateltavan toteamus ”en tohi” viittaa epäröintiin, mikä voi liittyä koettuun hankaluuteen ja turvattomuuden tunteeseen, kun on kyse yksin liikkumisesta kodin ulkopuolella. Aineistossa kaikkiaan neljä ihmistä kokee yksin liikkumisen kodin ulkopuolella vaikeana.

Kun seurana on toinen ihminen, koetaan lähteminen helpompana. Haastateltavan kohdalle tämä tulee kyseeseen, varsinkin, kun seuralainen on itselle tuttu ja luotettava ihminen.

Tyttären tytär sano, että me lähetään mummon kans sinne ja sen matkaan ku se on semmonen reipas tyttö sen matkaan tohtii lähteä. Me käytiin vaan, että en yksin tohi lähtiä mihinkään. (V2)

5.3 Kokemuksellisuuden taso

Tämän tutkielman teoreettisen jäsennyksen kolmas taso on kokemuksellisuus. Aineiston analyysissä osallisuuden kokemukseen liittyviä ilmauksia on kategorisoitu osallisuuden tunteina. Tunteet liittyvät mukanaoloon, kuulumiseen ja arvostuksen kokemiseen. Kokemuksellisuuden tason toisen alaluokan muodostavat toiveet ja halut. Ne eivät ole suoria osallistumista kuvaavia tuntemuksia, vaan liittyvät enemmän yksilön merkitysmailmaan eli siihen, mihin yksilöllä on merkitys ja mieli.

Konkreettiset vierailut ja yhteydenotot antavat ihmiselle tunteen siitä, että hän on tärkeä ja merkittävä. Vierailuja vastaanottaessaan ihminen kokee, että häntä arvostetaan.

Mitä ihmisiin tulle niin entisiin tuttaviin kyllä ne arvostaa niinä ne käy minua tervehtimässä ja juttelevat mitä mulle kuuluu aina. (VI)

Eräs haastateltava kuvaa tilannetta, jossa hänen poissaolonsa on huomattu eräässä harrastusyhteisössä. Tällainen huomatuksi tuleminen voi vahvistaa ihmisen tunnetta, että hän kuuluu tähän harrastusyhteisöön.

Kyllä ne sielä kerhosa nyt ku oltiin syömäsä niin se kulukee yks nainen sielä niin se sano että sielä se kerhonjohtaja ohjaaja kyseli että minne se minä oon kavonnu ku minä en käy ollenkaan, minä että silloin alkuun han minä kävin sielä ja mukavahan sielä oli käyvä. (V3)

Yksi kuulumisen muoto on mukanaolon tunne. Erään haastateltavan kohdalla puhelimitse tapahtuva yhteydenpito lasten kanssa antaa mahdollisuuden olla mukana perheen elämässä asioiden seuraamisen ja mukana elämisen tasolla.

Ja kyllä me yhteyessä ollaan niin aika paljon, että ja tiän mitä ne sielä milloin mitäkin touhuavat. (VI)

Tietää että ne muistavat ja ite muistaa heitä päivittäin (V6)

Tässä haastateltava kuvaa ajatusten tasolla tapahtuvaa läheisten ihmisten ajattelua. Tieto siitä, että läheiset muistavat, voi lujittaa yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Yhdeksi kokemuksellisuuden tason alaluokaksi muodostin tunteen yhteisön saatavilla olosta. Tämä perustuu siihen olettamukseen, että jos ihmisellä on kokemusta osallisuudesta yhteisöön, myös yhteisön saatavilla olo on ihmisen mielessä. Tämä ei koske tietysti kaikkia mahdollisia yhteisöjä, vaan niitä, joissa tällainen yhteisön saatavuus tuntuu merkitsevältä.

Ja sitten pojan perheestä sinne saapi ottaa yhteyttä tarvittaessa. (V6)

Naapuriin piti lähtyä puhekaveria hakemaan. (V2)

Ja kyllä tästä naapurista nuo Elisa ja Aune (nimet muutettu), jos vaan pyytää niin käypi ne tuotavaa kaupasta...joo käypi eikä tarvi täälläkin aina, mitä minä en jaksa enkä pysty nostamaan niin kyllä ne käväsee, jos pyytää. (V5)

Haastateltavista yksi asuu puolisonsa kanssa, yksi lapsensa kanssa ja neljä asuu yksin. Yhtenä osallistumisen haluun liittyvänä ulottuvuutena on kokemus yksin olosta. Ikään-tyneiden yksinäisyyttä on tutkittu kohtuullisen paljon (Routasalo & Pitkälä 2005; Tiikainen, Pirjo 2006; Uotila, Hanna 2011), ja niissä on tehty ero myönteisen ja kielteisen yksin olemisen välillä. Kysyin yksin asuvilta haastateltavilta heidän kokemustaan yksin olosta. Pääosin yksin oleminen ilmaistaan kahtalaisesti, johon voi liittyä kokemusta sekä yksin olemisen kielteisestä että myönteisestä puolesta. Yksin olemista ei tuoda esiin kuitenkaan vahvan kielteisenä, mikä voi viitata siihen, että joko sitä ei haluta sanoa ääneen (Routasalo & Pitkälä 2005, 22) tai sitä ei koeta kielteisenä. Yksin olemiseen mainitaan tottuneen ja sopeutuneen.

No sehän on vähän toisinaan erilaista ja toisinaan on hyvinki miellyttävää olla yksinään mutta ei sitä jaksa kuule enää nuorten tahtiin mennä. Kyllä se siinä mielessä on se tämmöinen rauhallinen paikka...Itsensä kanssa kun pärjää niin ihmisten kanssa minä pärjään. (V2)

No siihen on tottunut tietysti se alkuun oli vaikeaa ku oli aina tottunut että oli paljon väkeä ympärillä ja sitten kun muutti yksin niin ensimmäisen kerran minä oikein tajusin sen. (V6)

No kun minä oon ollut niin kauan yksin tässä...niin minä oon tottunut tähän ja onhan se tuossa sentään tuo (nimet) nehän käypi täällä joo ne on vanhoja ihmisiä kanssa. (V5)

Yhtenä haastatteluteemana käytiin läpi elämään tyytyväisyyttä. Haastateltavat kokevat olevansa joko tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä elämäänsä. Tyytyväisyyttä tuovat perhe, terveys ja usko Jumalaan.

Kokemuksellisuuden tason yhden alakategorian muodostaa osallistumisen halukkuutta kuvaavat ilmaisut. Halukkuus liittyy ihmisen antamiin merkityksiin siitä, näyttäytykö sosiaaliseen toimintaan osallistuminen haluttavana. Tutkimuksessa ei ole kysytty haastateltavilta sitä, mistä se tarkalleen ottaen johtuu. Keskeistä on kuitenkin ihmisen merkityksenanto siitä, kuinka haluttavana yhteisöihin osallistuminen näyttäytyy. Halukkuus osallistua sosiaalisiin toimintoihin eri yhteisöissä vaihtelee haastateltavien keskuudessa haluttomuudesta halukkuuteen.

H: Haluaisitteko osallistua?

V4: Ei minulla kiinnostaa yhtään nuo

Haastattelussa ei tule suoraan ilmi syitä sille, miksi osallistuminen ei kiinnosta. Kysymys koskee kodin ulkopuoliseen sosiaaliseen toimintaan osallistumista. Kyseessä voi olla jatkuvuusteorian mukainen ajatus siitä, että yksilön asenteet ja toimintatavat pysyvät vanhenemisen myötä hyvin samanlaisina kuin keski-iässä ja yksilö haluaa jatkaa elämäänsä, kuten aiemmin on elänyt (Jyrkämä 2004, 155). Myös sukupuolten välillä voi olla eroja siinä, millaiseen toimintaan osallistuminen näyttäytyy haluttavana. Haluttomuus osallistua sosiaalisiin toimintoihin voi olla toisaalla halukkuutta osallistua johonkin muuhun, kuten päivittäiselle käynnille kylän kaupassa.

Joo mutta toivottavasti se nyt paranee tuosta, että pääsee ite käymään kerhossa. (V3)

Kerhossa käynti näyttäytyy haluttuna ja toivottuna paikkana, johon osallistumista ovat sairaudet hidastaneet. Haastateltavan ilmaus ”pääsee” voi merkitä sekä odotettavissa olevaa sairauden paranemista että yhteisöä, joka tekee osallistumisen mahdolliseksi. Meneminen sinne on pääsemisessä eikä pitämisessä, mikä viittaa enemmän omaehtoiseen haluun ja yhteisön kokemiseen merkityksellisenä kuin siihen, että muut edellyttävät sinne menemistä.

Haastateltavien ilmaisemassa osallistumishalukkuudessa on myös sekä-että ulottuvuus, jossa haastateltava toisaalta ilmaisee halunsa osallistua ja toisaalta epäröi osallistua.

H: Mutta haluaisitte käydä jos sinne olis mahdollista?

V5: No en tiä no jos olis sellaisia mielekkäitä niin saattais käydä

H: Joo

V5: Niin mutta ei nyt sillälaila. Minä oon tottunu tähän minä en mikkään semmonen kyläluuta oo koskaan ollu niin

Epäröinti vaikuttaa liittyvän siihen, millainen minäkäsitys itsestä on sosiaalisena toimijana. Toiseksi tottuminen nykyiseen sosiaaliseen elämään viittaa siihen, että aiemmin on tilanne ollut toinen, josta on totuttu nykyiseen tilaan. Tottumalla voidaan sopeutua nykyiseen tilanteeseen siten, että on sopusoinnussa tilanteen kanssa eikä se vaivaa suuremmin mieltä.

V6: Ja sillälaila että oon paljon käyny mutta nyt on menny näin ku ei pysty liikkumaan

H: Joo, no pystyisittekö pyytämään joltakin apua, että käyttää naapurissa tai?

V6: No oikiastaan en minä tarvitte ku mulla käydään ja sitten lapsen perheestä sinne saapi kans ottaa yhteyttä tarvittaessa.

Epäröinti koskee vähäistä tarvetta osallistua, kun ihmisten käynnit omassa kodissa tuntuvat riittävän sosiaalisen vuorovaikutuksen tarpeeseen. Nämä tulevat esille aineistosta tilanteessa, jossa ikääntynyt ihminen kokee osallistumisen kodin ulkopuolelle vaikeaksi ilman toisen ihmisen tukea. Tähän voi liittyä myös se, että halukkuus osallistua voi vähentyä kognitiivisten muutosten myötä tai kuulon alenemisesta (Palkeinen (2007, 116).

Kun kysyin, kokevatko haastateltavat, että heillä on riittävästi ihmissuhteita tai kaipaatvatko he enemmän ihmissuhteita, vastataan siihen kahtalaisesti.

No kyllä minä tähän kuntoon nähden kun minuahan aina rasittaa kaikki ylimääräinen niin kyllä se toiselta puolelta piristäisi ku aina kävisi ihmisiä joiden kans sais tarinoida. (V1)

En kai minä sen kummemmin (naurahtaa). (V4)

Kyl mukavahan se ois ku kävis...joo kaikki vaan ovat siinä omissa huoneissaan. (V3)

No käyhän niitä tuolta no en tiä eihän sitä jaksa niitäkään palvella (naurahtaa) jos niitä kovin paljon käy...kyllä niitä käy tuoltakin aina joku porukka (V5)

Haastateltavista osa tuo esille sen, että ihmissuhteet piristävät ja niitä haluaa enemmän. Toisaalta koetaan, että ihmissuhteet rasittavat, jos niitä on liikaa. Huomionarvoista on, että useimmat puhuvat ihmissuhteista kotona käynnin näkökulmasta. Se kuvastaa sitä,

että koti muodostaa pääasiallisen olemisen tilan, jossa useimmat vuorovaikutustapahtumat ilmenevät.

Että tietenki se sais olla vilkkaampaa tässä on kauhian vähän näkkyä kulkijoita, ei oo ku yksi henki ja muutamassa kaksi henkiä niin. (V5)

Haastateltavan halu liittyä naapurusyhteisöön. Ihminen sijoittaa itsensä seuraajan rooliin. Välttämättä yksilö ei koe fyysistä osallistumista merkittävämpänä, vaan mielekäs toiminta voi tapahtua ajatuksen ja asioiden seuraamisen tasolla ja kuitenkin yksilö kokee mukanaoloa. Tämä liittyy siihen, että omasta kodista on hankala lähteä muualle ja elämän seuraaminen tapahtuu luontevimmin kotoa käsin.

6 Johtopäätökset

Tutkimuksen tulosten mukaan ikääntyneiden osallisuus ilmenee yhteisöllisyyden tasolla yhteisöihin kuulumisena, joita ovat perhe-, suku-, naapurusto ja kyläyhteisöt sekä erilaiset kerhot, yhdistykset ja hoitoyhteisö. Kuulumisen sidos näihin yhteisöihin vaihtelee. Tärkeimmäksi koettu yhteisö on perhe. Haastateltavat ovat myös yhteydessä sukuun, naapurustoon sekä kyläyhteisöihin. Kodin ulkopuolella tapahtuva sosiaalinen harrastus-, ja yhdistystoiminta on joko vähentynyt tai sitä on ollut vähän. Kuuluminen hoitoyhteisöön konkretisoituu, kun kotihoidon henkilökunta tekee kotikäyntejä päivittäin tai viikoittain.

Yhteisöt, joihin ikääntyneet kuuluvat, ovat laadullisesti erilaisia. Zygmunt Bauman (2000, 98 – 100) tekee eron niiden yhteisöjen välille, joihin ihmiset kuuluvat ”koko sydämestään” ja niihin yhteisöihin, jotka eivät vaadi kokonaisvaltaista sitoutumista. Osa yhteisöistä perustuu sukulaisuussuhteisiin, osa fyysisesti lähellä oleviin yhteisöihin ja osa harrastus- ja yhdistysyhteisöihin. Tällöin osallisuutta eri yhteisöihin ei ole mielekäs-tä tarkastella ikään kuin yhtenä massana.

Yhteisöjen erilaisuudesta johtuen osallistumisen muotoja, osallistumista rajoittavia tekijöitä ja osallisuuden kokemuksellisuutta tulisi tarkastella suhteessa yhteisön ominaispiirteeseen. Esimerkiksi osallisuus perheyhteisöön on vuosikymmenien aikana muotoutuvaa, kun taas osallisuus harrastusyhteisöihin voi perustua muutamiin osallistumisker-toihin ja siitä saataviin kokemuksiin. Tämän tutkielman fokus ei ole mennä pitemmälle näihin eri yhteisöjen sisälle liittyviin vuorovaikutuskuvioihin ja niiden erityispiirteisiin. Osallisuutta tarkastellaan tässä yleisempänä ilmenemisenä ikääntyneiden arjessa, jossa otetaan huomioon useita eritasoisia yhteisöjä. Painopiste on ihmisten ja yhteisöjen väli-ssä tasossa, missä tutkitaan ikääntymisen, osallistumisen ja lähi- ja paikallisyhteisöjen välistä suhdetta.

Aineiston ikääntyneet ovat kaikista tiiveimmin yhteydessä perheyhteisöön, jonka piiris-sä he toimivat erilaisissa rooleissa kuten puolisona, vanhempana ja isovanhempana. Tii-viimmät yhteydet perheyhteisöön ei ole sinänsä yllättävää. Carstensen ja Charles (2006, 83) esittävät sosioemotionaalisen valinnan teoriassaan, että ikääntyneet valitsevat sellai-sia ihmissuhteita, tai tässä tapauksessa yhteisöjä, jotka ovat heille emotionaalisesti kaik-

kein merkityksellisimpiä. Tämän ajatuksen mukaan perheyhteisössä toimiminen koetaan tärkeimpänä ja siihen keskitytään. Tämä ajatus saa tukea tutkimusaineistostani, jossa perheyhteisöä pidetään tärkeänä, jos ei tärkeimpänä elämänsisältönä. Toisaalta monet haastattelemistani ikääntyneistä ihmisistä elävät tilanteessa, jossa perhe- ja sukuyhteisö asuu hajallaan. Yhteydet lapsiin ja lastenlapsiin tapahtuvat pääosin puhelimitse ja lapset käyvät, kun ovat lomillaan. On syytä olettaa, että vastaava tilanne koskee myös muita ikääntyneitä kuin tutkimuksessani mukana olleita.

Muiden kuin perheyhteisön rooli ikääntyneiden arjessa näyttäytyy pääosin merkityksellisenä. Varsinkin saatavilla olevat ja ihmistä lähellä olevat yhteisöt, ja vuorovaikutus niiden kanssa, tulee tuloksissa esille. Oletettavaa on, että juuri vuorovaikutus on pohja, jolle osallisuus muodostuu ja jossa se rakentuu. Voi pohtia, kuinka paljon konkreettisella toiminnalla kuten osallistumisen muodoilla on yhteyttä siihen, miten ihminen kuuluu yhteisöön, jos vuorovaikutuksen ja sosiaalisen toiminnan ajatellaan lisäävän ja vahvistavan kokemusta yhteisöön kuulumisesta (kts. Nivala 2010, 207). Tässä on oletettavasti aste-eroja. Toiset ovat integroituvat enemmän ja toiset vähemmän. Kun osallistuminen eri syistä on vähentynyt, miten käy yhteisöihin kuulumisen? Tämän tutkimuksen tulosten mukaan osallisuus vaikuttaa vahvistuvan arjen konkreettisissa vuorovaikutustilanteissa eri yhteisöjen kanssa eivätkä ikääntyneet miellä yksin olemistaan kielteisenä. Ilmeisesti yhtenä tekijänä tähän myönteiseen yksinäisyyteen vaikuttaa juuri osallisuuden jonkinasteinen kokeminen.

Mitä erityistä ikääntyminen sitten asettaa sosiaaliselle osallisuudelle? Jyrkämän (2001, 295) mukaan perinteisiä sosiaaligerontologisia teorioita voidaan tulkita näkökulmina vanhenemiseen erilaisissa yhteyksissä tai niitä voidaan käyttää toimintastrategioiden perusteluun. Näiden teorioiden voi nähdä suhtautuvan toisistaan poikkeavasti myös siinä, millainen merkitys sosiaalisella osallisuudella on hyvään ja onnistuneeseen vanhenemiseen (vrt. Jyrkämä 2001, 292; 2004, 154).

Cummingin ja Henryn esittämä irtaantumisteoria perustuu yksilön ja yhteisön väliseen vuorovaikutukseen. Irtantumisteoria esittää, että normaali ikääntyminen tuo mukanaan luonnollisen ja väistämättömän irtautumisen yhteiskunnasta. Vanhuudessa yksilö kääntyy enemmän sisäänpäin. Yksilön roolit ja niihin liittyvät velvollisuudet vähenevät. Vanhusten sosiaalisten kontaktien määrä supistuu ja aktiviteetit minimoituvat. Ajatuksena on, että yksilö valmistautuu kuolemaan ja yksilö ja yhteiskunta irtautuvat asteittain

toisistaan. Teoria esittää irtautumisen tapahtuvan yhteisön antamalla luvalla ja myös vaatimuksilla irtautua. Näin kyseessä ei olisi yksilön mielenterveyden horjuminen tai tyytymättömyys, vaan se olisi luonnollinen prosessi, jonka vanhukset kokevat tyytyväisyydellä ja sisäisellä harmonialla. (Tornstam 1986, 188.)

Tutkimusaineistoni ikääntyneet osallistuvat verrattain vähän kodin ulkopuoliseen sosiaaliseen toimintaan. He mainitsevat vähentäneensä osallistumisen määrää ja ovat jääneet pois harrastusyhteisöistä ja yhdistystoiminnasta. Tältä osin aineisto tukee irtautumisteorian ajatusta siitä, että yksilön välinen vuorovaikutus yhteisöihin vähenee. Tämä empiirinen havainto ei tarkoita kuitenkaan sitä, että ikääntyneen suhde yhteisöihin lakkaa olemasta merkityksellinen. Irtautumisteorialle suunnatussa kritiikissä on kysytty, kuka irtautuu ja miksi (Jill Quadagno 1999, 27). Aineistossani yhteisöt ja yhteisöissä mukana oleminen välittyi tärkeänä kokemuksena, joten irtautumista ei ole mielekästä nähdä haluttuna vaihtoehtona. Tutkimustulos viittaa ennemmin siihen, että osallistumisen väheneminen koetaan johtuvan ikääntymisestä, toimintakyvyn laskusta ja ympäristön esteellisyydestä.

Onko sitten niin, että ikääntyessä osallistumisen väheneminen yhteisöihin ja yhteisöissä tapahtuu ikään kuin luonnollisena kehityskulkuna? Yhtenä näkökulmana tähän voidaan pitää Lars Tornstamin (1994; 1997, 143) muotoilemaa gerotranssendenssiteoriaa. Sen mukaan ihminen tulee vanhetessaan laadullisesti erilaiseen elämänvaiheeseen, jossa hän määrittelee uudelleen ajan, tilan, elämän, kuoleman ja itsensä sekä menettää kiinnostustaan materiaalisiin asioihin ja tuntee tarvetta mietiskelyyn. Tornstam näkee gerotranssendenssiteoriassaan muutoksen materialistisesta ja pragmaattisesta maailmankuvasta kosmiseen ja transsendentaaliseen, mihin normaalisti liittyy lisääntynyt elämään tyytyväisyys. Kun perinteinen näkökulma on nähnyt ikääntyneen vähentyvän kiinnostuksen osallistua sosiaalisiin suhteisiin negatiivisena, näkee Tornstam sen osana positiivista kehityksellistä muutosta.

Lauri Rauhala (2009, 207 – 212) kritisoi liiallista kollektivisointia ja yhteisöllistämistä. Hänen mukaansa on vaarana, että asiat yksipuolistetaan siten, että ihmissuhteista ja sosiaalisen osallistumisen korostamisesta muodostuu jonkinlaisia ihmisen arvon ja kansaliskelpoisuuden mittoja. Yksilöllisyyden väärinymmärrys on johtanut siihen, että sitä vieroksutaan ja samaistetaan se itsekeskeisyydeksi, eristäytyneisyydeksi ja jopa psyykkiseksi häiriintymiseksi. Rauhala nostaa esille C.G. Jungin käsitteen individuaatio, mikä

kuvastaa inhimillisessä kasvussa tapahtuvaa eheytymistä ja aitoa itseyyttä. Ihminen tulee aidossa yksilöllisyydessä tuntemaan ja tiedostamaan itsensä kuten voimavaransa, puutensa ja heikkoutensa. Rauhala antaa ymmärtää, että usein osallistamisen sijaan hyödyllistä voisi olla ihmisen rohkaiseminen hiljaiseen ja yksinäiseen itsetutkisteluun, mistä voi saavuttaa varmuutta ja uskallusta olla yksilöllinen ihminen toisten joukossa. Tällaiseen yksinolon myönteiseen puoleen liittynee eräs aineiston tutkimustulos, jossa itsensä kanssa pärjääminen koetaan olevan yhteydessä ihmisten kanssa pärjäämiseen.

Tutkimuksessani kaikki haastateltavat kokevat olevansa joko tyytyväisiä tai erittäin tyytyväisiä elämäänsä. Yksi tähän vaikuttava tekijä voi olla sopeutuminen. Useat ikääntyneet korostavat tottuneensa nykyiseen elämäntilanteeseensa eivätkä tuo esimerkiksi yksin olemista esille korostuneen kielteisessä valossa. Yleensä ikääntyneiden onkin todettu sopeutuvan hyvin ikääntymisen tuomiin muutoksiin (Peter Coleman 1993, 98 – 99). Voi olla, että aineiston ikääntyneet ovat tulleet elämänvaiheeseen, jossa on tilaa Tornstamin esittämälle laadullisesti erilaiselle ajalle, missä korostuu mietiskely ja transsendentiaalinen ulottuvuus. Toisaalta sopeutuminen ei tarkoita välttämättä sitä, että yhteisöllä ei ole merkitystä heidän elämään tyytyväisyyteensä.

Yhtä hyvin voi olla myös niin, että yhteisöjen, etenkin ihmiselle sekä fyysisesti että henkisesti läheisten yhteisöjen, läsnäolo tuottaa tyytyväisyyttä. Tähän viittaisi se, että useat haastateltavista tuntevat osallisuutta yhteisöjen saatavilla olon kautta. Tieto siitä, että yhteisöt ovat heidän tavoitettavissaan tai ulottuvissaan, luo turvallisuutta ja jatkuvuutta. Ilman riittävää turvaa siitä, että voi olla yksin, voi yksinolo muuntua kokemukseksi häiritseväksi. Myös ilman koettua osallisuuden tunnetta näihin yhteisöihin voi ihminen jäädä ulkopuolelle yhteisöllisten voimavarojen hyödyntämisessä.

Päivi Kivelä ja Martti Siisiäinen (2007, 155) viittaavat Bourdieun (1980, 2) sosiaalisen pääoman määrittelyyn, jossa resurssit, aktuaaliset tai potentiaaliset, on sidottu keskinäisen tuntemisen ja tunnustuksen saannin verkostoon eli toisin sanoen resurssit riippuvat ryhmään kuulumisesta. Tunne osallisuudesta yhteisöön ja sen sisältämiin yhteisöllisiin resursseihin vaikuttaa tuottavan erilaisia osallistumisen muotoja. Tällaisina konkreettisina muotoina mainitaan esimerkiksi puhekaverin hakeminen naapurista tai avun pyytäminen naapureilta. Jos osallisuutta naapurustoon tai kyläyhteisöön ei ole, luultavasti näihin yhteisöihin liittyvät resurssit jäävät yksilöltä käyttämättä, ja tällöin apua tarjoavat pelkästään viralliset avuntarjoajat.

Yhteisöjen läsnäolo tulee aineistossa esille myös toisessa merkityksessä kuin saatavilla olosta. Tähän viittaisi osallistumisen muotoja koskevat tulokset, jotka liittyvät eri yhteisöissä mukana olemiseen asioiden seuraamisen tasolla. Tämä tapahtuu konkreettisesti useimmin muun muassa puhelimitse ja vierailujen vastaanottamisena, jonka välityksellä he saavat tietää, mitä perhe-, suku-, kotikylä-, ja naapurustoyhteisössä tapahtuu. Se, mitä kunkin ihmisen elämään kuuluu, tuntuu useasta kiinnostavalle. Toiseksi yhteisöt ilmenevät ihmisten ajatuksissa: mietitään itsekseen, mitä yhteisön jäsenille kuuluu, muistetaan heitä ajatuksissa, voidaan palata ajassa taaksepäin ja muistella kokemuksia yhteisössä olemisesta, ja vahvistaa ja lujittaa näin suhdetta niihin. Heidän suunnitelmiaan on myös tulevia tapahtumia ja kohtaamisia, mikä avaa voimaa antavia merkityshorisontteja.

Osallisuuden läsnäoloon ihmisen kokemusmaailmassa on nähtävissä yhtymäkohtia meadilaisittain ymmärrettyyn reflektiiviseen ajatteluun, jossa ihminen tulee objektiksi itselleen ja näkee itsensä kuten toiset hänet näkevät, ja tulee samalla kokeneeksi itsensä (Antti Klen 2005, 44 -47). Näin ajateltuna olemassa olevat yhteisöt eivät ainoastaan vahvista minuutta, vaan ovat sen perusta ja mielekkyys. Yhteisöt muodostavat ja tarjoavat ihmiselle erilaisia peilauspintoja siitä, mitä hän on ihmisenä.

Hoitoyhteisö muodostaa yhteisön, jossa ikääntynyt toimii asiakkaan roolissa. Haastateltavat kokevat sosiaali- ja terveystalouden ihmiset hyvin myönteisesti ja heidän toiminnastaan annetaan pääosin hyvää tai erinomaista palautetta. Vaikka ihminen ei ole kotihoidon asiakkaana objekti, vaan toimija kuten avun vastaanottaja (vrt. esim. Tedre 2007, 108), voi pohtia, voiko kotihoidon asiakkaana oleminen antaa myös osallistumista ja osallisuuden kokemusta. Yhtäältä kotihoidon henkilöstön koetaan tuovan mielenvirkeyttä ja turvallisuutta siitä, että pidetään hyvää huolta. Toiseksi aineistossa tulee esille, miten kotihoito välillisesti linkittää ja edistää ikääntyneen osallistumista yhteisöön tai yhteisöihin. Osa haastateltavista asuu palvelutalossa, jossa on yhteisiä kokoontumistiloja kuin myös henkilökunnan järjestämiä, haastateltavien naapureita yhteen kokoavia tapahtumia. Tässä on nähtävissä Sinikka Hakosen (2003, 207 – 208) kuvaamia piirteitä yhteisösuuntautuneesta työstä, missä ikääntyneen kontaktit asumisyhteisöön ja naapurustoon vahvistuvat.

Toisaalta ne, jotka asuvat tavallisessa rivitalossa, eivät raportoisi asumisyhteisön tai naapuruston yhteisiä kokoontumispaikkoja. Osaan naapureista ollaan henkilökohtaisissa kontakteissa ja naapurit käyvät silloin tällöin heidän luonaan. Osa pitää naapurustoa liian hiljaisena ja tapahtumaköyhänä ja osalle sen rauhallisuus on miellyttävää.

Tutkimuksen tulokset eivät vahvista täysin oletusta siitä, että ainoastaan ne, jotka pystyvät itse olemaan aktiivisia, voivat osallistua ja olla osallisia. Tähän vaikuttaa ihmistä ympärillä olevien yhteisöjen ominaisuudet. Osaltaan hoitoyhteisö, osaltaan perhe- ja sukuyhteisö ja osaltaan naapurusto- ja kyläyhteisö vaikuttavat siihen, millaisena sosiaalinen osallisuus yksilön tasolla ilmenee. Yhteisöjen tarjoama paikka eri rooleissa kuten naapurina, ystävä, vanhempana, isovanhempana ja asiakkaana mahdollistuu myös silloin, kun liikkuminen kodin ulkopuolelle on eri syistä vähentynyt.

Voi olla, että kaupungissa kerros- ja rivitaloissa asuvien ikääntyneiden sosiaalinen osallisuus ilmenee eri tavalla kuin maaseudulla asuvien sosiaalinen osallisuus. Tähän voi vaikuttaa esimerkiksi se, minkä havainnon Jyrkämä (1995, 130) on omassa tutkimuksessaan tehnyt suhteessa ison kaupungin ja pienempien paikkakuntien välillä: ”mitä lyhyempi on fyysinen (etäisyys), sitä pitempi on sosiaalinen etäisyys naapureiden välillä”. Lisäksi pienempi paikkakunta voi mahdollistaa jäsenten keskinäisen toinen toisensa tunnistamisen. Aineiston ihmisistä suurimmalla osalla paikkakunta on pitkälti ajalta tuttu ja siellä olevat ihmiset ovat joko omia tai puolison sukulaisia tai ovat tulleet muutoin vähitellen tutuksi. Aineistossa nekin, jotka ovat suhteellisen vähän ihmisten kanssa tekemisissä, mainitsevat näkevänsä kylällä asioidessaan tuttuja tai kaukaisempia sukulaisia, joita he tervehtivät. Toisaalta uusiin yhteisöihin osallistuminen kuten erilaisiin yhdistyksiin, kerhoihin ja päivätoimintoihin voi olla kaupungissa helpompaa, kun etäisyydet ovat lyhyempiä ja tarjolla olevia mahdollisuuksia on enemmän.

7 Pohdinta

Sosiaalinen osallisuus on kuin arvoitus, johon olen hakenut ratkaisua tämän tutkimuksen kautta. Koska sosiaalinen osallisuus on teoreettinen käsite ja sitä on hankala tavoittaa sellaisenaan, on vastausta tutkimuskysymykseeni eli siihen, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee kotihoitoa saavien ikääntyneiden arjessa, täytynyt hakea ensin erittelemällä käsitettä sosiaalinen osallisuus ja sitten empiirisesti tutkia sitä.

Sitä, mitä sosiaalinen osallisuus oikeastaan on, on hajanaisia tulkintoja. Poliittisessa diskurssissa sitä pidetään tavoiteltuna. Se yhdistetään ihmisen osallistumisena keskeisiin pidettäviin elämänalueisiin kuten talous-, yhteiskunta-, ja kulttuurielämään. Näin osallistuminen, jossa ihminen on toimijana, nähdään keskeisenä. Halutaan luoda ihmisille osallistumisen mahdollisuuksia niihin alueisiin, mitä pidetään tärkeinä. Toisaalta tärkeänä pidetään osallisuuden kokemuksellisuutta eli sitä, että yksilö kokee olevansa osallinen. Tämä puolestaan lisää yksilön halukkuutta olla mukana, liittyä ja vaikuttaa. Syrjäytymistä, yhteiskunnallisesta ja yhteisöllisestä elämästä sivuun jäämistä pidetään fataalina. Nähdään, että osallisuus lisää ihmisen hyvinvointia ja on yksi hyvinvoinnin osatekijä.

Määritelmällisesti sosiaalisesta osallisuudesta tekee haastavan se, millä tasolla ja suhteessa mihin osallisuutta tarkastelee. Yhteiskunnallisella tasolla sosiaalinen osallisuus on abstraktimmalla tasolla kuin yksilön arjessa. Tässä tutkimuksessa osallisuuden tasona on yksilö. Tämä tutkielma tarkastelee sosiaalista osallisuutta teoreettisen jäsenyyksen kautta, jonka muodostaa yhteisöllisyyden, osallistumisen ja kokemuksen tasot.

Teoreettisen jäsenyyksen pohjana on ajatus siitä, että yksinään tarkasteltuna nämä kolme tasoa kertovat kovin vähän sosiaalisesta osallisuudesta. Keskeistä on siis se, mistä ja mihin ollaan osallisia (sosiaalinen yhteisö) ja miten (osallistuminen ja kokemuksellisuus) ollaan osallisia. Tutkielman varsinainen tutkimuskysymys liittyy siihen, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee ikääntyneiden arjessa. Osallisuutta tarkastellaan lähinnä suhteessa niihin yhteisöihin, joiden toimintaan ikääntynyt ihminen osallistuu ja joihin hän liittyy tunteita ja tuntemuksia. Toisaalta tämän tutkielman tarkoitus on testata empiirisesti tätä jäsenyyttä ja pohtia sen kautta sosiaalista osallisuutta käsitteenä ja ilmiönä.

Tutkimusaineistoni on laadullinen eikä sitä sellaisenaan voi yleistää koskemaan vastaavan ikäisiä vastaavassa elämäntilanteissa olevia ikääntyneitä. Tutkimuksen aineisto on suhteessa tutkijan esittämiin haastatteluteemoihin sekä haastattelutilanteeseen. Tutkimusteemoja on ohjannut puolestaan tietty teoreettinen esiymmärrys tutkittavasta kohteesta. Toisenlaiseen teoreettiseen viitekehykseen päätyminen voisi tuottaa toisenlaisia tuloksia.

Haastattelun tavoitteena on ollut saada haastateltavilta tietoa tutkimusta varten. Laadullisessa tutkimuksessa haastatteluaineisto on tuotettu tietyssä ainutlaatuisessa vuorovaihteisessa tilanteessa, jolloin haastattelussa saatua tietoa on myös pohdittava tätä taustaa vasten. On mahdollista, että haastattelutilanne on kaventanut niiden asioiden esille tulemista, joilla olisi tutkimusongelman kannalta merkitystä. Haastattelutilanteessa voi nousta esille vain osa haastattelun aihepiireistä. Haastattelijana olisin voinut vaikuttaa jonkin verran tähän esittämällä enemmän tarkentavia kysymyksiä. Tähän vaikuttaa myös erilaiset haastateltavat. Siinä, missä toinen haluaa tilaa kertoilla vapaasti omia kokemuksiaan, odottaa toinen enemmän valmiita kysymyksiä, joihin voi vastata. Haastattelu voi saman ihmisen kanssa tuottaa erilaisia vastauksia erilaisessa paikassa tai kun kyseessä on eri haastattelija.

Haastattelu konstruoituu siinä tilassa ja paikassa, jossa haastattelu tehdään. Ihmiset valitsevat, mitkä asiat he haluavat nostaa esille, mitä painotetaan ja mitä jätetään sanomatta. Tästä syystä suhtautumiseni haastatteluaineistooni ei ole positivistista mutta ei myöskään puhtaan konstruktivistista, vaan jotain siltä väliltä. Pääosin suhtaudun aineistoon kuitenkin faktanäkökulmasta käsin, jossa kiinnostuksen kohteena on henkilöiden kokemus tai tulkinta tietystä asiasta (Puusa 2011, 118 – 119).

En omaa aiempaa tutkimushaastattelukokemusta. Ensimmäisen haastattelun kohdalla haastattelurunko oli kutakuinkin tiedossa, mutta sen soveltaminen haastattelutilanteeseen tuotti hieman vaikeuksia. Jouduin tukeutumaan enemmän valmiisiin apukysymyksiin, joita minulla oli teemarungon lisäksi printattu toiselle paperille. Tämä on voinut tuoda haastattelutilanteeseen jonkinasteista jäykkyyttä ja on voinut vaikeuttaa pääsemästä syvemmälle haastatteluteemoissa. Lisäksi ensimmäisten haastattelujen kohdalla huomasin toimivani siten, että siirryin ehkä liian nopeasti kysymyksestä seuraavaan, jolloin haastateltavalle ei ole jäänyt tarpeeksi aikaa puhua omalla rytmillään kyseisestä temasta. Näin osa vastauksista on voinut jäädä saamatta (Hirsjärvi & Hurme 1991,

104). Osa vastauksista ja relevantista informaatiosta on voinut myös jäädä tulematta esille, jos huomioni on siirtynyt haastateltavan kerronnasta siihen, mitä kysyä seuraavaksi kuin sen hetkiseen puheeseen intensiivisesti keskittyen.

Jälkeenpäin pohdin, että olisi ollut perusteltua suorittaa koehaastattelu ennen varsinaisia haastatteluja. Näin esittämiäni kysymyksiä olisi voinut tarkastella siitä näkökulmasta, olivatko esittämäni kysymykset liian suppeita ja ohjaavia. Myös kysymysten ymmärrettävyys ja niiden mahdollinen liiallinen ohjailevuus olisivat vaatineet ehkä perusteellisemmän pohdiskelun ennen haastattelujen suorittamista. Esimerkiksi suoraan tuntemuksiin liittyvien kysymysten esittämistä, kuten arvostuksen kokeminen, tuntui joillekin vaikeaselkoiselta.

Laadullinen tutkimus on prosessi. Jos tekisin tutkimuksen uudelleen nyt, ja apunani olisi kuluneen tutkimusprosessin aikana kertynyt kokemus, voisi aineisto näyttää hieman erilaiselta. Teoreettinen kehittäminen on elänyt rinnan muiden tutkimuksen teon vaiheiden kanssa. Viimeistelin kandidaatin tutkielman vaiheessa, jossa gradun aineiston analyysi oli täydessä käynnissä. Tästä johtuen käyttämäni teoreettinen jäsenitys ei ollut vielä haastatteluvaiheessa lopullisesti selvillä. Haastatteluteemat pohjautuivat siihen etukäteisajatteluun, millä seikoilla ajattelin olevan mahdollisesti merkitystä sosiaaliseen osallisuuteen yksilötasolla. Jos haastatteluvaiheessa olisi ollut käytössä tämä myöhemmin kehitelty teoreettinen jäsenitys, olisi haastatteluaineisto mahdollisesti sisällöltään informatiivisempi. Lisätietoa olisi voinut saada niin yhteisöjen, osallistumisen kuin kokemuksellisuuden tasoista.

Toisaalta käyttämäni haastatteluteemat ovat mahdollistaneet leveämmän haarukan, jonka lävitse sosiaalista osallisuutta on ollut mahdollista tarkastella. Aineiston luennan kautta on ollut kiinnostavaa seurata sitä, mitkä teemat vaikuttavat olevan keskeisiä sosiaalisen osallisuuden yksilötason näkökulmasta. Aineiston luenta siis terästi ja herätti tarpeen syventää teoriaa, joten tässä mielessä tällainen sivupolku on kannattanut kulkea.

Tutkimuskysymykseni on vaihdellut tutkimusprosessin aikana. Alun perin tutkimuskysymyksenä oli, mitä on kotihoitoa saavien ikääntyneiden sosiaalinen osallisuus. Kun oletin, että aineisto mahdollisesti vastaa vain osittain siihen, mitä on kotihoitoa saavien ikääntyneiden sosiaalinen osallisuus, pohdin, vastaako aineisto paremmin johonkin toiseen tutkimuskysymykseen (tästä esim. Alasuutari 2011, 276). Vaihdoin kysymystä mi-

tä-muodosta miten-muotoon. Mitä-muoto tuntui viittaavaan enemmän tosiasioihin ja faktoihin. Jos tutkitaan, mitä sosiaalinen osallisuus on yksilötasolla, liittyy siihen samalla jokin kanta siihen, mitä sosiaalinen osallisuus tosiasiallissa on ja mitä se ei ole. Tätä tutkimusta tehdessä en kyennyt näitä sitoumuksia ja rajoituksia tekemään, koska tiesin ilmiöstä liian vähän. Ajattelin myös, että voi olla haastavaa etsiä aineistolähtöisesti sitä, mitä on ikääntyneiden sosiaalinen osallisuus. Ongelmallista olisi voinut olla se, mitä on aineistomassassa sosiaalista osallisuutta ja millä perusteella.

Miten-muodon valinta perustui siis yhtäältä haluun ymmärtää sitä, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee yksilön arjessa. Toisaalta ajattelin miten-kysymyksen tarjoavan väljemmän kehyksen käyttämäni teoreettisen jäsenyyden testaamiseen ja kehittelyyn, vaikka jäsenyys toki itsessään rajaa tutkimuskohdetta tiettyyn suuntaan. Käyttämäni teoreettinen jäsenyys on kuitenkin sellaisenaan karkea pelkistys osallisuuden ilmiöstä. On olennaista myös tarkastella, miten kyseinen jäsenyys on tutkimuksessa toiminut.

Voin jossain määrin yhtyä Kari Kiviniemen (2010, 74) toteamaan, kun hän esittää, että laadullisessa tutkimuksessa on kyse enemmän vähitellen tapahtuvan tutkittavan ilmiön käsitteellistämistä kuin etukäteen hahmotetun teorian testauksesta. Empiriasta nousevat näkökulmat vuorovaikuttavat tutkimusta käsitteellistävien teoreettisten näkökulmien kanssa. Sekä yhteisöllisyyden, osallistumisen kuin kokemuksellisuuden tasot, jotka muodostavat teoreettisen jäsenyyden rungon, ovat sellaisenaan laajoja käsitteitä. Tutkimuksellisenä haasteena oli, kärsiikö tutkimuksen yhtenäisyys, kun nämä kaikki tasot luetaan mukaan. Toisaalta mitään tasoista ei ollut mielekästä jättää pois, koska mielenkiinto kohdistuu esimerkiksi osallistumisen ja osallisuuden kokemuksellisuuden väliin suhteeseen sekä näiden suhteeseen yhteisöllisyyteen kanssa.

Empiirisenä haasteena on ollut aineiston vuoropuhelu käyttämäni teoreettisen jäsenyyden kanssa. Käytännössä se on konkretisoitunut alaluokkien aineistolähtöisellä nimeämisellä. Minulla ei ollut valmiina teoreettista luokittelua sille, miten erittelen yläluokkina olevat osallistumisen, kokemuksellisuuden ja yhteisöllisyyden. Alaluokat muodostuivat aineiston ehdoilla. Nimeämäni alaluokat perustuvat tosin kukin jonkinlaiseen etukäteisoletukseen siitä, mihin on kiinnitettävä huomiota ja miten aineistoa on luettava kyseessä olevaa yläluokkaa vastaavasti (Johanna Ruusuvaara ym. 2010, 21).

Yhteisöllisyyden tason alaluokkien nimeäminen ei tuottanut suurempia vaikeuksia. Se oli lähinnä niiden yhteisöjen nimeämistä, joiden edustamia ihmisiä aineistossa tuli esille. Suurimmat vaikeudet tulivat eteeni, kun nimesin osallistumisen ja kokemuksellisuuden tasoja alaluokkia. Aluksi tuntui siltä, että aineisto vastaa vain hyvin ohuesti siihen, miten osallistuminen yhteisöihin tapahtuu. Tämä johtui siitä, että ajattelin osallistumisen suppeana, konkreettisena toimintana kuten kodin ulkopuolella tapahtuviin sosiaalisiin toimintoihin menemisenä. Kun aineiston muodostivat toimintakyvyltään heikentyneet ikääntyneet, olisi tällainen suppea osallistumisen määritelmä antanut oletettavasti itseään toteuttavan vastauksen: aineiston ikääntyneet osallistuvat vähän.

Kun kävin aineistoa lävitse useampaan kertaan ja pohdin, mitä muuta ikääntyneiden osallistuminen voi olla kuin kodin ulkopuolelle menemistä tai puhelimitse tapahtuvaa yhteydenpitoa, tuntui perustellulta avartaa osallistumisen määritelmää. Kartoitin niitä ilmauksia, joissa haastateltava on vuorovaikutuksessa jossain toimijan roolissa eli osallistujana.

Osallistumisen käsitteen avartamisen kautta oli mahdollista paikantaa yhteisöihin osallistuminen, joka tapahtuu kodin sisällä, ja ilmenee osallisuuden tunteina kuten mukanaolona seuraamisen ja ajatusten tasolla. Näin ymmärrettynä kotia ei koeta sosiaalisesti eristävänä vankilana, vaan tilana, jossa ihmisen on mahdollista olla mukana yhteisöissä – myös silloin, kun toimintakyky on heikentynyt tai kodin ulkopuolelle lähteminen ei jostain muusta tekijästä johtuen tunnu houkuttevalta. Tämä korostuu ehkä juuri silloin, kun yhteisöt todella ovat ihmisen ulottuvilla.

Toinen käsitteen avarrus koski kokemuksellisuutta. Alussa lähdin hakemaan suoraan osallisuuden kokemuksia kuvaavia ilmauksia. Muodostin niistä eri osallisuuden tunteita kuvaavia alaluokkia kuten mukanaoloa ja arvostusta. Toisaalta aineisto vaikutti sisältävän näiden lisäksi kokemuksia myös halukkuudesta ja toiveista. Otin nämä mukaan toisena kokonaisuutena kokemuksellisuuden tasolle. Ajatuksena tälle oli se, että mihin ihmisen mieli ja merkitys kiinnittyy, on yhteydessä ihmisen kokemusmaailmaan.

Teoreettisessa jäsenyyksessä käyttämäni kolme tasoa, yhteisöllisyys, osallistuminen ja kokemuksellisuus, muodostavat teoriassa oletetun keskinäisen suhdedynamiikan. Tässä tutkielmassa sosiaalisen osallisuuden ilmenemistä tarkasteltiin kyllä näiden kolmen tason kautta, jossa löydöksiä saatiin jokaisesta tasosta sinänsä. Tutkimusten tulosten poh-

jalta on kuitenkin vaikea osoittaa sitä, mikä rooli kullakin tasolla on suhteessa toiseensa. Käytännössä tasot voivat sekoittua toisiinsa niin, että vaatisi toisenlaista tutkimusasetelmaa ja perusteellista tilanne- ja kenttäanalyysiä, jotta eri tasoja ja niiden välisiä suhteita voidaan empiirisesti eritellä ja jäsentää, mikäli tällaisesta ollaan kiinnostuneita. Voinee aavistella, että sosiaalinen osallisuus ei ole suoraviivaista yksilön yksittäistä osallistumista yhteisöön ja siitä muodostuvaa osallisuuden kokemusta. Ihmisten arjen tasolla osallisuuden ilmenemisessä on kyse mitä luultavimmin paljon hienojakoisemmasta ilmiöstä, johon vaikuttavat monet eri asiat elämäntilanteesta, henkilökohtaisista tekijöistä kuin ympäristötekijöistä nousevina.

Kun kysyin tutkimuskysymyksessä, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee ikääntyneiden arjessa, voisi siihen vastata, että perimmältään ainutlaatuisesti. Näiden ainutlaatuisuuksien kautta on mahdollista tutkia, mitä yhteistä ja mitä eroavaisuuksia ihmisten osallisuudessa on. Sen kautta voidaan päästä myös kiinni siihen, miten yhteisön ominaisuudet vaikuttavat yksilön osallistumiseen. Teoreettinen jäsenitys voi tarjota jotain työkaluja sen auki purkamiseen ja selventämiseen, mihin yhteisöihin yksilöllä on suhde, millainen tämä suhde on ja mikä on yksilön mieli ja merkitys näihin yhteisöihin. Tehty tutkimus on tarkkuustasoltaan aika yleisluontoinen, ja on pyrkinyt kuvaamaan ja käsitteellistämään niitä tekijöitä, joita osallisuuden ilmenemiseen ihmisen arjessa näyttää liittyvän. Analyysissä käyttämäni alaluokat ovat vain yksi mahdollinen tapa nähdä kuhunkin käsitteeseen liittyviä osa-alueita. Toisenlainen aineisto voisi tuoda osallisuuden ilmenemiseen toisenlaisia ulottuvuuksia. Tässä mielessä on tilausta käsitteiden tarkentamiseen, niiden välisiin suhteisiin sekä perusteellisempaan, yksityiskohtiin syvemmälle meneväällä tutkimusotteella.

Sosiaalisessa osallisuudessa kohtaa kaksi ulottuvuutta: yhtäältä tässä tutkielmassa painottunut näkökulma siitä, miten sosiaalinen osallisuus ilmenee sen hetkisenä tilana ja toisaalta sosiaalisen osallisuuden prosessuaalisuus. Prosessuaalisuudella tarkoitan sitä, että sosiaalista osallisuutta ei pidetä staattisena tilana, vaan se on alttiina muutoksille, niin osallisuuden kuin osattomuuden suuntaan.

Osallisuus, osattomuus ja niiden välillä tapahtuvat liukumukset voivat olla yksilön tasolla sellaisenaan vaikea todentaa. Lisäksi yksilön tilan toteaminen osalliseksi tai osattomaksi on käsitteen määritelmällisten hankaluuksien vuoksi kyseenalaista. Silti prosessuaalisuuden mahdollisuuden mielessä pitäminen voi ohjata esimerkiksi yhteiskuntapolitiik-

kaa suuntaan, jossa sosiaalisen painottaminen johtaa sosiaalista osallisuutta vahvistavaan toimintapolitiikkaan. Sosiaalisen osallisuuden tarkastelussa voi ottaa huomioon yhteisöjen ominaisuudet, mahdolliset yhteisöt, yksilön kokemukset ja tarpeet, halut ja toiveet sekä miten olla mukana ja osallistua. Nämä kaikki on mahdollista ottaa politiikan ja myös sosiaalityön tekemisen sisälle aina rakenteellisesta yhteisöjä vahvistavasta yhdyskuntatyöstä kasvokkain tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Taustalla on pohjimmiltaan kysymys siitä, millaisena hyvän elämän ajatellaan olevan.

Lähteet

- Alasuutari, Pertti 2011: Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino. Riika. Neljäs uudistettu painos. 1. painos 1993.
- Atchley, Robert C. 2000: *Social forces and aging. An introduction to social gerontology.* Wadsworth Thomson Learning. Baltimore.
- Bauman, Zygmunt 2000: Sosiologinen ajattelu. Vastapaino. Juva. 3. Painos. 1 p. 1997.
- Burr, Vivien 2004: Sosiaalipsykologisia ihmiskäsityksiä. Vastapaino. Tampere.
- Carstensen, Laura L. & Charles, Susan T. 2006: Ikääntyminen: miksi hyvätkin uutiset vastaanotetaan huonoina? Teoksessa Aspinwall, Lisa G. & Staudinger, Ursula M (toim.): Ihmisen vahvuuksien psykologia. Edita Prima Oy. Helsinki, 83 – 95.
- Coleman, Peter 1993: Adjustment in later life. Teoksessa Bond, John & Coleman, Peter & Peace, Sheila (toim.): Ageing in Society. An introduction to social gerontology. Sage Publications. London. Second edition.
- Ellonen, Noora 2008: Tuki ja kontrolli yhteisöllisenä resurssina. Vertaileva tutkimus nuorten lähiympäristöjen sosiaalisesta pääomasta. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitamäki Suvi (toim.): Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? PS-kustannus. Jyväskylä, 157 – 172.
- Eräsaari, Leena 2009: Jos ratkaisu on yhteisö, niin mikä on ongelma? Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.): Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Jyväskylä, 67 – 90.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998: Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Jyväskylä. 2. painos.
- Gilhooly, Mary 2002: Ethical issues in researching later life. Teoksessa Jamieson, Anne & Victor, Christina (toim.): Researching ageing and later life: the practice of social gerontology. Open University Press. Buckingham, 211 – 225.
- Haarni, Ilka 2010: Kolmas elämä. Aktiiviset eläkeläiset kaupungissa. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrükikoda.
- Hakonen, Sinikka 2003: Yhteisösuuntautunut työ. Teoksessa Marin, Marjatta & Hakonen, Sinikka (toim.): Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. PS-kustannus. Juva, 205 – 211.
- Harju, Aaro 2005: Kansalaisyhteiskunta vapaaehtoistoiminnan innoittajana. Teoksessa Nylund, Marianne & Yeung, Anne Birgitta (toim.): Vapaaehtoistoiminta. Anti, arvot ja osallisuus. Vastapaino. Jyväskylä, 58 – 80.
- Haverinen, Riitta 2008: Osallisuutta ja ihmisen kunnioitusta – ikääntyneiden palvelukokemuksia. Teoksessa Suomi, Asta & Hakonen, Sinikka: Kuluerästä voimavaraksi. Sosiokulttuurinen puheenvuoro ikääntymiskysymyksiin. PS-kustannus. Juva, 219 – 242.
- Heikkilä, Matti 2000: Syrjäytymisen tutkimus 1990-luvulla. Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Gaudeamus. Helsinki, 167 – 181.
- Heinola, Reija 2007: Johdanto – Kotihoito muutoksessa. Teoksessa Heinola, Reija (toim.): Asiakaslähtöinen kotihoito. Opas ikääntyneiden kotihoidon laatuun. Oppaita 70. Stakes. Vaajakoski, 9 – 12.
- Helne, Tuula 2002a: Syrjäytymisen yhteiskunta. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskuksen tutkimuksia 123. Helsinki.
- Helne, Tuula 2002b: Sisällä, reunalla, ulkona? Kohti relationaalista syrjäytymisen tarkastelua. Teoksessa Juhila, Kirsti & Forsberg, Hannele & Roivainen, Irene (toim.): Marginaalit ja sosiaalityö. SoPhi 65. Jyväskylä, 20 – 43.
- Hiilamo, Heikki 2006: Tutkimustulosten manipulatiivinen käyttö väestö- ja yksinhuoltajakeskustelussa. Teoksessa Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla &

- Sorvali, Irma (toim.): Etiikkaa ihmistieteille. Tietolipas 211. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 318 – 333.
- Hirsjärvi, Sirkka & Liikanen, Pirkko & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 1991: Tutkimus ja sen raportointi. Kirjayhtymä. Helsinki. 4.-5. painos.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 1991: Teemahaastattelua. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 1997: Tutki ja kirjoita. Kirjayhtymä Oy. Helsinki.
- Hokkanen, Liisa 2009: Empowerment valtaistumisen ja voimaantumisen dialogina. Teoksessa Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö, Tarja (toim.): Sosiaalityö ja teoria. PS-kustannus. Juva, 315 – 337.
- Hooyman, Nancy R. & Kiyak, Asuman H. 1999: Social gerontology: a multidisciplinary Perspective. Fifth Edition. Allyn and Bacon. Boston.
- Hyypä, Markku T. 2002: Kuorossa elämä pitenee. Sosiaalinen pääoma ja terveys. Teoksessa Ruuskanen, Petri (toim.): Sosiaalinen pääoma ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. PS-kustannus. Keuruu, 28 – 59.
- Jantunen, Eila 2010: Vertaistuki masentuneiden osallisuuden vahvistajana. Teoksessa Laine, Terhi & Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi: Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveysalalla. Tammi. Riika, Latvia, 85 – 98.
- Jyrkämä, Jyrki 1995: ”Rauhaisesti alas illan lepoon”? Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. Acta Universitatis Tamperensis ser A vol. 449. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Jyrkämä, Jyrki 2001: Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Sankari, Anne & Jyrkämä, Jyrki (toim.): Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Vastapaino. Jyväskylä, 267 – 323.
- Jyrkämä, Jyrki 2004: Ikääntyminen ja ikääntyvien kuntoutus. Teoksessa Karjalainen, Vappu & Vilkkumaa, Ilpo (toim.): Kuntoutus kanssamme. Ihmisen toimijuuden tukeminen. Stakes. Saarijärvi, 153 – 160.
- Jyrkämä, Jyrki 2007: Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Seppänen, Marjaana & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.): Vanhuus ja sosiaalityö. PS-kustannus. Juva, 195 – 217.
- Järvikoski, Aila & Härkäpää, Kristiina 2004: Kuntoutuksen perusteet. WSOY. Vantaa.
- Järvikoski, Aila & Hokkanen, Liisa & Härkäpää, Kristiina & Martin, Marjatta & Nikkanen, Pirjo & Notko, Tiina & Puumalainen, Jouni 2009: Johdanto. Teoksessa Järvikoski, Aila & Hokkanen, Liisa & Härkäpää, Kristiina (toim.): Asiakkaan äänellä. Odotuksia ja arvioita vaikeavammaisten lääkinnällisestä kuntoutuksesta. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 80/2009. Helsinki, 13 – 24.
- Kananoja, Aulikki & Niiranen, Vuokko & Jokiranta, Harri (toim.) 2008: Kunnallinen sosiaalipolitiikka. Osallisuutta ja yhteistä vastuuta. PS-kustannus. Jyväskylä.
- Kivelä, Päivi & Siisiäinen, Martti 2007: Sosiaalinen pääoma ja verkostot – teoriasta empiriaan. Teoksessa Alanen, Leena & Salminen, Veli-Matti & Siisiäinen, Martti (toim.): Sosiaalinen pääoma ja paikalliset kentät. Koulutuksen tutkimuslaitos. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä, 149 – 180.
- Kiviniemi, Kari 2010: Laadullinen tutkimus prosessina. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.): Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. 3. uudistettu ja täydennetty painos. 1. painos 2001. PS-kustannus. Juva, 70 – 85.
- Klen, Antti 1999: Sosiaalinen minä. Teoksessa Eskola, Jari (toim.): Hengelistä Harréen, narratiivista Nudistiin. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 10. Kuopio, 35 – 56.
- Korhonen, Marko & Niemelä, Pauli 1998: Väestön hyvinvointi, osallisuus ja syrjäytyminen sekä elämänhallinta Suomussalmella. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 65. Kuopio.

- Korkiamäki, Riikka 2008: Surffailua arjessa. Tila, aika ja vuorovaikutus nuorten yhteisöllistä kuulumista jäsentämässä. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitamäki Suvi (toim.): Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? PS-kustannus. Jyväskylä, 173 – 192.
- Koskinen, Simo & Aalto, Leena & Hakonen, Sinikka & Päivärinta, Eeva 1998: Vanhustyö. Vanhustyön keskusliitto. Jyväskylä.
- Koskinen, Simo 2004: Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston juhlasarja 33/2004. Helsinki, 24 – 90.
- Koskinen, Simo 2007: Ikäihmisten asema Suomessa ja ikääntymisen käsityksiä. Teoksessa Tulva, Taimi & Uusitalo, Ilkka & Harra, Kimmo: Vanhuuden monet kasvot. Opetus-, kasvatus- ja koulutusalojen säätiö. Saarijärvi, 18 – 49.
- Krok, Suvi 2008: Kerrostalonaapurusto yhteisöllisyyden kokemuksena. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitamäki Suvi (toim.): Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? PS-kustannus. Jyväskylä, 193 – 208.
- Kuittinen, Matti & Kejonen, Martti 2009: Yhteisöllisyyden paradoksit : tiimit ja henkiöstöryhmät yhteistä merkitystä rakentamassa. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.): Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki, 245 – 270.
- Kuula, Arja 2006: Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Vastapaino. Jyväskylä.
- Lagerspetz, Eerik 2011: Lyhyt johdatus sosiaalisen ontologiaan. Teoksessa Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): Sosiaalisen toiminnan perusta. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrukikoda, 72 – 86.
- Laine, Terhi & Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi 2010: Mitä on syrjäytymisen vastainen työ? Teoksessa Laine, Terhi & Hyväri, Susanna & Vuokila-Oikkonen, Päivi: Syrjäytymistä vastaan sosiaali- ja terveystalalla. Tammi. Riika, Latvia, 9 – 25.
- Laitila, Minna 2010: Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Health Sciences 31. Kuopio.
- Lumme-Sandt, Kirsi 2005: Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. Teoksessa Ruusuvoori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino. Jyväskylä, 125 – 144.
- Luoma, Minna-Liisa & Kattainen, Eija 2007: Asiakasrakenne. Teoksessa Heinola, Reija (toim.): Asiakaslähtöinen kotihoito. Opas ikääntyneiden kotihoidon laatuun. Oppaita 70. Stakes. Vaajakoski, 18 – 21.
- Marin, Marjatta 2003a: Elämän paikallisuus ja paikat. Teoksessa Marin, Marjatta & Hakonen, Sinikka (toim.): Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. PS-kustannus. Juva, 22 – 43.
- Marin, Marjatta 2003b: Sosiaaliset verkostot. Teoksessa Marin, Marjatta & Hakonen, Sinikka (toim.): Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. PS-kustannus. Juva, 72 – 93.
- Mattila-Aalto, Minna 2009: Kuntoutusosallisuuden diagnoosi. Tutkimus entisten rاپiokäyttäjien kuntoutumisen muodoista, mekanismeista ja mahdollisuuksista. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 81. Yliopistopaino. Helsinki.
- Metsämuuronen, Jari 2006: Metodologian perusteet ihmistieteissä. Teoksessa Metsämuuronen, Jari (toim.): Laadullisen tutkimuksen käsikirja. International Methelp ky. Jyväskylä, 15 – 78.

- Niemelä, Anna-Liisa 2009: Ketkä ovat syrjäytyneitä? Teoksessa Engeström, Yrjö & Niemelä, Anna-Liisa & Nyman, Juha (toim.): Lupaava kotihoito. Uusia toimintamalleja vanhustyöhön. PS-kustannus. Juva, 25 – 47.
- Niemelä, Pauli 2010: Hyvinvointipolitiikan teoria. Teoksessa Niemelä, Pauli (toim.): Hyvinvointipolitiikka. WSOYpro. Helsinki, 16 – 37.
- Niemelä, Pauli 2011: Sosiaalityö hyvinvointietiiikan toteuttajana. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Juva, 13 – 43.
- Niemi, Petteri & Kotiranta, Tuija & Haaki, Raili 2011: Sosiaalisen muutos, monimuotoisuus ja tutkimus. Teoksessa Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): Sosiaalisen toiminnan perusta. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrukikoda, 7 – 20.
- Nikander, Pirjo 2010: Laadullisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. Teoksessa Ruusuvaara, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.): Haastattelun analyysi. Vastapaino. Tampere, 432 – 445.
- Nivala, Elina 2008: Kansalaiskasvatus globaalien ajan hyvinvointiyhteiskunnassa. Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys. Snellman-instituutin A-sarja. 24. Kuopio.
- Nivala, Elina 2010: Kansalaistoiminta ja hyvinvointi. Teoksessa Niemelä, Pauli (toim.): Hyvinvointipolitiikka. WSOYpro. Helsinki, 199 – 226.
- Nummijoki, Jaana 2009: Toiminta- ja liikkumiskyky porttina vanhusten toimijuuteen. Teoksessa Engeström, Yrjö & Niemelä, Anna-Liisa & Nummijoki, Jaana & Nyman, Juha (toim.): Lupaava kotihoito. Uusia toimintamalleja vanhustyöhön. PS-kustannus. Juva, 87 – 134.
- Palkeinen, Hanna 2007: Yksinäisyys ja vanhuus – erottamaton parivaljakko? Janus. 15 (2), 104 – 117.
- Pohjola, Anneli 2003: Toimittajan johdanto: Eettisyys tutkimuksen lähtökohtana. Teoksessa Pohjola, Anneli (toim.): Eettisesti kestävä sosiaalitutkimus. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja C. Työpapereita 47. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi, 5 – 10.
- Puusa, Anu 2008: Käsitemäärittely tutkimusmenetelmänä. Premissi 3 (4), 36 – 43.
- Puusa, Anu 2011: Laadullisen aineiston analysointi. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.): Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Johtamistaidon opisto. Hansaprint, 114 – 125.
- Puusa, Anu & Kuittinen, Matti 2011: Laadullisen tutkimuksen luotettavuus- ja arviointikysymyksistä. Teoksessa Puusa, Anu & Juuti, Pauli (toim.): Menetelmäviidakon raivaajat. Perusteita laadullisen tutkimuslähestymistavan valintaan. Johtamistaidon opisto. Hansaprint, 167 – 180.
- Quadagno, Jill 1999: Aging and the Life Course. An introduction to Social Gerontology. McGraw-Hill College. New York.
- Rauhala, Lauri 2009: Henkinen ihminen. Gaudeamus. Jyväskylä.
- Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas, Elina 2011: Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja: Sosiaalityön arvot ja etiikka. PS-kustannus. Juva, 235 – 255.
- Raunio, Kyösti 2006: Syrjäytyminen – sosiaalityötä kiinnostavia näkökulmia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto. Helsinki.
- Riihiahho, Sinikka & Koskinen, Simo 2007: Kolmasikäisten sosiaalinen osallistuminen. Teoksessa Koskinen, Simo & Hakapää, Liisa & Maranen, Pirkko & Piekkari, Jouni (toim.): Kolmasikäisten elämää pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankkeen tutkimustuloksia. Lapin yliopistopaino. Rovaniemi, 275 – 309.

- Routasalo, Pirkko & Pitkälä, Kaisu 2005: Ikääntyvän henkilön yksinäisyys – haaste hoitotyölle. Teoksessa Noppari, Eija & Koistinen, Paula (toim.): Laatu vanhustyöhön. Tammi. Tampere, 19 – 35.
- Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen Matti 2010: Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.): Haastattelun analyysi. Vastapaino. Tampere, 9 – 36.
- Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005: Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (toim.): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Vastapaino. Jyväskylä, 22 – 56.
- Röpelinen, Anne-Mari 2008: Lähiötyö lapsiperheiden parissa – mukavaa puuhastelua vai ongelmiin tarttumista? Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korhiamäki, Riikka & Raitamäki Suvi (toim.): Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla? PS-kustannus. Jyväskylä, 127 – 139.
- Saari, Juho 2009: Yksinäisten yhteiskunta. WSOYpro. Helsinki.
- Saastamoinen, Mikko 2002: Yhteisöt epävarmuuden ajassa – yhteisöllisyyskeskustelun myöhäismoderneja virtauksia. Teoksessa Kuusela, Pekka & Saastamoinen, Mikko (toim.): Polisjakosmos. Kulttuurisen globalisaation suuntia. SoPhi. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä, 81 – 120.
- Saastamoinen, Mikko 2009: Aikalaiskeskustelua yhteisöllisyydestä. Teoksessa Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.): Yhteisöllisyys liikkeessä. Aikuiskasvatuksen 48. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Helsinki, 33 – 66.
- Sairinen, Rauno 2010: Ympäristöpolitiikka. Teoksessa Niemelä, Pauli (toim.): Hyvinvointipolitiikka. WSOYpro Oy. Helsinki, 320 – 345.
- Salmikangas, Anna-Katriina 2002: Osallisuutta yhdistysten kautta. Teoksessa Gretschel, Anu (toim.): Lapset, nuoret ja aikuiset toimijoina. Artikkeleita osallisuudesta. Humanistinen ammattikorkeakoulu. Suomen Kuntaliitto. 90 – 106.
- Salonen, Kari 2007: Haastava sosiaalinen vanhustyössä. Avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 26. Turku.
- Salonen, Kari 2011: Sosiaalinen näkökulmana vanhuudessa. Teoksessa Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): Sosiaalisen toiminnan perusta. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrukikoda, 152 – 168.
- Seppänen, Marjaana 2001: Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistuminen ja merkitys asukkaille. Palmenia-kustannus. Yliopistopaino. Helsinki.
- Siltaniemi, Aki & Perälähti, Anne & Eronen, Anne & Londén, Pia & Peltosalmi, Juha 2008: Hyvinvointi ja osallisuus Itä-Suomessa. Kansalaiskyselyn tuloksia. Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry. Helsinki.
- Suomen perustuslaki 11.6.1999/731.
- Suomen sanojen alkuperä, etymologinen sanakirja 2 L-P 1995: Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Jyväskylä.
- Tedre, Silva 2006: Asunnon vangit – ulos pääseminen sosiaalisena ongelmana. Teoksessa Helne, Tuula & Laatu, Markku: Vääräyksenkirja. Kelan tutkimusosasto. Vammala, 161 – 183.
- Tedre, Silva 2007: Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa Seppänen, Marjaana & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.): Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus. Juva, 95 – 119.
- Tenkanen, Raija 2007: Sosiaalityö ja kotona asuvien vanhusten ongelmat. Teoksessa Seppänen, Marjaana & Karisto, Antti & Kröger, Teppo (toim.): Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. PS-kustannus. Juva, 181 – 192.

- Tiikkainen, Pirjo 2006: Vanhuusiän yksinäisyys. Seuraututkimus emotionaalisista ja sosiaalista yksinäisyyttä määrittävistä tekijöistä. *Studies in sport, physical education and health* 114. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Tornstam, Lars 1986: *Åldrandets socialpsykologi*. Rabén & Sjögren. Kristiansand. 2. uudistettu laitos. 1. painos 1978.
- Tornstam, Lars 1994: Gerotranssendenssi – teoreettinen tarkastelu. *Suom. Ilkka Syrén. Gerontologia* 8 (2), 75 – 81.
- Tornstam, Lars 1997: Gerotranscendence: The Contemplative Dimension of Aging. *Journal of Aging Studies*. 11 (2), 143 – 154.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Jyväskylä. 5. uudistettu laitos.
- Tuomela, Raimo & Mäkelä, Pekka 2011: Sosiaalinen toiminta. Teoksessa Kotiranta, Tuija & Niemi, Petteri & Haaki, Raili (toim.): *Sosiaalisen toiminnan perusta*. Gaudeamus. Tallinna Raamatutrukikoda, 87 – 112.
- Turunen, Päivi 2008: Muuttuva yhdyskuntatyö osana Pohjoismaiden sosiaalityötä. Teoksessa Roivainen, Irene & Nylund, Marianne & Korkiamäki, Riikka & Raitamäki Suvi (toim.): *Yhteisöt ja sosiaalityö. Kansalaisen vai asiakkaan asialla?* PS-kustannus. Jyväskylä, 43 – 60.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2006: Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausten käsitteleminen. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Teoksessa Hallamaa, Jaana & Launis, Veikko & Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (toim.): *Etiikkaa ihmistieteille*. Tietolipas 211. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki, 404 – 415.
- Uotila, Hanna 2011: Vanhuus ja yksinäisyys. Tutkimus iäkkäiden ihmisten yksinäisyyskokemuksista, niiden merkityksistä ja tulkinnoista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1651. Tampereen yliopisto. Tampere.
- Vaarama, Marja 2004: Ikääntyneiden toimintakyky ja hoivapalvelut – Nykytila ja vuosi 2015. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5*. Valtioneuvoston juhlasarja 33/2004. Helsinki, 132 – 198.
- Vaarama, Marja & Luoma, Minna-Liisa & Siljander, Eero & Meriläinen, Satu 2010: 80 vuotta täyttäneiden koettu elämänlaatu. Teoksessa Vaarama, Marja & Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2010. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos*. Yliopistopaino. Helsinki, 150 – 166.
- Valokivi, Heli 2008: Kansalainen asiakkaana. Tutkimus vanhusten ja lainrikkojien osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. *Acta Universitatis Tamperensis* 1286. Tampereen yliopistopaino. Tampere.
- Väärälä, Reijo 2000: Tarvitseeko Suomi syrjäytymisen vastaista ohjelmaa? Teoksessa Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): *Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros*. Gaudeamus. Helsinki, 74 – 85.

Internet lähteet:

- Bromell, David & Hyland, Marion 2007: Social Inclusion and Participation Group. Ministry of Social Development. New Zealand. <http://www.msd.govt.nz/about-msd-and-our-work/publications-resources/planning-strategy/index.html#s>. Viitattu 20.11.2011.
- Holt-Lunstad, Julianne & Smith, Timothy B. & Layton, Bradley J. 2010: Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytic Review. *PloS Medicine*. 7 (7). <http://www.plosmedicine.org/article/info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pmed.1000316>. Viitattu 28.9.2011.
- Kansallinen toimeenpanoryhmä 2009: Euroopan köyhyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen torjunnan teemavuosi 2010. Suomen Kansallinen toimintasuunnitelma.

- http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=336356&name=DLFE-9225.pdf. Viitattu 23.02.2011.
- Levasseur, Mélanie & Richard, Lucie & Gauvin, Lise & Raymond, Émilie 2010: Inventory and analysis of definitions of social participation found in the aging literature.: Proposed taxonomy of social activities. *Social Science and Medicine* 71 (12), 2141 – 2149. <http://www.elsevier.com/locate/socscimed>. Viitattu 4.10.2011.
- Niemelä, Pauli 2008b: Sosiaalityö sosiaalityteenä. Verkkojulkaisussa: Puurunen, Piia & Suonio, Mari & Väänänen-Fomin, Marja (toim.): Tutkiva sosiaalityö. Sosiaalityön tiede- ja teoriaperusta. *Talentia-lehti / Sosiaalityön tutkimuksen seura*. 17 – 27. www.sosiaalityontutkimuksenseura.fi. Viitattu 30.1.2011.
- Osallisuushanke Salli: Osallisuus. www.jelli.fi/osallisuus. Viitattu 28.9.2011.
- Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009: Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi. Tutkimuseettinen neuvottelukunta. Helsinki. <http://www.tenk.fi/ennakoarviointi/eettisetperiaatteet.pdf>. Viitattu 21.3.2011.
- Valtioneuvoston selonteko Eduskunnalle kansalaisten suoran osallistumisen kehittymisestä 2002: [www.intermin.fi/intermin/images.nsf/files/C93962CC359D6F51C2256B91003EDEE1/\\$file/osallisuusselonteko.pdf](http://www.intermin.fi/intermin/images.nsf/files/C93962CC359D6F51C2256B91003EDEE1/$file/osallisuusselonteko.pdf). Viitattu 20.9.2011.
- Yhteinen raportti sosiaalisesta osallisuudesta, 2003: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/site/fi/com/2003/com2003_0773fi01.pdf. Viitattu 28.1.2011.

Liitteet

Liite 1

Timo Nurmela
Osoite
@ulapland.fi
Puh. 00000000

Hei!

Olen tekemässä sosiaalityön pro gradu- tutkielmaa Lapin yliopistolle. Tutkimusaiheeni on kotihoidon piirissä olevien ikääntyvien sosiaalinen osallisuus. Tutkimuksessani tärkeällä sijalla on ikäihmisten omat kokemukset. Haluaisin haastatella Teitä tutkimusaineistoani varten. Haastateltavien henkilöllisyys ei tule tutkimuksessa ilmi. Voitte kysyä tutkimuksesta lisätietoja minulta. Yhteystietoni ovat tämän kirjeen alussa.

Mikäli voitte osallistua tutkimukseen, laittakaa tähän lomakkeeseen yhteystietonne, niin otan Teihin yhteyttä ja sovin haastatteluaikojen. Suoritan haastattelut kevään 2011 aikana. Nauhoitan haastattelut, johon pyydän vielä erikseen luvan.

Kiitos vaivannäöstänne!

Nimi: _____

Puhelinnumero: _____

Osoite: _____

SUOSTUMUS HAASTATTELUUN JA HAASTATTELUAI- NEISTON KÄYTTÄMISESTÄ PRO GRADU-TUTKIELMAAN

Suostumus koskee Timo Nurmelan sosiaalityön pro gradu-tutkielmaa Lapin yliopistolle. Tutkimusaiheena on kotihoitoa saavien ikääntyneiden kokema sosiaalinen osallisuus. Tutkimusaineisto kerätään teemahaastatteluna. Tutkimuksen ohjaajana toimii sosiaaligerontologian professori Marjaana Sepänen.

Olen saanut tietoa yllämainitusta tutkimuksesta ja sen tavoitteista. Voin myös esittää tätä tutkimusta koskevia lisäkysymyksiä missä vaiheessa tahansa tutkimukseen osallistumisen aikana. Tiedän, että tutkimukseen osallistuminen on täysin vapaaehtoista ja voin keskeyttää osallistumiseni niin halutessani. Voin päättää itse, mistä asioista haluan kertoa.

Suostun siihen, että haastattelu tallennetaan. Henkilöllisyyteni häivytetään haastatteluaineistosta siten, että henkilöllisyyttäni ei voida tunnistaa. Haastatteluaineisto on ainoastaan tutkielman tekijän käytössä ja se hävitetään tutkielman valmistuessa.

Suostun haastatteluun ja suostun, että haastattelusta saatuja tietoja saa käyttää aineistona pro gradu-tutkielmaan sekä mahdollisesti tutkimuksesta kertovaan artikkeliin.

Päiväys ja paikkakunta: _____

Tutkittavan allekirjoitus: _____

Haastatteluteemat

Tausta:

- Ikä
- Sukupuoli
- Ammatti/työura
- Missä asuu
- Kenen kanssa
- Terveystila

Olosuhteet:

- Terveys/toimintakyky
- Tuen tarve
- Asunto/ympäristö
- Taloudellinen tilanne

Ihmissuhteet:

- Lähiomaiset
- Sukulaiset
- Ystävät
- Naapurit
- Ammatti-ihmiset
- Yhteisöt

Elämä aiemmin:

- Ihmissuhteet
- Asuminen
- Terveys
- Toiminta
- Elämäkokemukset

Toiminta:

- Harrastukset
- Asiointi
- Yhdistystoiminta
- Eri tapahtumiin osallistuminen
- Kyläily/kohtaamispaikat
- Muu toiminta

Tunteet:

- Luottamus
- Yhteisyys
- Arvostus
- Mukanaolo
- Kuuluminen
- Vaikuttaminen
- Tarkoituksellisuus